

esély

99/5

társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TANULMÁNYOK

- 3 **Lévai Katalin–Kiss Róbert:** Merre tart a szociálpolitika?
14 **Dögei Ilona:** A létminimum alatt élők problémái

MAGYAR VALÓSÁG

- 35 **Murányi István:** Tizenévesek előítéletessége Sopronban és Salgótarjánban
56 **Király Klára:** Mai Mátyás király – álruha nélkül
82 **Szász Anna:** Én csak egy anyuka vagyok...
93 **Diósi Ágnes:** Értelmiségi roma nők – V.

SZOCIÁLIS MUNKA

- 99 **Pik Katalin:** Az összekötő

RECENZÍÓ

- 109 **Szász Anna:** Öregnek lenni Magyarországon

ESÉLY 99/5

Kiadja a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Alapítvány.

Szerkesztőségi cím: 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B
(ELTE Szociálpolitikai Tanszék)
Telefon: 266-9833/298

A folyóirat megjelenését támogatta: a Soros Alapítvány, a Szabad Sajtó Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Budapest Bank.

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető a szerkesztőségénél.

Megjelenik kéthavonta.

Terjeszti a „Sziget” Rehabilitációs Kisszövetkezet.

E számot szerkesztette:
LÉVAI KATALIN főszerkesztő
LÉVAI JÚLIA olvasószerkesztő
WEBER ATTILA szerkesztő

A szerkesztőség munkatársai: Bánfalvi Adrienne, Berény Márta, Moksony Ferenc.

Szerkesztőbizottság:
Balipap Ferenc, Bíró András, Csepeli György, Ferge Zsuzsa (elnök), Gönczöl Katalin,
Hegyesi Gábor, Juhász Pál, Léderer Pál, Nagy Endre, Orosz Éva, Pataki János,
Pik Katalin, Salgó Lajos (NSZK), Semjén András, Somlai Péter, Szabó Dénes (Kanada),
Szalai Júlia, Szelényi Iván (USA), Talyigás Katalin, Tausz Katalin, Georg Vobruba.

Grafikai munkatárs: Gombos Gáspár
Szöveggondozó: Haraszi Judit
Tördelőszerkesztő: Nyíri András
Készült a NEOTIP Bt. nyomdájában
Felelős vezető: Naszályi Gábor

ISSN 0865-0810

LÉVAI KATALIN–KISS RÓBERT

Merre tart a szociálpolitika?

A szociálpolitika egy éve

Amikor nyilvánosságra került, hogy a Miniszterelnöki Hivatal elkészítette az egyes szaktárcák első egyéves munkájának értékelését, a szociálpolitikáért felelős kormányzati intézményekről nem sokat tudhattunk meg. Valószínűleg nem tartoztak az éltanulók közé, de a feltételezett sereghajtók között sem említették őket soha. A közvélemény-kutatások szerint a polgárok megítélése is hasonló: közepes. Ahhoz képest, hogy a választási kampányban a mostani koalíció a szociális ígéreteket használta a legfőbb ütőkártyaként, ez nem túl jó eredmény. Tegyük egy kísérletet arra, hogy megvonjuk a magunk egyéves mérlegét a kormányzati szociálpolitikáról.

Mindenekelőtt legyünk igazságosak: *a szociálpolitika a magyar kormányok örökös mostohagyereke*. Valahányszor a központi költségvetés lefარagására kerül sor, elsőként a szociális kiadások jutnak az aktuális kormányzó erők eszébe, de már a források elosztásánál is biztosra vehető, hogy a szociálpolitikát a maradék-elv illeti meg csupán.

Nincs ez másként a jelenlegi kormány esetében sem: miközben a választási kampány hemzsegett a szociális szférának tett ígéretektől, a kormányalakítás során a szociális tárcá az egyik leggyengébb pozíciót kapta meg. Az állami költségvetések elemzései rendre ezt bizonyítják. Ha az 1998-as és az 1999-es költségvetés tervezett kiadásait akár fejezetenként, akár címenként hasonlítjuk össze, azt tapasztaljuk, hogy a szociális kiadások tervezett növekedése nem éri el az összes kiadás növekedésének átlagát. Az „erős tárcák”, például a Pénzügyminisztérium, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, vagy a Külügyminisztérium az infláció mértékét lényegesen meghaladó kiadás-növekedést tervezhettek. Ha a Szociális és Családügyi Minisztérium és az Egészségügyi Minisztérium együttes költségvetését összehasonlítjuk a korábbi Munkaügyi Minisztérium és a Népjelölési Minisztérium költségvetésével, azt tapasztaljuk, hogy a szociális kiadásokért felelős tárcák a fejezetek között csak a Köztársasági Elnök Hivatalát és az Országgyűlési Biztosok Hivatalát előzik meg a tervezett kiadások növekedésében.

1. táblázat *Néhány tárca tervezett költségvetési kiadásainak növekedése 1998–1999*

Fejezet	az 1999. évi terv az 1998. évi terv %-ában
Miniszerelnöki Hivatal	179
Belügyminisztérium	133
Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium	182
Honvédelmi Minisztérium	162
Igazságügyminisztérium	169
Külügyminisztérium	175
Pénzügyminisztérium	197
Szociális és Családügyi Minisztérium + Egészségügyi Minisztérium*	125

*A Munkaügyi Minisztérium és a Népjóléti Minisztérium együttes kiadásaihoz viszonyítva
 Forrás: Pénzügyminisztérium, <http://www.meh.hu/pm>

Az egyes feladatokra tervezett kiadások összehasonlításakor az is kiderül, hogy alig néhány tétel növekedése haladja meg az átlagot, a legtöbb esetben a terv éppen csak eléri az infláció mértékét, egy sor támogatás mértéke (pl. hajléktalanok ellátása, üdülések szociális célú támogatása, otthonteremtési támogatás) pedig még csökkent is.

2. táblázat *Egyes címekre tervezett kiadások változása a Szociális és Családügyi Minisztérium költségvetési fejezetén belül 1998–1999*

	1998 millió Ft	1999 millió Ft	Az 1999. évi terv az 1998. évi terv %-ában
Állami szociális intézetek	692,7	801,4	116
Gyermek- és ifjúságvédelem intézetek	1594,4	1798,7	113
<i>Ágazati célú irányzatok</i>			
Hajléktalanok ellátása	500	400	80
Szociális válságkezelő programok, aktív szociálpolitikai eszközök	520	620	119
Szociális szak- és alapellátások fejlesztése	741	940	127
Szociális oktatási, kutatási és szakértői feladatok	55	80	145
Otthonteremtési támogatás	600	250	42
Mozgáskorlátozottak támogatása	4086	4086	100
Gyermektartásdíjak megelőlegezése	200	100	50
Családsegítő központok, gyermekjóléti szolgálatok fejlesztése	406,7	300	74
Gyermekvédelmi intézmények fejlesztése	300	550	183
Szociális intézetek létszám-normatívája	2297	2000	87
Üdülés szociális célú támogatása	940	834	89
<i>A társadalombiztosítási szervezetek által folyósított családi támogatások</i>			
Családi pótlék	117900	133800	113
Anyasági támogatás	2000	2300	115
Gyes és gyed	36700	47700	130

Forrás: Pénzügyminisztérium, <http://www.meh.hu/pm>

Tanulságos és a mindenkori szociálpolitika forrásainak szűkösségére utal az a folyamat is, ahogyan a döntéshozók az Európai Szociális Karta megerősítésekor a kötelező és választható bekezdések közül „kiválogatták” azokat, amelyek ratifikálása célszerű. Az 1991-ben aláírt dokumentum megerősítése gyakorlatilag az EU-csatlakozás egyik feltétele, és meglehetősen pontosan körvonalazottak annak szabályai, mely részeket kötelező megerősíteni (a „kemény maghoz” tartozó hét cikk közül legalább ötöt), és melyek közül lehet választani. Az elmúlt nyolc évben a döntéshozók következetesen érvényesítették azt az elvet, hogy a megerősítéskor a lehetséges optimális minimumra kell törekedni, ami egész egyszerűen a várható feladatok és költségek minimalizálását jelenti. A várható többletkiadások miatt nem vállalhatja Magyarország például a 4. cikk („A tisztességes díjazáshoz való jog”), és a 12. cikk („A társadalombiztosításhoz való jog”), valamint a 7. cikk („A gyermekek és a fiatalok védelemhez való joga”) ratifikálását.

A kormányzati szociálpolitika művelőinek tehát meglehetősen szűkös forrásokat kell/kellene összehangolni a kormányprogram retorikájával, ami különösen a családtámogatások ügyében intenzív.

Minden bizonnyal a krónikus forráshiány a legfőbb oka annak, hogy az állami szociálpolitika szinte láthatatlanná vált, pedig éppenséggel lenne elég tennivaló. A munkaerőpiaci bizonytalanság állandósult, és a jövedelmi bizonytalanság legfőbb formájává lett, a sebezhető társadalmi csoportok további marginalizálódását, elszegényedését idézve elő. Erőteljesen érzékelhetők azok a folyamatok, amelyek egyes társadalmi rétegek végleges leszakadásának irányába hatnak, mint például a tartósan munkanélküliek és a nem regisztrált munkanélküliek magas arányának állandósulása, vagy a gyermeküket egyedül nevelő szülők és a magányos öregek elszegényedése. *Ez a milliós embertömeg egyszerűen nem jelenik meg az állami szociálpolitika látóterében, a szegénység, mint a társadalom legalább 15–20 százalékát érintő nagy horderejű szociális kérdés eltűnt az állami szociálpolitika szótárából (ez egyébként nem új jelenség). A passzív foglalkoztatási eszközök alkalmazásán, a munkanélküli járadék időtartamának csökkentésén, általában a segélyezés feltételeinek megszigorításán túlmenően milyen állami szociálpolitikai lépésekről, tervről, koncepcióról hallhattunk velük kapcsolatban?*

Vagy vegyük például a magyar népesség szerkezetének közismert problémáját, az időskorúak arányának folyamatos növekedését (ma tíz felnőtt közül minden negyedik nyugdíjas). Az előregedett társadalomról mint negatív jelenségről és szomorú tényről időnként jelennek meg nyilatkozatok, de az állami időspolitikai elképzeléseiről, az ellátórendszer korszerűsítéséről, európai szakmai szttenderdek alkalmazásáról ugyan mit tudhattunk meg? Az idősothtonok életét bemutató legdöbbenetesebb ombudsmani jelentésekre mindössze egy-egy semmitmondó államtitkári válasz jelenik meg a napi sajtóban.

Valószínűleg a minisztériumok szerkezeti átalakítása sem kedvez egy-egy állami szociálpolitikai koncepció kialakításának. Az aktív és passzív foglalkoztatáspolitikai más-más minisztériumhoz rendelése biztosan nem szerencsés ötlet, hiszen még reménytelenebb alkupozícióba kényszeríti a „csak segélyezésre” jogosult tárcát, jelen esetben a Szociális és Családügyi Mi-

nisztériumot a források elosztásánál. A Munkaügyi Minisztérium megszüntetése, a korábbi feladatok két tárcához (Gazdasági Minisztérium és Szociális és Családügyi Minisztérium) rendelése olyan belső átstrukturálást is lehetővé tett, amelynek következtében megszűntek az új vezetés számára kényelmetlen, „civil” jellegű szervezetek, pl. az Egyenlő Esélyek Titkársága, Érdekegyeztető Tanács. A nők és a férfiak esélyegyenlősége, illetve a munkaadói és munkavállalói érdekek összehangolására hivatott főosztályok szétverése jól mutatja, hogy milyen értékek kizárásával próbálja meg az új vezetés megvalósítani saját ideológiai elképzeléseit, és kiket nem tekint „ügyfélnek”.

A szociálpolitika lehetséges alanyainak kirostálása után a szociális döntéshozók vigyázó tekintetüket a fiatalokra és az általuk családnak tekinthető csoportokra függesztik. Tegyük mi is ezt, és nézzük, mi történt ezen a téren.

A szociális tárca parlamenti munkájából és média-szerepléseiből mostanáig az derült ki, hogy a minisztérium teljes *mértékben leszűkíti a szociálpolitika fogalmát a leghagyományosabb családpolitikára*. Egyébként a miniszter csekély számú parlamenti felszólalásai is szinte kizárólag a családtámogatási rendszer egyes elemeire korlátozódtak.

Az egykor már bevezetett gyermekjuttatások visszaállítását nem tekintetjük egy szociálpolitikai rendszer kialakítására tett kísérletnek, hiszen csupán annyi történik, hogy a régi, jól-rosszul bevált szociálpolitikai elemeket visszaállítják egy időközben gyökeresen megváltozott gazdasági, társadalmi rendszerben, és éppen az új körülményekhez igazodó programok maradnak el a korrekciók mellől. A hatvanas, majd hetvenes évek szociális juttatásai, az 1967-ben bevezetett gyes és az 1985-ben bevezetett gyed csak rövid távon fejtette ki a szándékolt hatást, a születésszámok növekedését. 1985–95 között – a gyed fennállása alatt – az évi élveszületések száma 130 200-ról 112 054-re csökkent, és az abortuszok növekedése sem állt meg, sőt éppen a gyed-időszak közepén érte el a legmagasabb számot, 90 394-et:

3. táblázat *Élveszületések és terhességmegszakítások száma 1985–1996*

	1985	1990	1994	1995	1996
Élveszületések	130 200	125 679	115 598	112 054	105 272
Terhesség- megszakítások	81 970	90 394	74 491	76 957	76 600

Ezek az intézkedések mindenekelőtt az állami szociálpolitika mindenhatóságába vetett hitet szolgálták, hiszen azt feltételezték, hogy hatásukra kedvező demográfiai folyamatok indulnak meg olyan mértékben, ahogyan azt a nagypolitika megkívánja. E juttatások hangsúlyosan mindig a nőknek szoltak, kifejezve azt az állami feltételezést, hogy a férfiaknak mindehhez nem sok közük van. Azok a kedvezőtlen „mellékhatások”, amelyek a nőket sújtották, akár úgy, mint a gyes-szindróma elszenvedőit a hatvanas években, akár mint örökös másodrendű munkaerőt az egész korszakon át, hosszú időn át nem kerültek be az állami szociálpolitika fókuszába.

Mindez azt bizonyítja, hogy még a teljes foglalkoztatottság időszakában

sem sikerült az állami népesedés- és családpolitikai eszköztárban olyat találni, amely elérte volna a tervezett hatást, a születésszámok növekedését. Valójában tehát semmilyen bizonyíték nincsen arra, hogy pusztán népesedéspolitikai intézkedésekkel hosszú távon eredményt lehet elérni. Több jel mutat viszont arra, hogy a gazdasági stabilitás és a növekvő életszínvonal, amely a családok biztonságérzetét fokozza, inkább növeli a gyermekvállalási hajlandóságot. Miért feltételezhetnénk, hogy ma, amikor a foglalkoztatási struktúra átalakul, amikor a biztos munkahelyek rég megszűntek, a munkanélküliségi arány tartósan 8 százalék körül mozog, akkor azok az eszközök, amelyek a lényegesen stabilabb munkaerőpiaci viszonyok között sem bizonyultak hatékonyak, elérhetik céljukat? A munkaerőpiacról való távolmaradás ma sokkal nagyobb kockázatot jelent, mint évtizedekkel ezelőtt, elsősorban a nők számára. Ezt a kockázatot a gyed önmagában nem képes csökkenteni, mert csak a gyermekvállalás miatt kieső jövedelem kompenzálását szolgálhatja, ám azt is csak nagyon korlátozott mértékben.

Ismerve azt a tényt, hogy a nők iskolázottsága egyre növekszik (míg összességében a férfiak iskolázottsági szintje magasabb, mint a nőké, a 45 évesnél fiatalabb korosztályban a nők már megelőzik a férfiakat), valószínűsíthető, hogy a nők életében *a család és a munka összeegyeztetése lesz a legfőbb életstratégia*, amit követni szeretnének. Hol vannak viszont azok a pozitív programok, esélyegyenlőséget biztosító, munkahelyre való visszatérést segítő munkaerőpiaci eszközök, amelyek csökkentenék a női munkaerő kiszolgáltatottságát? Az EU-országokban részmunkaidős, rugalmas foglalkoztatási formák bevezetésével kísérlik meg megelőzni azt, hogy a tartósan munkanélküliek száma emelkedjen, és a munkaerőpiacról történő kiesés után könnyebb legyen a visszailleszkedés a munka világába. Minderről megint csak nem tudunk semmit, pedig közismert tény, hogy azokban az országokban eredményes a népesedéspolitika, ahol az állam komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a családi élet és a munkavállalás összehangolható legyen. Ezt szolgálják a magas színvonalú és viszonylag olcsó állami gyermekellátó intézmények, a rugalmas foglalkoztatási formák, a férfiak ösztönzése a gyermekvállalás és a családi terhek megosztására. Ezt a társadalompolitikát széles társadalmi konszenzus alapján igyekeznek megteremteni, különféle fórumok közötti érdekegyeztetések, szakmai viták után.

Ezzel szemben Magyarországon hagyomány, hogy *a legfontosabb szociálpolitikai döntéseket elszigetelten, a szociális szakma csaknem teljes mértékű kizárásával hozzák*. Amikor a hosszú némaság után megszületett egyetlen koncepciót (Nemzeti Családpolitikai Koncepció) a nyilvánosság elé tárták, joggal merült fel a kérdés, vajon kik bábáskodtak az elkészítésénél, a szakma milyen rendű-rangú képviselőiből verbuválódott a szakértői csapat. Az biztos, hogy az első változat elkészítésénél a szociális szakma egyetemeken, szociológiai kutatóintézetekben dolgozó elitjével a minisztérium nem egyeztetett.

Amikor ez a tervezet napvilágot látott, óriási felhőrdülést váltott ki nemcsak a szűk értelemben vett szociális szakma, hanem szinte az egész sajtó körében. Minden oldalról bírálatok érték, és minden bizonnyal ennek hatására 1999 szeptemberében a minisztérium egy hangnemében egészen más

koncepcióval állt elő. Mielőtt a kormány elé terjesztették volna a második változatot, kerekasztal-beszélgetésre hívták a szakma több képviselőjét, kutatókat, egyetemi oktatókat és civil szervezetek vezetőit, hogy megvitassák az előterjesztést. Ezt a gesztust mindenképpen értékelni kell, hiszen ez korábban nem volt szokás.

A második változat – ami nyelvezetét és hangnemet illeti – még csak nem is emlékeztet az elsőre. A bevezetőben, amikor a történelmi előzményeket tárgyalja, a korábbihoz képest visszafogott stílusban nyilatkozik az előző kormány szociális teljesítményéről, bár érthetetlen, hogy az 1973-ban és az 1984-ben hozott családpolitikai intézkedéseket miért kell összehasonlítani egy 1953-as drasztikus népesedéspolitikai lépéssel, és csupán annak fényében pozitívan láttatni. A tervezetnek az az állítása, amely szerint 1994–1998 között a születésszám az akkori kormány politikája következtében csökkent volna drasztikus módon, erősen vitatható. A Horn kormány 1995-ig, az elhíresült Bokros-csomag meghirdetéséig nem nyúlt hozzá a szociálpolitikai intézkedésekhez, annak hatása pedig legfeljebb 1996-tól válhatott érzékelhetővé. Az 1994–1996 között tapasztalt születésszám-csökkenést a koncepció logikáját követve – amennyiben tehát elfogadjuk, hogy egy kormányzat azonnal és döntő módon tudja befolyásolni a népesedési hajlandóságot – még a Boross kormány számlájára írhatnánk. Mi azonban ezzel sem értünk egyet, a népesedési folyamatok alakulását ugyanis sokkal inkább a modernizációval hozzuk összefüggésbe, így bűnbakot sem keresünk a népesedési statisztikák romlásáért.

A tervezet kimondja: „Az 1988-ban megalakult kormány programjának egyik fő eleme a gyerekes családok élethelyzetének javítása. Ezt demonstrálja a családügyért felelős minisztérium létrehozása, valamint az a tény, hogy az Országgyűlés és a Kormány első intézkedései között megszüntette a felsőoktatásban a tandíjat, visszaállította a családi pótlékra (iskoláztatási támogatásra), gyermekgondozási segélyre való alanyi jogosultságot, valamint a gyermekek utáni adókedvezményt.” (Családpolitikai koncepció 1999. szeptember)

A pontos megfogalmazás úgy szólna: a kormány bizonyos gyermekes családok élethelyzetének javítására törekszik, de csak abban az esetben, ha „teljes családról” van szó. „Csonka család” esetében a lehető legáltalánosabb megfogalmazásig jutnak el csupán, amennyiben rögzítik, hogy azok bizony nehéz helyzetben vannak. A jelenlegi kormány sohasem titkolta, hogy szociális intézkedéseivel a közép- illetve a felsőosztályba tartozó családokat kívánja támogatni, amit a szociálpolitika területén a jövedelemarányos gyed bevezetése is jól illusztrál. Azt viszont megint csak értékelnünk kell, hogy az előző koncepcióval szemben, a legutóbbi változat már nem köti a keresztény szellemiség vállalásához a juttatásokra való jogosultságot, megelégszik a polgári házasság meglétével, és azt a megfogalmazást is elhagyja, amely szerint a házasság közügy. A második tervezet készítői változatlanul úgy vélik azonban, hogy egy tizenkilencedik századi családdideált kell a társadalom számára felmutatniuk egyetlen követendő mintaként, ha tetszik, ha nem. Ma ugyanis a párok bátran választják az együttélést a papírral szentesített házasság helyett, a 15 évesnél idősebb népesség körében hosszabb ideje csök-

ken a házások aránya, amit mindkét nemnél az elváltak és a nem házások arányának növekedése kísér. Az elmúlt öt évben mintegy másfél évvel későbbre halasztódott a házasságkötés és a gyermekvállalás ideje. Az élettársi kapcsolatban élő párok száma az 1990-es 125 ezerrel 1996-ra 180 ezerre növekedett, és különösen a fiatalabb korosztályokban egyre magasabb az együttélők aránya (a 15–19 éves, párkapcsolatban élő nők közül 1980-ban még mindössze 3%, 1994-ben már több mint 30% élt élettársi kapcsolatban, a 20–24 éves korosztályban ugyanezek az arányok 1%, illetve 15%). Eközben egyáltalán nem csökkent a gyermekvállalási hajlandóság, amit az jelez, hogy a kívánt gyermekek átlagos száma változatlanul 2,1 körül mozog, viszont jelentősen nőtt a házasságon kívüli születések aránya:

4. táblázat Házasságon kívüli születések, 1989–1996 (%)

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
12,4	13,1	14,1	15,6	17,6	19,4	20,7	22,6

Forrás: KSH

Ezeket az ismert KSH adatokat a döntéshozók is olvassák, a hazai és nemzetközi tendenciákat feltehetőleg ismerik, mégis olyan társadalomképet erőltetnek, amely a kirajzolódó tendenciákkal ellentétes.

Társadalomtudósok régi vitája, vajon egy kormánynak van-e felhatalmazása arra, hogy egy ideológia nevében bizonyos társadalmi csoportokat előnyben részesítsen mások rovására. A kirajzolódni látszó szociálpolitika több elemében is tesz megkülönböztetést egyes társadalmi csoportok esetében. Eddigi egyetlen jogkiterjesztő intézkedése az volt, amikor a családi pótlékot ismét univerzálissá tette. A gyed bevezetésével viszont csak a jól kereső közép, illetve felső középosztálybelieket „jutalmazza”, a tervek szerint közülük is csak azokat, akik a házasság „szent kötelékében” élnek. Bár a második tervezet tartózkodik azoktól az elmarasztaló értéktételektől, amelyeket az első tervezetben explicit megtett a nem házasságban élő családokkal szemben, nyilvánvaló, hogy intézkedéseit ezúttal is az általa tisztességesnek tekintett családokra koncentrálja. Ezúttal szeretnének felhívni a tervezet készítőinek figyelmét arra, hogy azokban a konzervatív jóléti államokban, ahol a legmagasabb a házassági arány és a legalacsonyabb a válás, mint pl. Olaszország és Spanyolország, jelenleg a világon a legalacsonyabb a reprodukciós ráta. Az ENSZ adatai szerint Európában éppen a legkevesebb házassági hajlandóságot mutató északi országokban születik a legtöbb gyermek:

5. táblázat Reprodukciós ráta egyes európai országokban 1998

Írország	1,90
Norvégia	1,85
Finnország	1,73
Dánia	1,72
Egyesült Királyság	1,72
Franciaország	1,71
Svédország	1,57
Hollandia	1,50
Németország	1,30
Görögország	1,28
Olaszország	1,20
Spanyolország	1,15

Forrás: United Nations 1998, Revision of the World Population Estimates and Projections. (Magyarországon ugyanezen adatok szerint a reprodukciós ráta 1,37)

Nem állítjuk, hogy ez egyértelműen a konzervatív jóléti politika kudarcát jelenti, bár érdemes ezen is elgondolkodni. Az előállott helyzet mindenesetre igazolni látszik azt a feltevést, hogy a felgyorsult modernizáció és globalizáció korában a párok, egyének, családok döntéseit csak részben befolyásolhatja egy nemzeti kormány intézkedéscsomagja, értékrendje.

Amit a családi pótlékról és a gyermekek után járó adókedvezményről mondanak, az bizony szintiszta reklám.

A jelenlegi tervek szerint a családi pótlék, az iskoláztatási támogatás és a nevelési ellátások összegei nem változnak 2000-ben sem. 1988-ban kétmillió negyvenezer gyermek után igényelték családi pótlékot, 1999-ben ez a szám százhatvanezerrel nő. Ebből 1,3 millió gyermek iskolai támogatást kap október 1-től, mert a tanköteles korúak számára ez váltja fel a családi pótlékot. Ha a családi pótlék összege jövőre is változatlanul 4700 forint, akkor a családi pótlékban részesülő családok – láttuk, számuk nem kevés – jövőre alacsonyabb összeget kapnak, mint tavaly. Két év alatt mintegy 16%-os inflációt kalkulálva a jövő év elején a családi pótlék 750 forinttal ér kevesebbet, mint az előző évben.

A személyi jövedelemadó-tábla a tervek szerint 2000-ben nem változik, az adójóváírás a bér 10%-a, de legfeljebb évi 36 ezer forint lesz. A kormány 30%-kal növelni kívánja a gyermekek után járó adókedvezményt. A Pénzügyminisztérium számításai szerint a gyermekkedvezmény növekedése miatt évi kétmillió forintig minden jövedelmekategóriában csökken a fizetendő adó, és növekszik a nettó jövedelem. Több közgazdász is kimutatta azonban, hogy valójában a számokkal való büvészkedésről van szó. A PM hatástanulmány ugyanis nincs összhangban az alapjául szolgáló terezzel, „míg az utóbbi egy körülből átlagosan 8,7%-os bruttó keresetnövekedést feltételez, addig a tárca háttérszámításai ezt figyelmen kívül hagyják. Márpedig éppen e keresetnövekedés miatt fordulhat elő az, hogy aki az idén még a 20%-os adósávba tartozik, az jövőre átcsúszik a 30 százalékosba, ráadásul elveszti jogosultságát az évi 36 ezer forintos adójóváírásra is. Ez a helyzet akkor, ha

valakinek a bruttó bére idén még nem, jövőre azonban már meghaladja az évi egymillió (vagyis havi 83 333) forintot.” (Nehéz-Posony Márton)

A közgazdász számításai szerint a 8,7 százalékos bruttó bérnövekedést is figyelembe véve az átlagosnak körülbelül megfelelő, havi bruttó 80 ezer forint körüli bér esetében a növekvő gyermekkedvezmény ellenére is csökken a reálkereset, vagyis a nettó bér vásárlóereje. A reálkereset csökkenése a három gyermeket eltartó alkalmazott esetében csak 1,2 százalékos, a két gyermeket nevelők esetében – az alacsonyabb adókedvezmény miatt – megközelíti a három százalékot.

Ennek két oka van. Az első, hogy a 80 ezer forintos havi bruttó bér jövőre csaknem 87 ezer forintot tesz ki, tehát a 20 százalékos adósávból átkerül a 30 százalékos adósávba, a második pedig az, hogy az egymillió forintnál nagyobb bruttó bére nem érvényesíthető az évi 36 ezer forintos adójóváírás.

Félő tehát, hogy a sippal-dobbal beharangozott családbarát politika messze nem teljesíti azokat az elvárásokat, amelyeket keltett, és amelyek megvalósítását a családok joggal várnák el. Ellenzéki politikusok és szociálpolitikusok ezért azt javasolják, hogy maradjon meg az adórendszerben a múlt évi gyerekkedvezmény, és emellett az adóbevételekből fordítsanak többet a családi pótlékok egységes emelésére. A parlamenti vitákban az SZDSZ és az MSZP 12,6 milliárd forintot javasolt erre a célra. Az indoklásban az szerepel, hogy a kormány elképzelései következtében a szegényebbeknek még kevesebb jutna, és a családok egyharmada, mivel nincs munka- illetve adóköteles jövedelme, nem tudná igénybe venni az adórendszerben nyújtott többletet. Arra is felhívták a figyelmet, hogy a költségvetés megnyeri a családi pótlékon az inflációt, és ennek a nyereségnek kb. kétharmadát visszaosztja „kedvenc családjainak”.

A második családpolitikai tervezet újdonsága, hogy az Európai Unió tagállamainak tapasztalataira hivatkozva fejezetet nyit a „családbarát” foglalkoztatás kérdéséről. Említi a nők elleni munkahelyi diszkrimináció kérdését, amely ellen széles körben tiltakozni kíván a jövőben, a kisgyerekes szülők alkalmazását, a „családbarát munkáltató mozgalmat”, amelynek adaptációját megkezdték. Kár, hogy egyetlen példát, vagy anyagi forrást sem jelöl meg annak bizonyítására, hogy bármi is történt volna e téren. Így nem derülhet ki, hogy azon túlmenően, hogy a tervezet készítői ismerik, sőt elismerik e foglalkoztatáspolitikai eszközök létjogosultságát, mit tesznek azért, hogy a közeljövőben ezek közül akár csak egy is megvalósuljon. Sajnos lényegében ugyanez áll a gyermekes családok lakástámogatásával foglalkozó fejezetre is, amely nagyon szimpatikus célokat fogalmaz meg, amennyiben kiáll a fiatal gyermekes családok első lakáshoz jutásának megkönnyítése mellett, minden család részére biztosítani kívánja a minimális lakhatási feltételeket, támogatná azt a célt is, hogy a gyerekek számának növekedésével a családok nagyobb lakást kapjanak, csak az nem derül ki, hogyan, és miből. Feltételes módon megfogalmaznak még jó néhány kívánságot, amellyel mind fenntartások nélkül egyetérthetünk, ám ezeket a következő 10–20 év bizonytalan

távlatába vetíti ki. Konkrét programok, mellérendelt források, felelősök nincsenek.

Fontos és jó elképzelés, hogy az iskolában kezdődjön meg a családi életre nevelés a szülők bevonásával és a tanterv átalakításával. Ugyancsak fontos annak felismerése, hogy a válást megelőző, konfliktuskezelő tanácsadók szerepét növelni és helyzetén javítani kell a civil szervezetek számára kiírt pályázati rendszer keretében. A tervezet három sor erejéig szól a családon belüli erőszak és a prostitúció kérdéséről. Ha utóbbi nem is, az előbbi probléma biztosan részletes kidolgozást és javaslatok előkészítését érdemelné meg ennek a koncepciónak a keretében. A prostitúció rendkívül bonyolult és szerteágazó kérdéseit valóban nem ennek a tervezetnek kell tartalmaznia.

Rendkívül vonzó verbális megoldások hangzanak el a roma családok és a fogyatékos gyermeket nevelő családok esetében is. Csak egyetérthetünk azzal, hogy a „cigány szülők családtervezési, terhességi, csecsemőápolási problémáinak megoldásához hatékony segítséget kell adni”, és hogy „a cigányság kulturális hagyományainak és identitásának megőrzése mellett kell megszüntetni azt a kulturális hátrányt, ami a cigányság felzárkózását akadályozza”. Az ellen sem lehet egyetlen szavunk, hogy a kormány fontos szerepet szán a fogyatékos gyereket nevelő családok esetében a civil szervezeteknek. Öröndetes, hogy a fogyatékos személyek esélyegyenlőségének megteremtése érdekében a kormány közalapítványt is létrehozott.

A krónikus pénzhiány miatt érthető, hogy a minisztérium miért nem tartja célszerűnek, hogy a családpolitikai koncepció végrehajtására részletes intézkedési tervet állítson össze. „Sokkal fontosabb, hogy a koncepcióban megfogalmazott értékek és cselekvési irányok iránytűül szolgáljanak a kormányzati munka során, beépüljenek az egyes ágazati programokba, hiszen a családok élethelyzetük javulását nemcsak azon mérik, hogy az egyes támogatások reálértéke emelkedik-e, hanem elsősorban azon, hogy a kormányzati intézkedések összessége hogyan érinti őket, azaz kialakul-e egy családbarát gazdasági-társadalmi környezet.”

Lehet, hogy a családok valóban úgy gondolkodnak, ahogyan a kormány elképzei, de a történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy ha a beígért reálértékek növekedése helyett egy átfogó koncepciót kapnak, akkor hajlamosak morcosan viselkedni. De mindez elválik a következő választáson.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- A Magyar Köztársaság Költségvetése 1998, 1999. <http://www.meh.hu/pm>
Demográfiai évkönyv, 1996. Központi Statisztikai Hivatal, 1998.
Egészségügyi és szociális statisztikai évkönyv 1996. Központi Statisztikai Hivatal, 1998.
Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György: Társadalmi riport 1998. TÁRKI, 1998.
Mikrocenzus, 1996. Központi Statisztikai Hivatal, 1996.
Nehéz-Posony Márton: A középréteg is veszít az adón. Népszabadság, 1999. szeptember 6.
Nemzeti Családpolitikai Konceptió. Szociális és Családügyi Minisztérium, 1999. május és szeptember.
Parlamenti Információs Rendszer. <http://mkogy.hu>
United Nations 1998 Revision of the World Population Estimates and Projections. <http://www.popin.org/pop1998>

Megjelent a

Vegyesváltó

Pillanatképek nőkről, férfiokról

A kötet kapható a Libri és a Lira és Lant bolthálózatában, valamint az Írók Boltjában, a Pont könyvesboltban, az Osiris könyvesboltban és az Atlantisz könyvesboltban.

DÖGEI ILONA

A létminimum alatt élők problémái

Igen sok részinformáció áll a rendelkezésünkre arról, hogy hogyan érintette a rendszerváltás, illetve az azzal változó körülmények (nagyobb választási szabadság, nehezebb életfeltételek, a létbiztonság elemeinek gyengülése, az állam, illetve az önkormányzatok változó szociális szerepvállalása, non-profit szféra megjelenése) az emberek életét, ugyanakkor nincs, vagy alig van ismeretünk arról, hogy hogyan működik a kisebb települések világa.¹

A következőkben az érintettek oldaláról nézzük az utóbbi évek gazdasági, politikai változásainak hatását: kik kerültek nehezebb helyzetbe és miért; ha nehezedtek a megélhetési feltételek, ez mit jelent a család életében, életmódjában, kapcsolataiban, az esetleges szomatikus és pszichés következményekben; milyen alkalmazkodási módszereket találtak a családok, ezek hogyan működtek (a segélykéréstől a fekete munkáig), mennyire segítettek megoldani a problémát?² A túlélési stratégiák között vajon hogyan érinti a segélykérést alkalmazók, alkalmazni kénytelen családok jövedelemviszonyait, kilátásait a pénzbeli és természetbeni gyermekellátások változása?

Mennyire hatékony az érintettek körében a segélyezés? Azaz hozzájárul-e ez a szegénység enyhítéséhez, illetve minden rászoruló kap-e segélyt, s a segélyben részesülőknek perspektivikusan van-e reményük, lehetőségük arra, hogy kikerüljenek a segélyezett létből, akár saját maguk, akár mások támogatása révén? Választ kerestünk arra is, hogy az emberek hogyan vélekednek a segélykérésről.

1 A tanulmány az ELTE Szociálpolitikai Tanszéken, Ferge Zsuzsa vezetésével végzett, „A szociális problémák alakulása, megélése és kezelése a »vidéki Magyarországon«, néhány nehéz helyzetű csoportnál” című OKTKA 1405/V. számú kutatás adatai alapján készült, a T 026067 számú OKTKA kutatás előtanulmányaként.

2 A kutatás terepeként eddig két települést választottunk ki és kerestünk fel adatgyűjtés céljából 1998 tavaszán: egy Pest közeli, kevésbé rossz helyzetűt, és egy Pesttől távolabbi, szociálisan kifejezetten nehéz helyzetű falusi, körjegyzőséggel működő kisközséget. Jelen tanulmány a kisközség adatait elemzi. A kérdőíves adatfelvétel során szinte etnográfiai módszerekkel igyekeztünk megfigyelni a választott falu életét.

A létminimum alatt élők problémái egy szociálisan kifejezetten hátrányos helyzetű kisközségben

1. Egy kisközség kínálta életlehetőségek

A vizsgált kisközségben a lakások száma 100, vezetékes ivóvízzel ellátott lakások aránya 40 százalék, telefonnal ellátott lakásoké 25 százalék. A burkolt, portalánított utak aránya 100 százalék. Ugyanakkor ipara nincs a településnek, van két vegyesboltja, megmaradt egy termelőszövetkezet; gázellátás, csatornázás nincs. Iskola, óvoda, bölcsőde, idősek otthona nincs, polgármesteri hivatal van, de nem főállású a polgármester, a község körjegyzőséggel működik, a jegyző hetente egyszer jön a településre, a körzeti orvos hetente kétszer, a védőnő havonta egyszer. Az orvosi ügyelet a falutól 31 kilométerre lévő városban van, az ügyeletes orvos nem jön ki még a beteg gyerekekhez sem. Akinek beteg a gyereke, az vagy beviszi autóval a gyermeket a városba, vagy ha nincs autója, megfizet egy szomszédot, aki beviszi őket az ügyeletre. Vonattal ugyanis a település nem megközelíthető, autóbusz naponta kétszer jár. A település tehát a világtól meglehetősen elzárt. Van egy könyvtára, egy művelődési háza és egy sportpályája.

A munkahelyeket illetően a kisközségben a mezőgazdasági termelésből élők számára a legbiztosabb – bár alacsony jövedelmet adó – munkahelyet még mindig a megmaradt, a pártállam negatívumainak felszámolását eddig túlélő termelőszövetkezet jelenti.

A lehetőségek szűkössége miatt az emberek kiszolgáltatottak. A körzetben csak egyetlen óvoda, iskola létezik, nincs választási lehetőség, és mindennek előtt nincs lehetőség az érdekérvényesítő érdekharcokra. A konfliktusvállalás következménye ugyanis egyértelmű: csak a kisember veszíthet. Akinek nem tetszik valami, fel is út, le is út, hiszen minden betöltött munkahelyre számátalan munkanélküli közül válogathat egy vezető, minden segélyre fordítható fillérre számtalan kielégítetlen segélykérő várakozik. Tehát el kell fogadni az erőviszonyokat olyanoknak, amilyenek, vagy szedheti az ember a sátorfáját, ha legalább az van neki. Ugyanakkor az érdekérvényesítéshez ismeret, vitakészség, vitavállalási merészség kell, amivel egy néhány osztályt végzett ember nem rendelkezik, és aminek az elsajátítására nincs lehetősége.

A kisközség lakói részben őslakosok, részben bevándorlók gyerekei, vagy maguk is bevándorlók. A bevándorlók többségének családja körülbelül húsz éve került a településre. Az őslakosok előítéletekkel telve kezelik a bevándorlókat, s büszkén különülnek el tőlük. Az őslakosok és a bevándorlók között anyagi helyzetüket tekintve objektíve mérhető különbségek vannak. A községbe költözőket elsősorban az akkor felkínált, olcsón megszerezhető, de rossz minőségű házak megvételének lehetőségei vonzották a településre. Az akkori racionális cél a falu fiatalítása volt. Mára azonban főként e körből kerülnek ki azok a családok, amelyekben volt vagy van munkanélküli.

2. A létminimum alatt élők társadalmi-demográfiai jellemzői

Egy 230 fős településen 30 családot kerestünk fel, a családtagok száma 113 fő volt (67 felnőtt és 46 eltartott gyerek), elemzésünket tehát a településen lakók 50 százalékáról gyűjtött adatok alapján készítettük el.³ A felkeresett családok kétharmadában él eltartott, 18 év alatti gyerek. Többségük többgyerekes, nagy család, néhányukban a kicsik mellett már felnőtt gyerekek is élnek.⁴ A kisközségben élő családok felnőtt tagjai alacsony iskolázottságúak, az aktív korú családtagok közül vagy jelenleg van, vagy az elmúlt 5 évben voltak munkanélküliek, illetve jelenleg is van olyan családtag, aki aktív korú háztartásbeli nő és nem tartja magát munkanélkülinek. Az iskolázottságukra jellemző, hogy 62 felnőtt közül 2 férfinak és 1 nőnek van középiskolai végzettsége (5 százalék), 22 százalékuk szakmunkás, 42 százalékuk 8 általánost végzett és 31 százalékuk csupán néhány osztályt járt ki. Többségük – még ha rendelkezik is szakképzettséggel – segéd- vagy betanított munkát végez, vagy végzett aktív korában (5 fő él a létminimum felett). A létminimum alatt élők háztartásaiban az aktív, munkahellyel rendelkező keresők száma alacsony, nem ritkák az olyan családok, amelyekben egyik munkaképes korú felnőttnek sincs munkahelye.

A kisközségben élnek cigány családok is, ezekben a felnőttek szintén alacsony iskolázottságúak, és némelyik családban nagyon sok a gyerek. A cigány családok közül volt, aki vállalta, volt, aki nem vállalta az etnikai kisebbséghez tartozását. (Előfordult, hogy valaki azt állította: a családból senki nem tartozik etnikai kisebbséghez, de a kérdés során megemlítette, hogy kért segítyt az egyik közeli település etnikai kisebbségi önkormányzatától.) A községben lakó nem roma családok nem tartják problémátlanak a cigány családok jelenlétét a községben, többen érzik úgy, hogy a segélyek elosztásakor a romákat előnyben részesítik. Ugyanakkor a cigány családok jelenléte a községben – egy-két kivételtől eltekintve – nem vált ki szélsőséges érzelmeket és előítéleteket a nem cigány lakosságból. A kisközségre jellemző, általános szegénységben nem kirívó a roma szegénység, hiszen minden családnak megvan a maga mindennapi gondja, a túlélésért napról napra, újra és újra meg kell vívni a csatáikat, ám a harcokhoz szükséges muníció utánpótlása, mint látni fogjuk, egyre inkább kevesebb annál, mint amennyire szükségük lenne.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a település lakóinak szociológiai-demográfiai jellemzői olyan jellegűek, amelyeket a szakirodalom többnyire a hagyományos szegénység kockázati tényezőiként tart számon a kilencvenes évek közepén. Az alacsony iskolai végzettség, a mezőgazdasági vagy segédmunkási státus, a községi lakóhely már a szocializmus korszakában a sze-

3 A hivatalos adatok szerint az előző években a településen lakók száma 250 körül mozgott, az eltartott, 18 év alatti, illetve tanuló gyerekek aránya 30 százalék, a nyugdíjasok aránya 30 százalék felett van, a munkanélküli és jövedelempótló támogatásban részesülőké 10 százalék. (Jelenleg több ház lakatlan.) Magyarország Megyei Kézikönyvei 16. Tolna Megye, CEBA.

4 A többgyerekes családok felkeresése tudatos törekvésünk volt, mivel kutatásunk célcsoportjaként épp a többgyerekes, illetve az egyszülős családokat határoztuk meg. Célkutatásainknak megfelelően a község valamennyi gyerekes családját felkerestük, azonban öt családban nem sikerült kérdőívet kitöltenünk.

génység előfordulásának az átlagosnál nagyobb veszélyével járt. A kutatók szerint a kilencvenes évek mindent átható szerkezeti változásai ellenére ezek a tényezők a kilencvenes évek közepén továbbra is konzerválják a hagyományos szegénységet. Ehhez hozzáadódik a demográfiai szegénység, amely az élet- és családciklus két végpontján jelentkezik, elsősorban a gyerekes, különösen a többgyerekes családok és időskorúak szegénységeként. Az etnikai szegénység tényét is kimutatták kutatások, jóval a rendszerváltást követően is.⁵ Változtak ugyanakkor a szociális és családi ellátásokat illető jogszabályok, és változtak a gyermekvédelmi és gyámügyi törvények, az adatfelvételünket megelőző év végén. E tények ismeretében nézzük meg a következőkben, hogyan alakultak a jövedelmi és életkörülmények 1998-ban, egy kisközségben.

3. Az objektív jövedelmi helyzet egy 230 fős kisközségben

A szociálisan kifejezetten hátrányos helyzetű kistelepülésen a segélyekkel együtt is rendkívül alacsony a családok jövedelemszintje,⁶ azaz a segély csak nagyon csekély mértékű jövedelemnövekedést eredményez, alig javít a segélyezett anyagi helyzetén, jóllehet a felkeresett családok jövedelemigénye eleve jóval alacsonyabb a nagyobb településeken, különösen a fővárosban élő családok jövedelemelvárásainál.

3.a) Az egy főre jutó jövedelem

A családtagok által megadott egy főre jutó jövedelem alapján megnéztük, hogy hány család él a létminimum alatt, illetve élnek-e családok a létminimum felett. A családok közül három életközösség (5 fő) élt a létminimum felett. A létminimum alatt élők száma 108 fő.

Az egy főre jutó jövedelem 4500 és 20 000 Ft között mozog. (A KSH számításai szerint 1997-ben a létminimum egy főre jutó országos átlaga 18 574 Ft/hó, egy fogyasztási egységre számított létminimumérték 23 709 Ft.) Ez 1998-ban, 116 százalékos árindex mellett kb. 21 500 Ft-nak felel meg, így a felkeresett családok egy főre jutó, 1998. áprilisi jövedelmeit a 21 500 Ft-os létminimumértékhez viszonyítottuk.⁷ Számításaink alapján a családok jövedelme – a segélyekkel együtt – több esetben nem érte el, vagy csak éppen meghaladta a KSH által számított 1997-es létminimumértékek felét 1998 májusában.

⁵ Spéder, 1996., Andorka-Spéder, 1996.

⁶ A körjegyzőségű általunk felkeresett kisközség segélyezett családjai esetében a családok jövedelme, az egy főre jutó jövedelmet, illetve az egyes kiadástípusokra fordított összegeket tekintve, jóval alacsonyabb a KSH 1997-re számított létminimum-értékeinél (Létminimum, 1997). Hasonlóan alulmarad a jövedelem és az egyes kiadástípusokra számított egy főre jutó összeg az általunk felkeresett segélyezett családokban a KSH Háztartás-statisztikai Közlemények 10. 1998. II. negyedév kiadványában közreadott adatokhoz képest is.

⁷ A KSH 22 855 Ft-os fogyasztási kiadással számolt 1998-ra. Háztartás-statisztikai Közlemények, 1998. II. negyedév.

Az egy főre jutó jövedelmet tekintve minden gyerek az 1998 áprilisára számított létminimumérték alatti jövedelemmel rendelkező családokban él. A családok egyharmadában az egy főre jutó jövedelem ezen létminimumérték felét éri el, illetve ez alatt marad. Ez azt jelenti, hogy az eltartott óvodás vagy iskolás gyerekek felének a létminimumérték összegének fele vagy ennél is kevesebb jut egy hónapban a megélhetésre. A felnőttek több mint egyharmada, 37 százaléka él a létminimum felének megfelelő vagy ennél kisebb összegből havonta.

Azokban a családokban, amelyekben volt vagy van munkanélküli családtag, az átlagos egy főre jutó jövedelem 11 700 Ft (a családokban a családtagok átlagos száma 4,26 fő). Azokban a családokban, amelyekben nem volt munkanélküli családtag az elmúlt években és jelenleg sincs, 12 800 Ft az egy főre jutó jövedelem (3,5 fő az átlagos családlétszám).

A kis családi jövedelmeket magyarázó tényezők között azt is meg kell említeni, hogy a lakosok egy része nem kért, vagy ha kért, nem kapott további támogatásokat az önkormányzattól. Ezt a problémát a segélyekkel kapcsolatos fejezetben még részletesebben tárgyaljuk.

3.b) Jövedelemforrások, jövedelemtípusok

A felkeresett létminimum alatt élő 27 család közül 25-ben él, illetve élt munkaképes korú felnőtt az elmúlt öt évben. Közülük 17 családban volt ebben az időszakban munkanélküli családtag, illetve van jelenleg is. A munkanélküliség által érintett családokban a 39 munkaképes korú felnőttből 18 volt munkanélküli az elmúlt 5 évben, és 8 fő jelenleg is az.

A felkeresett összes család aktív korú felnőtt tagjainak tehát 33 százaléka volt az elmúlt 5 évben munkanélküli és 15 százaléka jelenleg munkanélküli, 52 százalékuk aktív kereső, 15 százalékuk egyéb módon jut jövedelehez: 3 fő veszi igénybe a gyest, 2 fő főállású anya, ketten alkalmi munkásnak mondták magukat, egy pedig háztartásbelinek. A rokkantnyugdíjasok aránya az aktív korúak körében 18 százalék. A rokkantnyugdíjasok az elmúlt öt évben voltak munkanélküliek.

A családok 1998 áprilisában, illetve 1997-ben több forrásból jutottak jövedelemhez.⁸ A jelenleg munkanélküli családtagok közül hárman nem ré-

8 A következő jövedelemforrásra kérdeztünk rá: főállású munka; mellék- vagy másodállás; vállalkozás, termékek eladása; alkalmi munka; táppénz; munkanélküli járadék; nyugdíj; gyed, gyes, gyet; családi pótlék; segélyek együtt; egyéb forrás (használt holmi eladása, kölcsön). A kérdezettek mindegyik jövedelemforrásról egyenként nyilatkozhattak, hogy családjuknak volt-e az adott forrásból jövedelme 1998 áprilisában, illetve 1997-ben. A kérdéses egy későbbi szakaszában az egyes munkanélküli ellátásokkal és a különböző segélyfajtákkal kapcsolatban ismét megkérdeztük egyenként, hogy hallott-e már róluk, igényelte-e már valamelyiket és ha igen, milyen sikerrel, tehát megkapta-e. A válaszok összevetéséből derültek ki a segélyek értelmezésével kapcsolatos problémák, tehát az, hogy egyes segélyeket nem tartanak segélyeknek az emberek, tehát ha kapnak valamilyen szociális ellátást az önkormányzattól, azt nem tekintik minden esetben segélynek, és azt mondják, hogy ők nem kérték és nem kaptak segélyt. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a jövedelemforrásokra vonatkozó kérdésünket megelőzték a családok bevételeire, egy főre jutó jövedelmükre vonatkozó kérdéseink, tehát nem befolyásolhatta a bevallott jövedelem összegét az, hogy milyen bevételi forrásokat jelöltek meg a kérdezettek.

szesülnek munkanélküli ellátásban. Ugyanakkor azok közül, akik részesülnek, volt, aki nem említette a jövedelemforrások között ezeket az ellátásokat. Azt, hogy kapják ezt a szociális juttatást, néhányan egy másik kérdésünknel, konkrétan a munkanélküli ellátásokra, illetve a szociális támogatásokra vonatkozó kérdésünknel említették.

Családi pótlékot minden gyerekes család kap, és ezt említették is a jövedelemforrások között. Gyermekvédelmi támogatást 12 család kap, de a családok többsége ezt szintén nem említi a jövedelemforrásoknál: a 12 esetből négyben említették, hogy kapnak segélyt, egy kérdezett említette, hogy kap GYVT-t, de hozzátette, hogy „olyat, hogy segély, nem kapunk, amit kérni kell”. Hét esetben nem említették, hogy kapnak segélyt, pedig kapnak gyermekvédelmi támogatást. Ezt a szociális támogatást tehát a kérdezettek többsége nem tekinti segélynek. Ennek a valószínűsíthető magyarázata részben az lehet, hogy a polgármester a szerinte rászorulóknak külön kérelem nélkül folyósítja ezt az ellátást, ezért ezek a családok azt hiszik, hogy ez nekik automatikusan jár a gyerekek után, erre „joguk van”. Csakhogy a jogosultságukat nem hozzák összefüggésbe a jövedelmi helyzetükkel s a GYVT-t nem tekintik a rászorultságuk következtében kapott szociális támogatásnak. Hasonló a helyzet az óvodai, iskolai ebédfizetési hozzájárulásokkal és a tantersegéllyel is. Az egyes konkrét segélyekre vonatkozó kérdésnél ezekről a juttatásokról is elismerik a legtöbben, hogy kapják, ugyanakkor ezt megelőzően a jövedelemforrásoknál nem említik, hogy kapnak segélyt.

Egy-egy család összes jövedelemforrását tekintve: a munkanélküliség által érintett családokban ritka, hogy két aktív kereső is van, tehát hogy két főállású jövedelemforrásból is van bevétel. Gyakori viszont, hogy egy aktív kereső mellett vagy munkanélküli ellátásban részesül a másik felnőtt családtag, vagy a gyest, gyetet veszi igénybe, vagy rokkantnyugdíjas (többnyire a munkanélküliség után). Vannak aktív kereső nélküli családok 2–6 gyerekkel, rendkívül alacsony jövedelemmel. Összességében a jövedelempótló támogatások, a gyerekekkel otthon maradó anyák keresetpótló juttatásai, a rokkantsági nyugdíjak, illetve a családi pótlék olyan jövedelemforrások, amelyek mellett még a megélhetéshez szükséges jövedelem töredéke sincs biztosítva a családok számára.

Az is tény, hogy az alkalmi munkát vállalók ellátásért és nagyon alacsony órabérért dolgoznak. Az sem ritka, hogy a gazda a megmaradt borával fizet a napszármért, így meglehetősen csekély az a lehetőség, hogy valaki alkalmi munkával pótolja a jövedelmét. A saját föld, illetve ház körüli kert műveléséből sem jutnak többletbevételhez ezek a családok, még ha van is művelhető kertjük vagy földjük, mivel nem termelnek eladásra, csupán saját fogyasztásra. Létfenntartásukat tehát segíti a saját kert vagy föld művelése, de pénzjövedelmük nem származik belőle. (A saját termelés értékét nem számítottuk ki, de többnyire kisebb területű kertek, földek műveléséről van szó.)

A családok tehát hiába jutnak több forrásból is jövedelemhez, az így kapott jövedelmek összességükben rendkívül alacsonyak. Ez egyrészt a béreknek (alacsony kvalifikációt igénylő, rosszul fizető munka), másrészt a gyermekek után kapott ellátásoknak a megélhetéshez szükséges jövedelemhez képesti alacsony szintjével magyarázható. Ez utóbbi felveti az ezekkel az

ellátásokkal kapcsolatos politika újragondolásának szükségességét, hiszen jelen pillanatban sem a családi támogatások nem érik el a céljukat – azaz nem járulnak hozzá a gyermekes és gyermektelen családok jövedelemdiszparitásának kiegyenlítéséhez –, sem a segélyek nem pótolják azok jövedelemhiányát, akiknek életében koruk, élethelyzetük miatt ez a hiány kialakul.

Az elmondottak alapján a családok egyértelműen szegények, nehéz helyzetűek. A szegénységüket okozó tényezők közül a foglalkoztatottsági adatok ismeretében elsősorban az úgynevezett „újszegények” jellemzőit, a munkanélküliséget, illetve a munkaerőpiacról való kikerülést kell kiemelnünk. A rokkantnyugdíjas-lét, a háztartásbeli vagy az egyéb jövedelem nélküli eltartott-lét a településen élők között határozottan jelen van mint szegénységet okozó tényező. Ugyanakkor az is tény, hogy a jelenlegi állapot kialakulásában a település felnőtt lakosságára jellemző, az előzőekben ismertetett társadalmi-demográfiai-földrajzi tényezők meghatározó szerepet játszottak. A kis-község lakóinak életkörülményei a helyi adottságok öröklött szintjének minőségi változása, illetve változtatása nélkül csak konzerválják a szegénységet.

3.c) A háztartások jövedelem- és egyéb elvárásai

A kistélepülésen lakó kérdezetteknek nem csak az objektív jövedelme nagyon alacsony, de a jövedelemelvárásaik is nagyon szerények. Azt az összeget, amely véleményük szerint háztartásukban tisztességes megélhetést tenne lehetővé, összehasonlítottuk egy KSH-felmérés hasonló adataival, és azt tapasztaltuk, hogy az általuk a tisztességes megélhetéshez szükségesnek tartott összegek annyira alacsonyak, hogy a felnőttek 58 százalékának és a gyerekek 81 százalékának csupán nagyon szűkös, a felnőttek 10 és a gyerekek 7 százalékának szűkös és csupán a felnőttek 25 és a gyerekek 10 százalékának tennének lehetővé egy átlagos szinten való megélhetést.⁹

Az alacsony jövedelmeket, ugyanakkor a gyerekek családonkénti nagy számát és a szerény jövedelemelvárásokat figyelembe véve, a szülők gyerekeik jövőjével kapcsolatos tervei irreálisnak tűnnek, megvalósulásuk több szempontból is meglehetősen kétségesnek tekinthető. A kisközségben lakó, gyerekes, szakképzetlen vagy alacsony szakképzettségű, nehéz anyagi helyzetű családok többsége azt szeretné, ha a gyerekeik felnőtt korukban szellemi foglalkozásuk lennének. Saját tapasztalatukon okulva ezek a szülők belátják, hogy a fizikai munkát jelentő szakmák iránt nincs kereslet, ezen a téren nincs munkalehetőség. Érzik, hogy a fizikai szakmák, illetve a szakképzettség hiánya hátrány, az egyszerű fizikai segédmunka nincs megfizetve, tehát taníttatni akarják a gyerekeiket. Terveik megvalósításának azonban számtalan, általuk át nem látott akadálya van. Nem rendelkeznek elegendő információval ahhoz, hogy képesek legyenek segíteni a gyerekeiknek a munkaerőpiacon

⁹ A KSH felmérése szerint a háztartások által különböző megélhetési szintekhez szükségesnek tartott összegek a következők: a nagyon szűkös megélhetéshez egy főnek egy hónapban 18 935 Ft-ra lenne szüksége, a szűkös megélhetéshez 24 083 Ft-ra, az átlagos megélhetéshez 33 750, a jó megélhetéshez 47 887, a nagyon jó megélhetéshez 73 351 Ft-ra lenne szüksége. Háztartás-statisztikai Közlemények, 1998. II. negyedév.

keresett, azaz eladható foglalkozás kiválasztásában. Nem rendelkeznek a tanítatásukhoz sem elegendő anyagi fedezettel. (A jó szakma drága, elérhetetlen számukra.) Ráadásul éppen a képzetlen szülők által aspirált középszintű szakmunkásképzés lépéshátrányban van a munkaerőpiacon: a fejlődő gazdaság igényeitől leszakadva, elavult képzéseket kínálva, a szakmunkásképzés jelenlegi rendszere újratermeli azokat a rétegeket, amelyek hasztalanul igyekeznek elhelyezkedni a munkerőpiacon, s kénytelenek munkanélkülként kezdeni a felnőtt életüket. A szegénységből való kikerülésre ilyen körülmények között még a felnövő új generációnak sincs lehetősége. A szegénység – ha csak nem változnak a jelenlegi társadalmi, gazdasági mechanizmusok, s nem változik maga a foglalkoztatás-, és oktatáspolitikai – átörökítődik és újratermelődik ebben és a hozzá hasonló számos kisközségben.

4. Életkörülmények a létminimum alatt élők családjában egy kisközségben

Az életkörülményeket a következő szempontok alapján elemeztük: lakáshelyzet, laksűrűség, WC, fürdőszoba, melegvíz, vagyontárgyak birtoklása, a mindennapi létfenntartáshoz szükséges élelem, a ruházzkodás, a lakásfenntartás költségeinek megélése, illetve a mindennapok túlélési nehézségei, esetlegesen a rezsi, a lakáskölcsönök törlesztésében jelentkező problémák, a táplálkozás, a ruházzkodás, az egészségügyi ellátás elért szintje.

4.a) Lakáskörülmények

A kisközségben a létminimum alatt élők több mint egyharmadának a lakása a kérdezők minősítése szerint kifejezetten nyomorszintű, legalábbis felújításra szoruló, udvaruk, portájuk kifejezetten piszkos, de legalábbis elhanyagolt, rendezetlen. Sok család otthonában nincs állandó melegvíz, nincs a lakásban WC. A lakásoknak legalább a felében nincs fürdőszoba, de ahol van, ott is előfordul, hogy nincs semmilyen szennyvízelvezetés, tehát az udvarra öntik ki a piszkos vizet. A szobák száma alacsony, a laksűrűség nagy. Hagyományosan, fával, szénrel fűtenek. A vagyontárgyaikat tekintve: néhányuk rendelkezik kis értékű gépkocsival, többségük hagyományos mosógépet használ, a családoknak kevesebb mint a fele rendelkezik mélyhűtővel. Automata mosógépre néhányan ugyan vágyakozva gondolnak, „de ha nincs villany, minek? Ábrándozni mondjuk lehet” – jegyezte meg egyik kérdeztünk, akinek a hátralékja miatt kikapcsolták a villanyt a lakásában. A kerttel, mezőgazdaságilag művelt földdel rendelkezőknek sincs a munkájukat segítő mezőgazdasági gépük. (A vagyontárgyak átlagos száma 4,26; a tíz lehetséges vagyontárgy a gépkocsi, az automata mosógép, a hagyományos mosógép, a mélyhűtő, a hűtő, a színes tv, a fekete-fehér tv, a számítógép, a telefon és a nyaraló.)

Ha értékeiket pénzzé tennék, ez a családok legalább felében alig érné el az egymillió forintot, illetve még ennél is jóval kevesebbet érne. (Van olyan

család is, ahol 50 ezer forintra becsülik „vagyonuk” értékét, mondván, hogy „Amim van, az kinek kell? Szemét az egész.”)

4.b) *Fogyasztási lehetőségek*

A létminimum alatt élők esetében szándékosan nem használjuk a „fogyasztási szokások” kifejezést, mivel az ilyen családok fogyasztását a lehetőségeik határozzák meg, korlátozzák minimálisra. Dönteni legfeljebb csak abban dönthetnek, hogy mikor ne egyenek, reggelire vagy vacsorára tartogassák azt a kevés ételmet, amit sikerül beszerezniük. Az egy főre jutó havi élelmiszerkiadás 2100 és 14 500 Ft között mozgott az általunk felkeresett családokban, 1998 áprilisában. A KSH háztartás-statisztikai számításai szerint 1998 II. negyedévében az élelmiszerkiadások egy főre jutó havi összege 8965 Ft volt. Egy főre ennek az összegnek a fele jutott a kisközségben a felkeresett családok egyharmadában, és e fölötti összeg jutott a családok egynegyedében. Az élelmiszerre fordított kiadások összegei – még ha feltételezzük is adataink némi pontatlanságát – egyértelműen mutatják a kisközségben lakók súlyos szegénységét.

Ruházkodásra a családok többségében semmit sem költenek: ha sikerül venniük valamit, akkor is használtat vesznek, egyébként meg másoktól kaptak, tehát nem új holmiból ruházkodnak.

A fűtést az erdőben gyűjtött, viszonylag olcsón megvásárolható fával oldják meg legtöbbször. A lakásfenntartási kiadások egy főre jutó havi összege a KSH előzőekben is idézett számításai szerint 1998. II. negyedévében 4700 Ft, egy háztartásra számítva 12 600 Ft volt. Az általunk felkeresett családoknak több mint fele a 4700 Ft 40 százaléka alatt költött fűtésre, világításra 1998 áprilisában, amikor még a téli hónap villanyszámláját kellett fizetni, illetve még fűteni kellett, mert hideg volt.

Gyógyszerre, orvosra, azokban a családokban, ahol volt vagy van munkanélküli, átlagosan a család áprilisi bevételének 8 százalékát költötték, ahol nem volt, illetve nincs munkanélküli, viszont több az idős nyugdíjas családtag, a család havi bevételének átlagosan 13 százalékát költötték gyógyszerre, orvosra. (Volt olyan család, ahol a teljes havi jövedelem 33 százalékát emésztették fel gyógyszerre, és hiába kértek közgyógyellátást, kérésüket elutasították. Olyan családdal is találkoztunk, ahol még nem is hallottak a közgyógyellátásról, holott a havi jövedelem 25 százalékát költik gyógyszerre, orvosra.) Ugyanakkor a mindennapi életben nehézséget okozó tényezők között sokan említik, hogy bizonyos egészségügyi ellátásokat (ilyen például a fogászat) évek óta nem tudnak igénybe venni, mert nincs rá pénz.

Tartós javakra szintén nem költenek a létminimum alatt élő családok. A munkanélküliségben élő családok több mint egyharmadának romlottak a táplálkozási lehetőségei, fele részüknek pedig a ruházkodása is rosszabb lett. Hasonló arányban okoz nehézséget a gyógyszerek kiváltása, az orvos igénybevétele és az adósságok törlesztése.

Az objektív szegénység a folyó jövedelem, a lakás, a vagyon, a fogyasztás, a piacképes ismeretek, a hatalom, a társadalmi presztízs, a tőke egyéb

fontos forrásai hiányaként vagy alacsony szintjeként, vagy ezek bármilyen kombinációjaként definiálható. Az általunk felkeresett kisközség családjainak életére ez az objektív szegénység jellemző.

5. A szubjektív szegénység

A kisközség lakóinak helyzetükkel kapcsolatos szubjektív értékelését több szempontból vizsgáltuk a kutatás során.

5.a) Relatív szubjektív szegénység

A jövedelmi helyzet szubjektív megítélését tekintve, másokhoz viszonyítot-tan, a gazdagok–szegények között a létminimum alatt élő, a munkanélküliség által érintett családok, az 5 évvel ezelőtti helyzetüket egy 7 fokú skálán átlagosan 3,12-re, a munkanélküliséget elkerülő családok 3,8-ra, tehát valamivel jobbra értékelték.¹⁰ A jelenlegi és a 3 év múlva várható helyzetük megítélése viszont ezzel ellentétes tendenciát mutat: a munkanélküliséget már vagy most átélő, gyerekes családok a jelenlegi helyzetüket relatíve a leggazdagabbak–legszegényebbek skáláján 3,18-ra, a többiek viszont alacsonyabbra, 2,9-re értékelték, és a 3 év múlva várható helyzetüket is hasonlóan a munkanélküliséget átélő, illetve éppen átélő családok jobbra értékelték (4,0), mint a munkanélküliséget elkerülő családok (3,37). A munkanélküliséget átélő családok a helyzetükben átlagosan az 5 évvel ezelőtti és a jelenlegi között alig érzékelnek változást, míg a többiek a jelenlegi helyzetüket relatíve rosszabbnak ítélik az 5 évvel ezelőttinél.

Összehasonlítva a szubjektíven érzékelt relatív múltbeli jövedelmi helyzetet és az ezzel kapcsolatos jövőbeli várakozásokat, egyértelmű, hogy a munkanélküliséget átélő családok a jövőt átlagosan pozitívabban ítélik meg, a jelenleginél jobbat várnak, míg a többiek várakozásai szerint a jövedelmi helyzetük az elkövetkező években sem éri el az 5 évvel ezelőtti helyzetüket. Várakozásaik általában véve elmaradnak a munkanélküliséget átélő, illetve átélő családok várakozásaitól.

Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy a munkanélküliséget elkerülő családokban a családtagok idősebbek, több közöttük a nyugdíjas, s feltehetően ők nem számítanak sem a nyugdíjak inflációkövető emelésére, sem az egyéb, az időseket támogató állami, szociálpolitikai intézkedésekre.

Az is tény, hogy a létminimum alatt élő családok egy része teljesen bizonytalan a jövőt illetően, azaz nem tudják megítélni, hogy 5 év múlva hogyan alakul majd a jövedelmi helyzetük, s várhatóan hol fog elhelyezkedni

¹⁰ A 7 fokú skálán a 7-es a leggazdagabbakat, az 1-es a legszegényebbeket jelölte. A családjuk helyzetét három időpontra jelölhették be a skálán: az 5 évvel ezelőtti, a jelenlegi és a 3 év múlva várható helyzetüket hasonlíthatták össze a Magyarországon élő leggazdagabbak és legszegényebbek helyzetével. Az ezen a skálán való önelhelyezést nevezzük relatív szubjektív szegénység mutatónak. A Ferge Zsuzsa által vezetett régebbi OTKA és a szintén általa vezetett nemzetközi SOCO-kutatás során is alkalmaztuk ezt az eljárást.

a családjuk a gazdagok–szegények között. A munkanélküliség által érintett, tehát a fiatalabb, gyerekes családok kevesebb mint egyharmada, a munkanélküliség által nem érintett családok több mint egyharmada (többnyire az idősebb, nyugdíjas tagú háztartások kérdezettjei) érzik bizonytalanak a jövőbeni jövedelmi helyzetük alakulását.

5.b) Mennyire elég a jövedelmük

A munkanélküliségben élő családok valamivel pozitívabban ítélik meg azt, hogy a jelenlegi jövedelmük mennyire elég.¹¹ A felkeresett családokban a felnőttek 40, a gyerekek 35 százalékának egyáltalán nem volt elegendő az előző havi jövedelem a megélhetéséhez, úgyahogy elég volt a felnőttek 18, a gyerekek 26 százalékának, közepesen volt elég a felnőttek 23 és a gyerekek 19 százalékának. Elég volt a felnőttek 14, a gyerekek 7 százalékának, teljes mértékben elegendő volt a felnőttek 5, a gyerekek 13 százalékának a havi jövedelem a megélhetéshez. Összességében mind a felnőttek, mind a gyerek több mint felének egyáltalán nem vagy alig volt elegendő a havi jövedelem a megélhetéshez.

5.c) A társadalmi helyzet szubjektív megítélése

A kérdezettek saját megítélése szerint családjuk társadalmi helyzete¹² a különböző történelmi időszakokban változó volt: a háború előtt és az ötvenes években alacsonyra értékelték a társadalmi helyzetüket (értékelésük átlaga 2,7–2,5 közötti), a nyolcvanas években a munkanélküliséget átélte, illetve átélő családok átlagosan 5-re értékelték társadalmi helyzetüket, ami szerintük nem változott a mostani évekre sem.

Bár a munkanélküliséget elkerülő, az idősebb családtagokat is összefogó családok a nyolcvanas évekre csaknem 2 fokkal magasabbra értékelték családjuk helyzetét (4,69) a háború előtti (2,64), illetve az 50-es évekhez (2,67) viszonyítva, azaz emelkedést érzekeltek családjuk társadalmi helyzetében, mostanra ismét visszaesést tapasztaltak (3,85), és bár várnak némi javulást a jövőt illetően (4,1-re értékeli a 3–5 év múlva várható társadalmi helyzetüket), ez elmarad a másik csoport várakozásaitól, vagyis pesszimistábbak, és néhányan nem is tudtak véleményt mondani a jövőt illetően családjuk társadalmi helyzetének várható alakulásáról.

A társadalmi helyzet változásával kapcsolatos vélemények, a helyzetértékelések – különösen a nyolcvanas évek szintjének a közepesnél jobbra ér-

¹¹ A kérdezettek 1-től 5-ig osztályozhatták azt, hogy az 1998. áprilisi bevételük mennyire volt elég a megélhetésükhöz. Az 5-ös azt jelenti, hogy teljes mértékben elegendő volt, az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem volt elegendő.

¹² A kérdezettek egy 7 fokú skálán helyezték el családjukat társadalmi helyzetük alapján, ahol a 7-es a legjobb, az 1-es a legrosszabb társadalmi helyzetet jelenti. A család helyzetét 5 történelmi időszakra vonatkozóan értékelték a kérdezettek: a háború előtti, az 50-es évekre, a 80-as évekre, a jelenre és a 3–5 év múlva várható időszakokra vonatkozóan.

tékelése – eltérnek a családok objektív jövelemi helyzetétől, objektív szegénységétől. Értékelésük sokkal jobb annál, mint ami az objektív adatok ismeretében reálisnak lenne mondható.

*5.d) Az egy főre jutó jövedelemeloszláshoz kapcsolódó egyenlőség–
egyenlőtlenség szubjektív megítélése*

Az 5 évvel ezelőtti társadalmi jövedelmi különbségeket a kérdezetteknek több a mint fele még elfogadhatónak tartotta, a jelenlegi jövedelemkülönbségeket azonban már túl nagyoknak tartják.

„Az utóbbi pár évben nagyon megnöttek. Itt is meglátszik. Némelyik építkezni tud, két autót fenntartanak, a másik embernek meg alig van kenyérré mindennapra. Van, akinek a szülei segítettek, meg dolgoznak mind a ketten, meg a keresetük is elég jó. (Kiknek sikerül?) Akik közel vannak a tűzhöz, pl. itt a tsz-ben van, aki 19 ezret kap kézhez, van, aki 40 ezret kap. Az állattenyésztők is, van, aki 30 ezret, van, aki 50 ezret kap. Ilyeneket mondanak egyik ismerősömnek, hogy »örülj neki, hogy felvettelek, és van mit zabálni«. Az életkortól teljesen független. Az állattenyésztők között egyáltalán nincs szakképzett. Végül is olyan nagy szakmások nincsenek, egy van, aki középiskolát végzett. A képzettebbek közül sem mindegyiknek magas a fizetése.”

„Amikor munkanélküli lettem, minden hírdetésre elmentem, bármilyen munkát elvállaltam volna. Amikor mosogatni akartam menni, azt mondták, hogy maga be se fér a mosogató mögé. Amikor vonattakarító akartam lenni, azt mondták, hogy ahhoz túl intelligens vagyok. Ez volt a két véglet. *A rendszerváltás óta mi mindannyian kikészültünk. Teljesen tönkrementünk. Mindenünket elvesztettük.*”

5.e) Szegénynek tartják-e magukat¹³

A szubjektív szegénység a család helyzetének önbesorolása a kérdezettek által. Teljes mértékben szegénynek tartja családját a létminimum alatt élők egynegyede (26 százaléka), időnként szegénynek érzi családját a létminimum alatt élők fele, s egyáltalán nem tartja szegénynek a családját az egyötödük. A kérdezettek szubjektív szegénységérzete kisebb, mint amilyen az egy főre jutó jövedelmük, illetve objektív jövedelemszegénységük alapján indokolt lenne.

¹³ Azt, hogy ki tartja magát szegénynek és milyen mértékben, szubjektív szegénységnek nevezzük. Az erre vonatkozó kérdésünk során a kérdezetteknek 3 lehetőség alapján kellett családjukat besorolni: teljes mértékben szegénynek tartja, időnként, bizonyos szempontból tartja szegénynek, vagy egyáltalán nem tartja szegénynek.

6. A szegénység csapdahelyzetei

Bár az emberek számára nagyon fontos értékeket képvisel az anyagi biztonság, a családi élet, az egészségügyi ellátás, a lakhatás, a munkahely biztonsága, a gyermekek jövőjének biztonsága, a politika kiszámíthatósága, a közbiztonság, mégis gyakran kényszerülnek olyan döntéshelyzetekbe, hogy az egyik biztonság megteremtésének éppen egy másik feladása az ára.

Ismert tény, hogy a kistelepüléseken az egyszerűbb, régi építésű lakóházak ára már évtizedek óta sokkal alacsonyabb, mint a nagyobb településeken. Az ide költözőket ez nagymértékben motiválja és motiválta az elmúlt évek során. A letelepedők részben a nagyobb városok lakói közül kerülnek ki: mivel lakni kell valahol, s mivel a városi, gyakran központi fűtéses lakótelepi lakások rezsiterhei az alacsony jövedelműek számára már évek óta megfizethetetlenek, sokan kényszerűségből eladták városi lakásukat és vidékre költöztek. Vannak, akik házasságkötés utáni, első lakásukat vásárolták meg kisebb településen, mivel nagyobb összeget – amely építkezéshez, új ház építéséhez kellene – képtelenek voltak előteremteni.

Költözés előtt sokan vagy nem tájékozódtak a választott település nyújtotta lehetőségekről, vagy annak ellenére is költöztek, hogy ismerték az esetleg majd őket is érintő problémákat. A letelepedés után szinte bizonyosan egyre több nehézséggel találkoznak, és kénytelenek egyre több nehézségre megoldást találni a kistelepülésre költöző családok.

Ilyen nehézségek adódhatnak már a munkahelykeresés terén, magukon a munkahelyeken is, hiszen a vidéki településeken alacsonyabbak a fizetések. De probléma forrása lehet az is, hogy túl nagy a szakadék a segélyt igénylők száma, az igényelt segélyek összege és a kistelepülések anyagi lehetősége között. Rontja továbbá a kistelepüléseken lakók életlehetőségeit az is, hogy a rossz közlekedés miatt más településen szinte lehetetlen munkát vállalniuk, s nem elhanyagolható negatív tényező a vidéki iskolarendszer jelenlegi „szervezettsége” sem: a nehezebb anyagi körülmények között élő családok számára az iskolák körzetesítése csaknem lehetetlenné teszi az iskolaválasztást már az általános iskola szintjén is, de később az elavult szakmunkásképzési rendszerrel szembekerülve, vagy a családra megfizethetetlen terheket róvó középfokú oktatás terén, amelyről sok családnak, aspirációik ellenére, le kell mondania.

Biztonságok

A házakhoz olcsón, néhány százezerért hozzájutók nem számolnak azzal, hogy egy kisebb, néhány száz lakosú községben nincs munkalehetőség, ugyanakkor a rossz közlekedés miatt csaknem lehetetlen máshol munkát vállalni, legfeljebb azon az áron, hogy az ingázó csak a hétvégeken tud hazautazni, ezáltal a családi élet biztonsága veszélybe kerül. A kistelepüléseken lakók iskolázatlanok, szakképtelenek, vagy ha van is szakképzettségük, az övéké éppen nem keresett szakma a munkaerőpiacon, vagyis a lakhatás lehetőségéért sokan kockáztatják, illetve elvesztik a munkalehetőségüket, így

a lakhatás biztonságának megteremtése veszélybe sodorja a munkahely biztonságát, ezáltal anyagi bizonytalansághoz vezet.

A létminimum alatt élő családokban az életkörülményeket több szempontból bizonytalannak¹⁴ érzik a megkérdezettek, azaz ezek a családok halmozottan biztonságihiányos körülmények között élnek: teljesen bizonytalannak érzik az anyagi helyzetüket, a munkahelyüket (feltéve, ha egyáltalán még van munkájuk), a gyermekek jövőjét, de a közbiztonságot és sokan a politikai helyzetet is teljesen bizonytalannak ítélik.

Az anyagi és a politikai helyzet teljes bizonytalansága uralja a kérdezettek szerint a felnőttek 27 százalékának mindennapjait, 21 százalékuk életében teljesen bizonytalan a munkahely és a közbiztonság, 18 százalékuk családjában érzik teljesen bizonytalannak a gyerekek jövőjét, 16 százalékuk életében a családi kapcsolatok, 15 százalékuk életében a lakhatás, 3 százalékuk életében az egészségügyi ellátás teljesen bizonytalan. A gyerekek esetében teljes az anyagi bizonytalanság 33 százalékuk életében, a politikai helyzet bizonytalansága 24 százalékukat érinti, a lakhatás teljes bizonytalansága 22 százalékukat, a jövőjük 17 százalékuknál teljesen bizonytalan, 15 százalékánál a családjuk aktív tagjainak a munkahelye és a közbiztonság, 9 százalékuk életében az egészségügyi ellátás teljes bizonytalansága jellemzi mindennapjaikat. (A munkahellyel kapcsolatos bizonytalanságot többek között az is magyarázza, hogy a termelőszövetkezettel kapcsolatban újra és újra felmerül a privatizáció lehetősége, amittől az emberek rettegnek, mivel félnek a privatizációt követő elbocsátásoktól.)

Meglehetősen nagy a szakadék a biztonságoknak tulajdonított fontosság és azok realitása között a kérdezettek mindennapjaiban: a felkeresett, létminimum alatt élő családok egyötödében 50 százalék vagy ennél is kisebb arányú a biztonságok jelenléte az elvárthoz képest, 51 és 60 százalék közötti a deficit, ugyanennyi család életében.

A biztonságok halmozott hiánya elsősorban azoknak a családoknak az életében jelentkezik, amelyekben volt vagy van munkanélküli, ahol egyszerűs a család és egy fő több gyereket tart el, ahol nincs egyetlen aktív kereső sem, s ahol rokkantnyugdíjasok élnek. A szociálpolitikai juttatások képtelenek ellensúlyozni ezeknek a tényezőknek a negatív hatását. Egymásnak, a családnak, a barátoknak igyekeznek segíteni ezek az emberek, ők is kapnak segítséget, de ez kevés, hiszen a családoknak maguknak sincs elegendő pénzük a megélhetésükhöz: szegény a szegényért keveset tehet.

Ezek a családok megpróbálták több pénzt keresni, otthon, házilag végeztek el minden lehetséges munkát, olcsóbb árukat vásároltak, takarékoskodtak, kevesebbet fogyasztottak, de bizonyos ponton túl már nem lehet csökkenteni a fogyasztást. Nem lehet kevesebbet adni enni a gyerekeknek, hiszen így

14 A kérdezettek egy 7 fokú skálán értékelték, hogy számukra mennyire fontosak az egyes biztonságok, így az anyagi, a családi élet, az egészségügyi ellátás, a lakhatás, a munkahelyének, gyermekei jövőjének, a politika kiszámíthatóságának a biztonsága, illetve a közbiztonság. Ezt követően azt is értékelték, hogy jelenleg, a saját életükben mennyire adottak, biztosak ezek a dolgok. A két értékelés alapján kiszámítottuk a biztonságdeficitet, azaz azt, hogy a kérdezettek mindennapjaiban a biztonságok tényleges jelenlétének szubjektív megítélése és a biztonságok elvárt fontosságának mértéke között milyen az arány, azaz a távolság.

nem lesznek egészségesek, s nem tudnak tanulni. Jövedelempótlásként tehát marad a segélykérés, ami azonban sokak számára szintén gondokat okoz.

7. A segélyezés gyakorlata az érintettek véleménye szerint a kisközségben

A segélyezési rendszer számukra túl bonyolult, kevésbé átlátható. Több segélyfajtáról még nem is hallottak a kérdezettek, ugyanakkor bizonyos szociális juttatásokat nem is tekintenek szociális juttatásnak, segélynek.

Sokan nem hallottak az aktív korú munkanélkülinek járó, rendszeres szociális segélyről, az átmeneti segélyről, a rendszeres nevelési, illetve gyermekvédelmi támogatásról, sokak számára ismeretlen a nem rendszeres gyermekvédelmi támogatás is. Kevesen hallottak még a lakhatási, a lakásfenntartási, a díjhátralék-támogatásról (holott a kérdezettek közül többnek van jelenleg is valamilyen hátraléka), és nem hallottak a köztemetésről sem.

7.a) Az önkormányzat segélyezési gyakorlata egy 230 fős kisközségben¹⁵

A kérdés egy későbbi szakaszában hat, egymást kizáró lehetőség közül kellett kiválasztania a kérdezettnek azt, amelyikkel 1997-ben, illetve 1998-ban a véleménye szerint jellemezhető a családja magatartása. (Ezek a lehetőségek a következők voltak: A) Nem kért segélyt, mert nem volt rá szüksége; B) Nem kért segélyt, pedig szüksége lett volna rá; C) Segélyt kért, de nem kapott; D) Segélyt kért, amit kért, kapott; E) Segélyt kért, volt, hogy kapott, volt hogy nem; F) Nem kellett kérnie, adták a segélyt. Kérdésünkre többen is azt mondták, hogy nem kértek segélyt 1998-ban, pedig szüksége lett volna a családnak erre. Ezzel szemben vagy az 1998. évi április havi nettó jövedelem összeszámolásánál említették és figyelembe vették a havi 2700 Ft-os gyermekvédelmi támogatást, vagy más kérdés kapcsán megemlítették, hogy kapják a GYVT-t, annak ellenére, hogy elmondásuk szerint segélyből nem volt bevétele a családnak. Az is előfordult, hogy csak a hivatalos adatokból derült ki egy-egy családról, hogy gyermekvédelmi támogatásban részesülnek, mivel a megkérdezett családtag szerint ők nem kérnek, nem kértek segélyt, mert úgysem adna az önkormányzat, illetve már kértek, és akkor sem kaptak.

Az önkormányzat segélyezési gyakorlatáról összességében elmondható, hogy azoknak, akiknek ismert a nehéz helyzetük, kérés nélkül adják a gyermekvédelmi támogatást és az egyéb támogatást, tehát az ebédhozzájárulást, a tanszersegélyt. Ugyanakkor a munkanélküliség által nem érintett, tehát a segélyezési rendszerbe még be nem lépett családok közül két családnak nem adtak, holott jövedelmi helyzetük alapján nekik is kellett volna kapniuk, ám

¹⁵ Az önkormányzat segélyezési adatait, illetve a helyi társadalom vezető személyiségeivel készített interjúk információit külön tanulmányokban elemzik a kutatást végző team tagjai.

ők nem kértek, hivatalból pedig senki nem tájékoztatta a családokat erről az ellátásról, tehát a gyerekvédelem gyakorlatilag nem működött. A nem rendszeres gyermekvédelmi támogatás ismeretlen a településen, vagyis az önkormányzat ilyen címen nem ad segítséget a családoknak.

Az önkormányzat sem átmeneti segílyt, sem közgyógyellátást nem ad minden rászorulóknak, s nem ad az aktív korú munkanélkülieknek rendszeres szociális segílyt, lakhatási, lakásfenntartási támogatást, szociális étkeztetést, házi gondozást, ápolási díjat sem. Bizonyos segílyfajtákat tehát nem adnak, pedig a kérdezetek emlitenek olyan eseteket, amikor a jövedelem alapján, de méltányosságból mindenképpen kellett volna kapniuk szociális támogatást.

7.b) A segílykéréstől elzárkózó, a segílykérést elutasító magatartás indokai

A segílyre szorulóknak sok esetben nem élnek a segílykérés lehetőségével, félnek a megszégyenítő elutasítástól, amelyben régebben már részesültek. Nem kért segílyt, pedig szüksége lett volna rá, a munkanélküliségben érintett családok több mint fele 1997-ben, és majdnem fele 1998-ban.

A segílyezéssel kapcsolatban megoszlanak a vélemények. A kérdezetek közül többen hivatkoztak arra, hogy nem kérnek segílyt, mert akkor a jobb módúak lenézik őket, vagy mert egyszerűen ők szégyellnek kérni, vagy már előfordult, hogy kértek, de elutasították őket, szerintük indokolatlanul, megálázóan. Ugyanakkor több kérdezett is utalt rá, hogy nincs az önkormányzatnak pénze, ezért nem adnak segílyt azoknak, akik kérnek.

Vannak azonban olyanok is, akik úgy vélik, hogy a törvényi előírások ellenére nem kapják, kapták meg azokat az ellátásokat, amelyekre szociális helyzetük alapján rászorulnának, ugyanakkor nincs lehetőségük arra, hogy jogorvoslatot kérjenek valahonnan. Kiszolgáltatottnak érzik magukat az emberek, úgy érzik, a helyi polgármester rokonszenvétől, szimpátiájától, szubjektív véleményétől függ a sorsuk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a helyzet valóban olyan, amilyennek az emberek érzékelik, mivel hiányzik a párbeszéd a lakosok és a falu vezetése között.

Sokan érzik úgy, hogy nem is kapnak megfelelő tájékoztatást, ezért nem ismervén a lehetőségeiket, nem élhetnek a jogaikkal.

7.c) Az információhiány következményei

A támogatásban részesülő családok elégedetlenek a település vezetőivel, mivel úgy gondolják, nem kapják meg azokat az ellátásokat, juttatásokat, amelyekre rászorultságuknál fogva jogosultak lennének.

Nem ismerik a település pénzügyi helyzetét, ezért nagyobbak az elvárásaik, mint amelyeknek a kielégítését a település anyagi lehetőségei lehetővé tennék.

Nem ismerik ugyanakkor a szociális ellátások teljes skáláját, az egyes juttatások igénybevételének feltételeit, ennél fogva nem igénylik az őket meg-

illető támogatásokat, vagy épp ellenkezőleg, olyat igényelnek, amire nem jogosultak.

A jogosultsági alap nélküli, elutasított segélykérelmek miatt az a vélemény alakult ki az állampolgároknál, hogy nem érdemes segélyt kérni, mert úgysem kapnak, illetve hogy a segélykérelmek elbírálása nem objektív, hanem egyéni szimpátián alapul, durvább megfogalmazásban „pofára megy”. Az ilyen vélemények miatt viszont még a legtisztességesebben működő önkormányzatokkal szemben is elégedetlenség alakul ki, s ennek következtében az emberek változást igényelnének a helyi vezetésben.

Sokak részéről vádként fogalmazódik meg, hogy segélyezés helyett vállalkozásba kezd az önkormányzat (itt nem számít, hogy ezzel munkahelyet teremtenek), illetve úgy vélik, hogy a lakosok érdekeit figyelmen kívül hagyják. A bizalmatlanság mögött ez a feltevés húzódik meg, miszerint a település vezetése a saját hasznára fordítja a segélyekre fordítható pénzt.

Ugyanakkor több alkalommal említenek a kérdezettek olyan eseteket, amikor járt volna nekik valamilyen szociális ellátás és nem kapták meg, vagy csak külső segítő hatására kaptak meg olyan juttatásokat, amelyekre jogosultak lettek volna.¹⁶

8. Van-e kiút a létminimum alatt élők számára egy kisközség létfeltételei között?

Adataink szerint a halmozottan hátrányos helyzetből, illetve az objektív, regionális helyzetből eredő gondokat ezek az emberek saját erőből képtelenek megoldani. Hiányzik az igényeket kielégíteni tudó, a munkahelyteremtéshez szükséges forrás is (állami, magán egyaránt), és hiányzik a szociális szakember segítsége is ezeken a településeken, holott a több éve munkanélküli embernek vagy a beteg gyereket/gyerekeket nevelő, képzetlen szülőnek mentálhigiénés szakember segítsége nélkül nincs sok esélye a túléléshez, különösképpen a munkaerő-piacra való visszakerüléshez, vagy akár ahhoz, hogy a beteg gyereket hozzásegítse az önállóság, a társadalmi beilleszkedés eléréséhez.

A kérdezettek megjegyzései. Példák az elemzés alapjául szolgáló kérdőívekből:

1.7. A segélyezés gyakorlata a szociálisan hátrányos helyzetű kisközségben az érintettek véleménye szerint

A segélyre szorulóknak sok esetben nem is élnek a segélykérés lehetőségével, félnek a megsegélyező elutasítástól, amelyben már régebben részesültek.

Nem kért segélyt, pedig szüksége lett volna rá, a munkanélküliséget megelőző családok több mint fele 1997-ben és majdnem fele 1998-ban. A segély-

¹⁶ Az elemzés végén közlünk részleteket a kérdőívekből készített kigyűjtésekből, amelyek példázják a segélyezéssel kapcsolatosan említett anomáliákat, az állampolgárok által megfogalmazott bizalmatlanságot, s az élethelyzetük kilátástalanságát.

kéréstől való elzárkózásukat van, aki indokolta, van, aki nem. Néhány az indokok közül:

- Úgysem kapnánk.
- (Miért nem kért segítyt?) Mert hiába kértem volna, úgysem kaptam volna. Most is bementem, hogy kérjek, a gyerekek után, tudja, van ez a 2700 Ft, de elutasítottak, mert nincs pénz. (És miért nincs pénz, mit mondtak?) A mi fajtánknak nem jár! (Ez alatt mit kell érteni?) Mi dolgozunk, és vannak olyanok, cigányok, akik dolgozhatnak, de inkább elmennek segélyért.
- Nem tudtam, hogy lehet kérni, én meg szégyelltem bemenni. Vannak, akik nem szégyellik, olyanok is vannak, akik veszekednek.
- Nem kért. Egyszer már elutasítottak. Nagyon megalázó volt.
- Nem szégyenitem meg vele magam, azóta, amióta elutasított a ... bácsi.
- 1997-ben úgy gondoltam, úgyse adnak, mindig elutasítanak, nincs pénze az önkormányzatnak. Régebben volt, hogy kommunális adó befizetésére kértem kedvezményt, illetve, hogy engedjék el, de azt mondták, jó állagú a házam, és nem engedték el. Pedig a házamból nem tudok jóllakni. Több mint egy év után küldték ki a választ.
- Nem intézték el, azt mondták, intézzék el saját maguk.
- Szégyen. Akkor lenézik az embert azok, akik jobbmódúak. Azért teszik ezt, mert azt hiszik, hogy előnyben vannak, birtokolni akarnak mindent. Beszédmódjukkal is úgy viselkednek, ők a cigányok.
- Hiába kérek, úgysem ad.
- Szégyelltem kérni, mert megszólnak. A polgármester is azt mondta, hogy oszd be inkább. Sok nő van itt, akiknek nem adnak egy fityinget sem, ők bezzeg kapják (?), de elisszák. Bukdácsol az árokban hazafelé, meg leforrázza a gyereket.
- Mert nem mertem elmenni, mert úgyis elutasítanak, hiába mentem volna be. Már ismerem a polgármestert. (Mit kell ezen érteni, hogy ismeri a polgármestert?) Azt, hogy mi dolgozunk, mi élünk meg abból, ami van, kell azoknak a pénz, akiknek nincs munkájuk.
- Nem kértünk, mert nem is kaptunk volna, itt nem szokás segítyt osztogatni, senki sem kapott, akiről tudnánk. Volt, hogy próbálkoztunk, de elutasítottak.
- Lett volna mindig szükségem rá, de a végén már azért nem mentem, mert úgyis elutasítanak. (Ilyenkor ki nem adott segítyt?) Hát a polgármester. Meg kell érteni, hogy a ... nem ad. Sehonnan nem kapok segítséget, mert a polgármester elutasít. (Nem szokták megszólni az embert, ha segítyt kér?) De, szokták. Főleg a polgármester, meg mellette azt mondják, hogy nem jár. És nem én vagyok az egyetlen ezen a településen, aki nem kap! Van, akinek kiadja a pénzt, oszt ott fekszik az árokban. Nem érdekli őt (mármint a polgármestert), csak nevet, meg mosolyog.
- Itt a faluban nem tudják, milyen segélyek vannak.
- Elutasítottak bennünket. Nincs rá kerete az önkormányzatnak.
- ... bácsi idején elutasították és inkább a szomszédból kért azóta. Az alkoholisták kapnak. Pofára megy.

Az elutasított segélykérelmek elutasításának indokai, körülményei.

A közgyógyellátással kapcsolatban:

– Itt nem adnak. A szüleim nyugdíjasok, apunak a gyógyszere nagyon drága, de nem kaptunk, pedig az öcsém eltartott.

– Nagyon nehezen kaptam meg, de nem innen, hanem ...-ról, a kórházból. (Itt elutasították?) Igen. Elmentem ...-ra, a kórházba és elmondtam az orvosnak, ő telefonált le ide, mire hazajöttem, itt mondta az orvos, hogy megkaptam. (Itt mivel utasították el?) Azt mondták, hogy nem kaphatom meg, mert nem jár. (Mondták, hogy kinek jár?) Nem mondták. (Nem is kérdezte meg?) Nem, mert nem lehet a polgármesterrel beszélgetni, hanem a plafonon van, aztán üvölt az emberrel.

Pedig a segélyek nélkül kilátástalan a helyzet:

– Megdöglünk éhen, ha nem segítik az embert semmivel. A fiam már azon is gondolkodott, hogy megmérgezz engem és aztán megöli magát. Nem néznek semmit, hiába dolgozom a tsz-ben. (Kinek kellene segíteni?) Csak a tsz-nek, meg a polgármesternek. Még az előző tanácselnök idejében sokkal jobban mentek a dolgok, most hogy ezek vannak, nincs semmi.

Sokan érzik úgy, hogy nem is kapnak megfelelő tájékoztatást, ezért nem ismervén a lehetőségeiket, nem élhetnek jogaikkal.

– Annyira titokban tartják, hogy mi lenne az ember joga, hogy nem tudunk róla. Annyira hülyének néz, hogy az egyszerűen fantasztikus. (Máshoz tudnak menni a faluban felvilágosításért?) Fordulnánk, de mindenki hallgat, mint a ... (Kihez tudnak fordulni ilyen esetekben?) Igazság szerint a polgármesterhez kellene, a polgármesteren kívül itt a faluban nincs senki, aki tudna segíteni. (A falun kívül fordultak ilyen ügyekben valahová?) Nem, nincs. (Máshová nem tud, vagy nem akar fordulni?) Nem tudok hova. Ha bemennék ...-ra, ott a ... az ugyanolyan, mint a polgármester. Máshová meg nem lehet. Menjek a minisztériumba? (Volt már úgy, hogy a faluból valaki átment a szomszéd településre tanácsot kérni?) Volt, nem is egy! Mind úgy jött vissza, hogy elutasították, mert ott van a ... Először is a polgármesternek az lett volna a dolga, hogy ilyeneken segítsen, mint mi, nem pedig a játszótérre meg emléktáblákat csinálni. Arra van pénz, mi meg dögöljünk meg?!

A segélyezés módjáról nagyon megoszlanak a vélemények, vannak, akik egyértelműen elutasítják a természetben adott támogatást és elsősorban pénzben kérnék a segítyt:

– Olyan hülyeségnek tartom, hogy ruhát adnak, lenéző érzés, hogy élelmeszt vagy ruhát kapok, megalázó.

– Ruhára már nincs szükség, ha az önkormányzat ad, mit érünk vele? Pénzért bármit vehetünk, amire szükségünk van.

Vannak, akik fenntartásokkal kezelik a természetben adott segítyt, megálázónak érzik, de bizonyos esetekben – főként mások esetében – indokoltnak tartják.

– Ruhaneműre, lisztre, cukorra is szüksége van az embernek, a pénz meg kell kenyérre, tejre.

– Azért, mert olyasmire költik a pénzt, ami luxusnak számít, nem feltétlenül ital, hanem kóla, dobozos baracklé stb.

– Van, aki be tudja osztani a pénzt, arra fordítja, amire kell, van, aki másra, itálra, cigarettára.

– Mert van, aki megkapja a pénzt és tudja, hova kell menni, de van, aki megkapja és már meg sincs.

– Azért gondoltam, ha pénzben is kapnék, legalább rendbe tudnám hozatni a házat, meg a villanyt vissza tudjam kapcsoltatni. Aztán meg ne kelljen mindig abban járni, ami másnak már nem kell. Volt már olyan, hogy rám mutatott, hogy ugye jó a ruha. Ugye ez pófátlanság.

– Attól függ, ki kapja. Pl. nagy család – pénzt kap – itálra költené, nem a gyerekekre. Itt amúgy sem arra költik, amire kellene, amikor van pénz. Megkapják a fizetést, és két nap alatt elköltik.

– Ruha az csak van, abból még nem iskoláztatja a gyerekeit az ember. Élelmiszereket lenne jobb, mert van, aki elissza.

– Aki olyan életet él, hogy káros szenvedélynek hódol, annak természetben kell adni. Nézzék meg, hogy kinek mire van szüksége. De aki be tudja osztani, azt ne alázzák meg, én már le sem megyek kérni, olyan megalázó, és azok az asszonyok. Már szégyellem, hogy nő vagyok.

– Nekem mindegy volna, csak adnák. (A rokonság kap csak segélyt az önkormányzattól.) Mert van, aki el is issza, nem arra a célra fordítja, hogy a gyerekeinek ruhára költse, hanem alkoholra. De nekem pénzben is adnák, de sokan elisszák és a gyerekek szempontjából jobb lenne, ha természetben kapnák.

– Pénzt ugye adnak itt erre a parasztok.

– Nekünk jó lenne, ha természetben adnák.

– Mert mennek a boltba, aztán el is isszák, itt hiába adják a sok pénzt, elissza, ha valamit akar venni, azt vehesse meg, de inkább ne pénzt kapjon.

HIVATKOZÁSOK

Andorka Rudolf, Spéder Zsolt (1994): Szegénység a kilencvenes évek elején. In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 1994. Budapest, TÁRKI. (74–106. oldal)

Andorka Rudolf, Spéder Zsolt (1995): Szegénység. In: Sík Endre, Tóth István György (szerk.): Társadalmi Páternosztér 1992–1995. Magyar Háztartás Panel, Műhelytanulmány 7. Budapest, BKE Szociológia Tanszék – TÁRKI – KSH.

Andorka Rudolf, Spéder Zsolt (1996): A szegénység Magyarországon 1992–1995. Esély, 1996, 4. 25–52. old.

Ferge Zsuzsa (1996): A rendszerváltás nyertesei és vesztesei. In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 1996. TÁRKI–Századvég, Budapest, 414–443. old.

Ferge Zsuzsa (1998): Szociális törvénykezés a rendszerváltás óta. Esély, 1998, 3. 3–23. old.

A fiatalok munkaerő-piaci helyzete (1998): Időszaki tájékoztató. (A munkaerőfelméréshez kapcsolódó 1997. IV. negyedévi ifjúsági felvétel alapján. KSH, Budapest.)

Förster, Michael F., Szívós Péter, Tóth István György (1998): A jóléti támogatások és a szegénység: Magyarország és a többi visegrádi ország tapasztalatai. In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 1998. TÁRKI, Budapest. 279–297. old.

- Háztartás-statisztikai Közlemények, 10. 1998. II. negyedév, KSH, Budapest.
- Információs Évkönyv I. kötet (1998): A természetben nyújtott támogatásokról, 1997. Szociálpolitikai Fejlesztési Központ, Budapest.
- Létminimum, 1997. Időszaki Tájékoztató, KSH. 1998.
- Magyarország Megyei Kézikönyvei 16. Tolna Megye. (1998) Budapest, CEBA, 569. old.
- Monostori Judit (1998): „Kinek kiszámítható a segélyezés?” Esély, 1998, 1. 74–106. old.
- Spéder Zsolt (1996): Ikertestvérek – A szegénység arcai a mai Magyarországon. In: Századvég, 1996. Ősz. 29–41. old.
- Statisztikai Havi Közlemények, 1998/8.

MURÁNYI ISTVÁN

Tizenévesek előítéletessége Sopronban és Salgótarjánban

Bevezetés

A rendszerváltozást követő évtized magyar társadalmának előítéletessége jól jellemezhető a hazai empirikus társadalomtudományi kutatások eredményei alapján. A felnőtt lakosság és az ifjúsági korcsoportok körében végzett survey típusú vizsgálatokban a többség–kisebbség reláción alapuló, a másság etnikai, nemzeti, deviáns és idegen külcsoportokra vonatkozó negatív ítéletként operacionalizált előítélet-fogalommal találkozhatunk. A legtöbb esetben eltérő csoportra (vagy csoportokra) vonatkozó értelmezések illeszkednek a csoportkapcsolatok során kialakuló, egyén vagy csoport által jellegzetesen támogatott vagy ellenzett ítélkezésként definiált előítélet-meghatározáshoz (Tajfel, 1981).

A különböző kisebbségekkel szemben táplált előítéleteket feltáró kutatások szinte mindegyikében vizsgálták a marginalizált helyzetű cigánysággal kapcsolatos attitűdöket és sztereotípiákat. A többségi társadalom számára a legkevésbé rokonszenves külcsoportnak egyrészt a legnagyobb lélekszámú hazai etnikai kisebbség, a cigányság, valamint a deviánsnak minősített csoportok bizonyultak (Fábián–Erős, 1996). A korábbi empirikus eredményekhez (Lázár, 1996) hasonlóan, a társadalmi távolságskálával mért előítéletesség is az ellenszenves csoportokkal szemben a legnagyobb mértékű¹, a leginkább elutasított kisebbségi csoportoknak a deviánsok (kábitószeresek, homoszexuálisok, skinheadek, büntetett előéletűek), a cigányok, valamint a bőrszín mint rasszista jegy alapján elkülönült csoportok (feketék, arabok) bizonyultak (Fábián, 1999).

¹ Az elfogadott és preferált társadalmi normáktól különböző csoportok és a cigányság együttes elutasítására már a nyolcvanas években találunk empirikus igazolást. A felnőtt lakosság jogtudatát vizsgáló 1987-es reprezentatív mintán végzett kutatás során az emberek többsége helyeselte a negatív tulajdonságokkal felruházott és erkölcsileg elmarasztalt, deviánsnak tekintett csoportok (például alkoholisták) bebörtönzését. A stigmatizált, deviánsnak tekintett csoportokhoz sorolták a cigányokat is, és rájuk vonatkoztatva szintén támogatták a személyes szabadság korlátozását (Sajo, 1994).

Az előítéletes gondolkodást befolyásoló tényezők szerepéről

A roma kisebbséggel szemben táplált előítéletesség mértékének leírása mellett a felnőtt mintákon végzett kutatások a szocio-kulturális háttértényezők befolyásoló hatását is elemezték. Az eredmények azt igazolják, hogy a cigányellenes attitűdökre leginkább az iskolai végzettség és a kulturális tőke van hatással, de nem lehet eltekinteni az előítéletességet jelentősen növelő olyan, pszichológiai-társadalomlélektani tényezőktől sem, mint a tekintélyelvűség (Fábián, 1999).

A különböző nemzeti és etnikai kisebbségek közül a fiatalok szintén a cigányokat utasítják el a leginkább. Mivel az előítéletesség és a negatív érzelmi viszonyulás között szoros kapcsolat mutatkozott, így joggal feltételezhető, hogy a fiatalok (14–15 évesek) előítéletes magatartását az érzelmi befolyazottság is befolyásolja (Szabó-Örkény, 1998).

Ha a csoportközi előítélet kialakulását, illetve mértékét befolyásoló tényezőket vesszük szemügyre, a különböző életkorú fiatalokra vonatkozó hazai kutatási beszámolók² mindegyike kiemeli a szülők, illetve a családi környezet hatását. Erre már azok a korai szociálpszichológiai kutatások is utaltak, amelyek az előítéletes gondolkodás és a nemzeti sztereotípiák kialakulását vizsgálták (Allport–Kramer, 1946), illetve igazolták a szülők és a gyerekek etnikai attitűdjei közötti magas korrelációt (Lasker, 1929). A kisebbségekhez való viszonyt meghatározó demográfiai és szociológiai jellemzők (nem, iskolatípus, lakóhely) mellett a szülők iskolai végzettségének a hatását is kimutatták a 14–15 évesek és az utolsó éves középiskolások körében végzett vizsgálatok. A fiúkat, a nagyvárosokban és falvakban élőket, valamint a kevésbé iskolázott szülők gyermekeit jobban jellemzi a kisebbségi csoportokkal szembeni előítélet, mint a lányokat, a kisvárosokban élőket és a kvalifikált szülői háttérrel rendelkezőket.³ Szintén az eltérő szocializációs háttér szerepére utal, hogy a különböző iskolatípusokban tanulók között lényeges eltérések vannak a nemzeti és etnikai kisebbségekkel szembeni tolerancia tekintetében (Szabó-Örkény, 1998).

Az életkori korcsoportok eltéréseit vizsgáló eredmények arra utalnak, hogy a tizenévesek körében az etnikai, nemzeti és deviáns kisebbségekre, valamint az idegen külsoportokra együttesen értelmezett előítéletesség mértéke nő az életkorral (Murányi, 1998; 1999). A cigányellenesség és az életkor kapcsolata szintén ezt a tendenciát látszik igazolni – a 18–30 évesek inkább toleránsak a cigányokkal, mint a 30 évnél idősebbek –, azonban a fiatal

2 A családi háttérrel jellemző státusz és iskolázottság az antiszemita előítéletesség mértékét is befolyásolja, igaz a magyarázó ereje csekély. Az egyetemisták és főiskolások antiszemita előítéleteit vizsgáló, 1992-es országos kutatás eredményei szerint az átlagnál magasabb előítélet a magas iskolázottsággal és társadalmi státussal, valamint az alacsony iskolázottsággal és státussal jellemezhető családi háttérű hallgatókat jellemzi (Kovács, 1997).

3 A fiúkra inkább jellemző intoleranciát nemzetközi kutatások is igazolták. Az idegenekkel szembeni elutasító attitűdök mellett az autoritarizmus, valamint a kormányzathoz való viszony és a demográfiai jellemzők közötti kapcsolat állt annak a vizsgálatnak a középpontjában, amely német és amerikai 12–19 éves fiatalok N = 1491 fős mintáján 1990–91-ben készült. A tekintélyelvűség mindhárom (kelet- és nyugatnémet, valamint amerikai) almintában inkább jellemezte a fiúkat, mint a lányokat. Az idegenellenesség tekintetében is erősebb generáló faktornak bizonyult a nemi szocializáció, mint a politikai kontextus (Rippel S.–Boehnke K., 1995).

korcsoporton belül az életkor csökkenésével nőtt az elutasítás mértéke (Fábián–Erős, 1996). A tizenévesek nemzeti és etnikai kisebbségekkel szembeni előítéletessége és az életkor közötti kapcsolatra a nyolcadikosok és az utolsó éves középiskolások körében végzett kutatásokat elemző kötetben is olvashatunk. A mássággal és a kisebbségekkel szembeni intoleranciát tekintve a diákok toleránsabbak, mint a felnőttek. Mindez arra utal, hogy az „előítéletességnek és elutasító magatartásnak nemzedéki meghatározottsága is van. Az elutasítás az életkorral előrehaladva növekszik, és az ellenséges közhangulat, a felnőttkori szocializáció hatására mélyül el az emberekben” (Szabó–Örkény, 1998: 200).

Az előítéletes gondolkodást meghatározó szocializációs hatások vizsgálata mellett fontos elemzési szempont lehet a kisebbségek területi megoszlása is. A 10–17 évesek országos mintáján 1992-ben lebonyolított kutatás mássodelemzése során bebizonyosodott, hogy a fiatalok etnikai előítéletességének vizsgálata során érdemes figyelembe venni a kisebbségek testközeliségét, a velük történő interakció és a szerzett tapasztalatok lehetőségét befolyásoló, többségi–kisebbségi lakossági arányokat. A leginkább előítélettel, negatív sztereotípiákkal szemlélt etnikai kisebbség, a cigányság egyenlőtlen területi megoszlása és a fiatalok előítéletessége közötti kapcsolatot a kisebbségekről alkotott ítéletekben érvényesülő illuzórikus korreláció hatása magyarázta. A kontextuális elemzés alapján a fiatalok előítéletességét közvetve meghatározó területi eltérések mellett elsősorban az életkori szakaszok sajátosságai és az erkölcsi szocializációban kitüntetett szerepet játszó vallásos nevelés határozta meg (Murányi, 1998).

A területi szempont a kisebbségek számának becslésénél is érvényesül, mivel a felnőttekhez képest a tényleges arányokat jobban megközelítő és a kisebbségek becslésére inkább vállalkozó 14–15 évesek feltevéseit a szülők iskolai végzettsége mellett a lakóhely országon belüli fekvése és településtípusa is differenciálta. A cigányok számát a Borsod-Abaúj-Zemplén és Szolnok megyében, valamint a községekben élők magasabbnak, a Győr és Bács-Kiskun megyében, illetve a városokban élők alacsonyabbnak becsülték (Szabó–Örkény, 1998). Mindez azért figyelemre méltó, mert az elmúlt években az eltérő hovatartozási kritériumok alapján végzett két cigányvizsgálat következtetései abban megegyeznek, hogy az észak-keleti országrészben és a községekben felül-, míg a nyugati megyékben és a városokban alulreprezentált a cigányok száma (Kertesi, 1996).

A 10–17 évesek körében végzett kutatáshoz hasonlóan további vizsgálati eredmények is alátámasztják, hogy a tizenévesek előítéletességének vizsgálatánál nem lehet eltekinteni a vallás és a vallásosság befolyásoló hatásától (Murányi, 1999). A 18–30 évesek esetében a vallásosság a cigányellenesség csökkenésével, míg az idősebbeknél (30 év felettiek) az előítéletesség (és az autoritarizmus) növekedésével járt együtt (Fábián–Erős, 1996).

Az elmúlt években a különböző országokban végzett kutatások – sokszor ellentmondó – eredményei szintén a vallásosság szerepére utalnak. Az amerikai egyetemisták előítéletessége és rasszizmusa nem mutatott kapcsolatot a vallásossággal. Azonban a tradicionális keresztény egyházakkal (katolikusok, protestánsok) szemben a mormon és az Utolsó Szentek Egyházához

(Later-day Saints) tartozó fiatalok erős vallásossága együtt járt a kisebb mértékű előítéletelességgel. A szerzők szerint mindez azzal magyarázható, hogy ezeket az egyházakat viszonylag későn alapították, struktúrájuk erősen hierarchikus, s mindkét esetben a misszionárius programok hatásával is számolni kell (Jacobson, 1998). A flamand katolikusok között 1991–92-ben végzett kutatás során bebizonyosodott, hogy az egyházi tagság mérséklő hatása az etnikai előítéletekre a heti prédikációk által közvetített humanisztikus értékeknek és az egyházi tagságnak az utilitarista individualizmusra és tehetetlenségérzetre gyakorolt hatásának köszönhető (Billiet, 1995). A kilencvenes évek elején angol és amerikai főiskolások összehasonlító vizsgálatának eredménye arra utalt, hogy az erős vallásos elkötelezettség fokozott humanitáriánussággal és az előítélet csökkenésével kapcsolódott össze (Perkins, 1992). Ugyanakkor egy 1985-ös holland felnőtt mintán végzett kutatás során azt tapasztalták, hogy a keresztény hit nincs hatással az etnikai előítéletekre és független az autoritarizmustól (Eisinga–Felling–Peters, 1991).

A kutatásról

A fiatalok előítéletelességét befolyásoló, az eddigiekben tárgyalt tényezők együttes vizsgálatára egy 1997-ben végzett kutatás adatbázisának felhasználásával nyílt lehetőség. A három kutatóintézet⁴ együttműködése alapján végzett kérdőíves adatfelvétel az ország két olyan városában készült, amelyek a földrajzi távolság mellett a szocializációs környezeti jellemzők tekintetében is meglehetősen távol esnek egymástól. A szocialista közelmúlt és a rendszerváltozás negatív hatásai eltérően vannak jelen a nógrádi ipari és bányaváros Salgótarjánban, illetve a nyugati határszélen fekvő, történelmi tradíciókkal és jelentős osztrák idegenforgalommal rendelkező Sopronban. A hátrányosabb életkörülmények mellett nem elhanyagolható tény, hogy Salgótarjánban a cigány lakosság aránya az országos átlag feletti (8,2 százalék), míg Sopronban gyakorlatilag elhanyagolható mértékű (0,5 százalék).⁵

A politikai szocializációra, antiszemitizmusra is vonatkozó kérdőíves interjúk a két város 16–17 éves fiataljait reprezentáló 200–200 fős mintán készültek. A kutatás során lehetőség volt a szocializáció folyamatában kitüntetett szerepet játszó családi ágens közvetlen hatásának elemzésére is, mivel hasonló kérdőív alapján az egyik szülővel – legtöbbször az apával – is készültek interjúk.⁶

A továbbiakban elsősorban a szülő–gyermek dimenzió mentén leírható összefüggések, valamint a fiatalok előítéletelességét befolyásoló szocio-kulturális hatások elemzésére koncentrálnunk. Az eredmények értelmezése során

4 MTA Pszichológiai Intézet, TÁRKI, Oktatókutató Intézet.

5 1992. évi becslések (Kertesi–Kézdi, 1998), az 1993. évi cigányvizsgálat, az MKM és a KSH adatai alapján.

6 Amennyiben a legalább két éve közös háztartásban élő vérszerinti vagy nevelőapával nem lehetett interjúzni (az anya egyedül neveli a fiatalt, illetve az anya házastársa, élettársa kevesebb mint két éve él a családdal), akkor a szülőinterjú az anyával készült.

felhasználjuk a hasonló kutatási logika és mintaképzés alapján végzett megyei vizsgálat (Murányi, 1999) következtetéseit is.

Szocio-kulturális jellemzők

Bár a kutatás mintája kis elemszámú és csupán két város 16–17 éveseit reprezentálja, a szocio-kulturális háttér változói (1)⁷ közötti összefüggések alapján levonható főbb megállapításaink egybeesnek az elmúlt években végzett ifjúságszociológiai kutatások következtetéseivel (Laki, 1992; Gazsó–Stumpf, 1995; Szabó–Örkény, 1996).

A Salgótarjánra és Sopronra vonatkozó eredményeink azt igazolják, hogy a magasabb kulturális háttérrel rendelkező családokat kedvezőbb anyagi helyzet jellemzi (2); az eltérő munkaerőpiaci- és továbbtanulási esélyeket kínáló középfokú oktatási intézménytípusok léte felerősíti a műveltségi-kulturális előnyök és hátrányok reprodukcióját: a gimnáziumokban tanuló fiatalok szüleinek iskolai végzettsége magasabb, a családok egzisztenciális helyzete kedvezőbb, mint a szakközépiskolában vagy különösen a szakmunkásképzőkben tanuló diákok körében (3). A keleti és nyugati országrész közötti gazdasági és infrastrukturális (Hajnal, 1993; Szpirulisz, 1994), valamint az élet- és munkaviszonyok (Kovács, 1992) területi egyenlőtlenségei egyúttal a szocializáció szempontjából is eltérő környezeti feltételeket jelentenek Salgótarjánban, illetve Sopronban. Adataink alapján a regionális eltérések elsősorban abban mutatkoznak, hogy a soproni tizenéveseket lényegesen jobb anyagi háttér jellemzi, mint a nógrádi megyeszékhelyen élők fiatalokat. A nagyobb területi egységeket jellemző különbségek a felekezeti hovatartozás terén is megfigyelhetők. Ismert, hogy a nyugati országrészben a katolikusok, a keleti régióban a reformátusok a felülreprezentáltak (Szántó, 1992; Harsa–Tomka, 1994), ennek megfelelően – a szülőkhöz hasonlóan – a soproni fiatalok között nagyobb a katolikus fiatalok aránya, mint Salgótarjánban (4). A nyugati határszélen élő fiatalok intenzívebb vallásosságát egyaránt magyarázza a magasabb felekezeti arány és a katolikus felekezet dominanciája.⁸

A fenti megállapítások illeszkednek a kilencvenes években végzett empirikus vizsgálatainak eredményeit tézisekbe sűrítő ifjúságkutató következtetéseikhez, aki szintén kiemeli a családi szocializációban bekövetkezett változásokat és a területi tényezők szerepét. A bourdieau-i tőkeelméleten alapuló „civilizációs korszakváltás” zinnecker-i modellt adaptáló, elméleti és empirikus konklúziói azon alapulnak, hogy a demokratikus politikai berendezkedés és a piac kiépülése a magyar fiatalok körében is felgyorsította a civilizációs korszakváltást. Magyarországon is tapasztalható az ifjúsági életszakasz és az ifjúsági kultúra felértékelődése, de a különböző fejlettségű régiókban más-más tartalommal. A megváltozott családi szocializáció mellett megnőtt a fogyasztói ipar, a tömegkommunikációs minták és az iskolatípusok kulturális-érvényesülési esélyeket differenciáló szerepe (Gábor, 1996).

⁷ A zárójelbe tett számok a tanulmány végén található jegyzetekre utalnak.

⁸ Az összevont vallásosság mutató átlaga a soproni fiataloknál 6,74, a salgótarjáni fiataloknál 5,22.

Az előítéletesség két típusa

A kutatás során a különböző kisebbségi és nemzeti csoportokkal szemben táplált ellenszenv fokozatait ötfokozatú Likert-skálával mérték. A fiatalok és a szülők almintáját jellemző rokonszenv-átlagok annyiban megegyeznek, hogy mindkét esetben legkevésbé a más nemzethez tartozó csoportok, a feketék és a zsidók, míg leginkább a deviáns csoportok az ellenszenvesek. A generációk közötti eltérések arra utalnak, hogy a fiatalok kisebb mértékben utasítják el a szélsőséges politikai csoportokat, valamint a többségi társadalom által többnyire deviánsnak minősített kisebbségeket, de emellett a rasszokon alapuló másság (feketék, kínaiak) is kevésbé ellenszenves a fiatalok számára.⁹

1. táblázat *A kisebbségi csoportokkal szembeni rokonszenv (5 fokozatú skála – 1: nagyon ellenszenves, 5: nagyon rokonszenves – átlagai)*

	Fiatalok	Szülők
Feketék	3,56	3,21
Osztrákok	3,35	3,55
Kínaiak	3,24	3,03
Lengyelek	3,22	3,84
Zsidók	3,12	3,28
Hajléktalanok	3,05	3,20
Szlovákok	2,98	3,09
Románok	2,75	2,86
Szélsőjobboldaliak	2,74	2,09
Szélsőbaloldaliak	2,60	2,10
Cigányok	2,38	2,61
Homoszexuálisok	1,88	1,71
Bőrfejük	1,84	1,32
Kábítószeresek	1,53	1,31

A további elemzések azt bizonyítják, hogy a fiatalok gondolkodásában a felsorolt csoportokhoz való viszonyt kifejező ellenszenv jól értelmezhető típusokba szerveződik. Egyelőre még eltekintünk a különböző külcsoportok differenciált megítélésétől, így olyan összevont „ellenszenv-változót” képeztünk, amely az eltérő kritériumok alapján kisebbségeknek tekinthető csoportokkal szemben táplált előítéletesség komplex mutatójaként használható (5).

Az eredmények azt mutatják, hogy az érzelmi szempontból előítéletes-

⁹ A keleti megyében a mássággal szembeni intoleranciát a különböző külcsoportokkal szembeni távolságtartással vizsgáltuk. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tizenévesek többsége minden esetben inkább nem szeretné, ha az adott csoporthoz tartozna a szomszédja. A szülőket közel azonos mértékben jellemzi a külcsoportokkal szembeni előítéletesség, közöttük is legkisebb arányban az olyan családok szomszédságát utasítják el, ahol valamelyik családtag értelmi fogyatékos, illetve rokkant. A cigányokkal szemben diszkriminatív módon előítéletesek aránya – a gyerekeknél és a szülőknél egyaránt – nem tér el jelentősen a társadalmi normákhoz viszonyított deviánsokat (kábitószerfogyasztók, büntetett előéletűek, vallási szektához tartozók) és stigmatizáltan szemlélt fertőző betegeket (AIDS és egyéb betegségek) elutasító arányától.

nek¹⁰ tekinthető fiatalok aránya eltérően jellemzi a különböző szocio-kulturális változók alapján képzett csoportokat. Az ellenszenvezők aránya inkább a fiúk, a katolikus felekezethez tartozók és a soproniak körében magasabb. Az iskolatípus és vallásosság alapján elkülönült csoportokon belül megfigyelhető eltérések nem jelentősek, de következetesek. A jelenlegi családi háttérrel is összefüggő és a későbbi életpályaesélyeket befolyásoló előnyösebb iskolatípusokban tanulók és az intenzíven vallásosak körében csökken a külsoportok elutasítása. A szülőt jellemző konkrét mutatók szerint is vannak eltérések, mivel az idős, iskolázott és vallásos szülői környezetben kevésbé jellemző a fiatalok ellenszenvező attitűdje(6).

Annak ellenére, hogy a fenti megállapítások néhány százalékos és csupán a fiatalok nemi csoportjai esetében szignifikáns eltéréseken alapulnak, a fontosabb tendenciák megegyeznek a korábbi, hasonló kutatási eredményekkel.¹¹

A magyarországi romákkal szembeni előítéletesség mérése szintén a Likert-skála szerint, kilenc kijelentés elfogadása, illetve elutasítása alapján történt.

2. táblázat A romákkal szembeni előítéletesség (4 fokozatú skálaátlagok, 1: egyáltalán nem, 4: teljesen egyetért)

	Fiatalok	Szülők
1. A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek.	3,08	3,00
2. A cigányok között ugyanannyi a becsületes ember, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között.	2,87	2,80
3. A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát.	2,60	2,65
4. Az országnak áldoznia kell arra, hogy a cigányok anyanyelvükön is tanulhassanak az iskolában, ha akarnak.	2,54	3,03
5. A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	2,45	2,34
6. Csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.	2,37	1,79
7. Mindenkinek jobb volna, ha a cigány és a magyar gyerekek külön iskolába járnának.	2,02	1,65
8. A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől.	1,81	1,56
9. A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak.	1,76	1,82

A fiatalok és a szülők körében egyaránt a cigányok munkához való viszonyát a szociális segélyezés diszfunkcionális értelmezésével összekapcsoló sztereotípiát a leginkább preferált kijelentés. Az egyértelműen negatív vagy pozitív diszkrimináció sem a szülőket, sem a gyerekeket nem jellemzi. Ezek az eredmények megegyeznek annak az 1994-ben végzett kutatásnak a következtetéseivel, amelyben a cigányellenesség-skála tételei közel azonosak

¹⁰ Mivel a külsoportokhoz való viszony mérése az ellenszenv-rokonszenv dimenzióban történt, ezért indokolt az érzelmi típusú előítélet feltételezése.

¹¹ A 10-17 évesek körében az összevont előítéletesség az életkorral és a vallásossággal volt szignifikáns kapcsolatban. A 14 évesnél idősebbek között erősen differenciált a középiskola típusa és kevésbé szoros, de figyelemre méltó különbségek voltak az eltérő anyagi helyzetű családokhoz tartozók, illetve a különböző vallású gyerekek előítéletessége között (Murányi, 1998).

voltak. A felnőtt lakosság szintén elutasítja az általános diszkriminációt, hasonlóan a cigányok előnyben részesítéséhez, de a hagyományos negatív sztereotípiákkal nagyfokú az egyetértés (Erős, 1997).

Hasonlóan a különböző kisebbségekkel szemben megnyilvánuló komplex ellenszenv-mutató képzéséhez, a romákkal szemben táplált előítéletességet kifejező kilenc kijelentést is egy változóba vontuk össze.¹²

A nemi hovatartozásnak, illetve a vallásosságnak a kisebbségi csoportok érzelmi elutasításánál megfigyelt szerepe a romákkal kapcsolatban is érvényesül: a fiúk és a nem vallásos fiatalok között magasabb a romákkal szembeni előítéletes arány, mint a lányok és a vallásos tizenévesek körében. A lakókörnyezet közötti eltérések viszont ellentétesek, mert a kizárólag a romákra vonatkozó intolerancia mértéke Salgótarjánban magasabb, mint Sopronban. A két előítéletesség szocio-kulturális csoportjellemzőinek további eltérése, hogy a roma intolerancia mértéke nem az ellenszenvvezető előítélettel inkább jellemezhető katolikus fiatalok, hanem a felekezethez nem tartozók között a legmagasabb. Szemben az összevont ellenszenv-változóval, a fiatalok romákkal szemben táplált előítéletessége nagyobb mértékű a magasabb végzettségű szülői környezetben. Annak ellenére, hogy a közvetlen szocializációs környezet kulturális és egzisztenciális jellemzői között erős a korreláció, a családok kedvezőtlen anyagi helyzete a fiatalok romákkal szembeni toleranciáját valószínűsíti. (7)

A nemzeti és etnikai, valamint a deviáns másságot reprezentáló kisebbségi csoportokhoz való érzelmi viszonyulás négy főkomponensbe rendeződött.¹³

3. táblázat A rokonszenv-változók bevonásával kapott főkomponensek (faktorsúlyok)

	Etnocentrikus ellenszenv	Deviancia- ellenszenv	Politikai ellenszenv	Skinhead- rokonszenv
Lengyelek	.727	.052	.140	.031
Kínaiak	.658	.043	.151	.185
Feketék	.638	.123	-.280	.181
Zsidók	.636	.190	-.024	.267
Oszttrákok	.632	-.098	.129	-.427
Szlovákok	.565	-.004	.219	.279
Románok	.551	.149	.179	.327
Kábítószerek	.031	.814	-.012	-.045
Homoszexuálisok	.195	.682	-.063	.302
Bőrfejük	.032	.656	.330	-.336
Szélsőjobboldaliak	.052	.050	.851	-.016

12 Az összevont roma előítélet-változó kialakítása során minden eredeti változót azonos súllyal vettünk figyelembe, a negatív tartalmú öt kijelentést (1,5,6,7,8) átkódoltuk, így a mutató a négy-fokozatú skálának megfelelően 9 és 36 pont közötti értéket vett fel. Ebben az esetben is a minta átlagához viszonyítottunk, s előítéletesnek azokat tekintettük, akik a teljes minta megoszlása alapján az átlaghoz képest a felső hányadba tartoztak. Így az előítéletes fiatalok 9–23 ponttal jellemezhetők az összevont skálán.

13 A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tizenévesek mássággal szembeni előítéletességének egyik típusát a személyes érintkezéssel nem terjedő, de a többségi normáktól eltérő másság (értelmi és testi fogyatékos) alkotta. A főkomponens-analízis során az elemzésbe bevont nyolc változó összvariációját leginkább magyarázó másik főkomponens olyan típusú előítéletességet reprezentált, amely a deviáns kulcscsoportok és a fertőzően betegek mellett a cigányok elutasítását tartalmazta.

	Etnocentrikus ellenszenv	Deviancia- ellenszenv	Politikai ellenszenv	Skinhead- rokonszenv
Szélsőbaloldaliak	.212	.089	.752	.186
Cigányok	.209	-.049	.155	.730
Hajléktalanok	.245	.108	-.002	.568
Magyarázott variancia	26.8	11.1	10.4	8.2

Ha az eredmények értelmezésében a pozitív faktorsúlyokat az ellenszenv megnyilvánulásának tekintjük, akkor az első főkomponens (etnocentrikus ellenszenv) egyfajta etnocentrikus viszonyulási típust képvisel, amelyben a legnagyobb súllyal a felsorolt idegen nemzetiségű csoportokkal szemben táplált ellenszenv a jellemző. A másság elutasítása nem csak az idegen nemzetekre vonatkozik, mivel kisebb mértékben, de a típusban egyúttal jelen van a cigányok, a szélsőbaloldaliak, a hajléktalanok és a homoszexuálisok elutasítása is.

A második típusban (deviancia-ellenszenv) a többségi társadalomban egyértelműen (kábitószerek, homoszexuálisok, bőrfejük) vagy kevésbé nyilván (hajléktalanok) deviánsnak minősített kisebbségi csoportokkal szemben táplált erős ellenszenv, ha nem is nyílt antiszemitizmussal és faji diszkriminációval, de a zsidók és a feketék iránti elutasító véleményekkel kapcsolódik össze.

A harmadik viszonyulási típus (politikai ellenszenv) logikája elsősorban a szélsőséges politikai és – kisebb mértékben – a nemzeti csoportok iránt táplált együttes ellenszenvre alapul, ami kiegészül a bőrfejük elutasításával. Ellentétben a deviáns kisebbségi csoportokat elutasítókkal, itt a feketék, a zsidók, a kábítószerek és a homoszexuálisok negatív faktorsúlyal szerepelnek. Ez azt jelenti, hogy a politikai másság iránti ellenszenvhez és az etnocentrikus idegenellenességhez nem kapcsolódik a rasszista és antiszemita előítélet vagy a deviáns másság ellenzése.

A negyedik típus a skinhead-ideológiával rokon attitűdöt reprezentálja, amelyben a nagyon erős cigányellenesség etnocentrikus és antiszemita kirekesztéssel párosul, és mindez összekapcsolódik a bőrfejük iránti rokonszenvvel. A típus gondolkodása ugyanakkor „nem következetes”, mivel a lengyelek elutasítása nem jellemző, sőt az oszttrákok kifejezetten rokonszenvesek.

Az etnocentrikus és a faji diszkriminációval összekapcsolódó, a deviánsokkal szemben táplált ellenszenv hasonló szocio-kulturális környezetben nagyobb mértékű az átlagosnál. A családi háttér kulturális és egzisztenciális jellemzőinek, valamint a mindezeket szocializációs hátránnyként vagy előnyként leképező iskolatípusnak egyértelmű a differenciáló szerepe: a szülők alacsony iskolázottsága, rossz anyagi helyzete és a szakmunkásképző intézmény mint a tanulás terepének maximuma a deviáns és az idegen nemzeti másság elutasításával párosul, míg az ellenkező jellemzők az átlagoshoz viszonyított toleráns attitűdöt valószínűsítik (8).

Az elsősorban a politikai szélsőségeket, de egyúttal az antiszemitizmust, a faji és a deviáns diszkriminációt elutasító főkomponens esetében fordított

a helyzet: az iskolázott szülők gyermekeit és a gimnáziumban tanulókat az átlagosnál jobban, míg a család kulturális és anyagi tőkéjét tekintve hátrányos helyzetű szakmunkásképzőseket az átlagosnál kevésbé jellemzi ez a viszonyulási típus (9).

Annak ellenére, hogy kulturális és egzisztenciális értelemben az átlagosnál kedvezőbb családi háttérrel jellemezhető fiatalok elutasítják a politikai szélsőségeket, mégis leginkább a skinhead-ideológiához állnak közel, és a cigányokkal ellenszenveznek. Ellentétben a másik három viszonyulási típusal, az iskolatípus szerinti score-átlagok nem követik a szocio-kulturális előnyök és hátrányok együttjárását, mivel a skinheadek iránti rokonszenv a szakmunkásképzős fiatalok körében is az átlagosnál nagyobb mértékű (10).

A további elemzési szempontok vizsgálata azt mutatja, hogy a felekezeti hovatartozás szerint elkülönült csoportok közül szembetűnő a valamilyen felekezethez tartozó, de nem katolikus fiatalok következetes toleranciája. Ezt a csoportot minden viszonyulási típusnál (legkevésbé a politikai szélsőségek elutasításánál) az átlagosnál kisebb mértékű ellenszenv jellemzi. A fiatalok vallásossága és neme a skinhead megítélésénél játssza a legnagyobb szerepet, mivel a bőrféjük átlagosnál nagyobb mértékű elfogadása a felekezethez nem tartozók és a lányok mellett az ateista fiatalok körében valószínűsíthető.

A közvetett vagy közvetlen (területi) kulturális és egzisztenciális háttérmutatók mellett feltehetően a szülők életkori jellemzői is fontosak a fiatalok érzelmi előítéletességében. Az eredmények azt mutatják, hogy a különböző kisebbségi csoportok elutasítása inkább a fiatal szülők gyermekeit jellemzi. A negyven év alatti szülők gyermekei amellett, hogy az átlagosnál nagyobb mértékben utasítják el a deviáns kisebbségeket, az átlagosnál jobban azonosulnak a politikailag szélsőséges csoportokkal és a skinhead-ideológiával.

Már többször utaltunk a lakóhely szocializációs esélyeket befolyásoló szerepére, illetve a családi háttérrel való kapcsolatára. Az eddigi elemzések alapján csak feltételezhetjük, hogy a lakóhelyi környezet sajátosságaitól nem független a tény, hogy a nyugati határszélen élő fiatalokhoz képest kedvezőlembb helyzetű salgótarjániak kevésbé toleránsak a deviáns kisebbségekkel, inkább elfogadják a szélsőséges politikai csoportokat és a romákkal szembeni előítéletességük is nagyobb mértékű.

Lakóhely és előítéletesség

A fentiekben alkalmazott elemzési logika, illetve módszer segítségével az érzelmi ellenszenv-típusokat és a roma előítéletességet a szocio-kulturális háttér alapján jellemeztük. A következőkben az eltérő szocializációs környezetet jelentő lakóhely szerepét kiiktatva, a szocio-kulturális változók magyarázó hatását vesszük figyelembe. Az elkülönített salgótarjáni, illetve soproni almintákon olyan ok-okozati modelleket vizsgálunk, amelyeknél a független változónak tekintett viszonyulási típusok magyarázatában az egyes szocio-kulturális változók egymástól független hatása is nyomon követhető.

A salgótarjáni és a soproni almintákban külön-külön alkalmazott regressziós modellekben a fiatalokat jellemző négy viszonyulási típus és az

összevont roma-előítéletesség-mutató függő változóként szerepelt. Minden esetben olyan, egymásra épülő modelleket vizsgáltunk, ahol először csak a fiatalok és a szülők szocio-kulturális jellemzői szerepeltek magyarázó változóként. Ezt követően a második modell magyarázó változói a kisebbségi csoportok szülői megítélését is tartalmazták (11). A könnyebb interpretálhatóság céljából, az összesen tíz-tíz regressziós modell eredményeinek értelmezésénél csak a statisztikailag is jelentős, szignifikáns független változókat vettük figyelembe (12).

A két lépcsőben bevont változóknak mindkét városban az etnocentrikus ellenszenv-attitűdre van a legkisebb hatása. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a két, sok tekintetben eltérő lakóhelyi környezetben a nemzeti csoportok érzelmi dimenzióban végezhető megítélése nem az általunk vizsgált szocio-kulturális jellemzőkkel és közvetlen szülői véleményekkel, hanem más, a vizsgálatban nem szereplő tényezőkkel magyarázható.¹⁴ Az alacsony magyarázott variancia-hányadok mögött feltehetően a nemzeti csoportok könnyű azonosíthatósága áll, ami egyúttal azt jelenti, hogy a 16–17. évesek szocio-kulturális környezetének, az érintkezési lehetőségeknek, vagy a csoportokra vonatkozó konkrét ismereteinek nincs differenciáló hatása.

Az etnocentrikus ellenszenvhez hasonlóan a soproni fiataloknál a deviáns kisebbségek megítélését csak két esetben befolyásolják szignifikánsan az elemzésbe bevont változók.¹⁵ Salgótarjánban viszont a többségi társadalomban deviánsnak minősülő csoportokkal szemben táplált ellenszenvet a fiatalok nemi hovatartozása, iskolatípusa, a szülő életkora, iskolai végzettsége és a kisebbségi csoportokról alkotott véleménye egyaránt befolyásolja.¹⁶

A szélsőséges politikai csoportokhoz való viszonyt szintén inkább Salgótarjánban határozzák meg a fiatalok és a szülők szocio-kulturális jellemzői. A nógrádi megyeszékhelyen a szülő neme, vallásossága és felekezete mellett a lengyelek, az osztrákok és a szélsőjobboldali csoportok szülői megítélésének van hatása. Mindezek mellett a fiatalok iskolatípusa és a kisebbségi csoportokkal való ismerősi, rokoni kapcsolat is szignifikáns szerepet játszik.¹⁷ Sopronban az első modellben még szignifikáns szocio-kulturális ha-

14 Sopronban egyik modellnél sem volt szignifikáns hatás, Salgótarjánban is csak a második modellben, ahol a szülő lengyelekkel szembeni rokonszenve és a fiatalok kisebbségi ismerőse csökkentette, a szélsőjobboldali csoportokkal szemben táplált rokonszenve viszont növelte a nemzeti csoportok elutasítását.

15 Az első modellben a fiatalok felekezeti tagsága a deviáns csoportok iránti ellenszenvet, a második modellben az osztrákok iránti szülői rokonszenv viszont a kedvező megítélést valószínűsíti.

16 A deviáns kisebbségek iránti ellenszenv a salgótarjáni gimnazisták körében (mindkét modellben) kevésbé valószínű. A közvetlen szülői vélemények bevonása előtt (első modell) a nemi hovatartozás hatása szignifikáns, az ellenszenv inkább a fiúkra jellemző. A szülő életkorának (a második modellben), illetve iskolai végzettségének növekedése (az első modellben) a deviáns kisebbségek negatív megítélését valószínűsíti. Hasonló hatása van a kábítószeresek és az osztrákok negatív szülői megítélésének is.

17 A salgótarjáni fiatalok körében a gimnáziumi környezet (mindkét modell) a szélsőséges politikai csoportok elfogadásának, míg a valamilyen kisebbségi rokon (második modell) az elutasításnak kedvez. A szélsőséges csoportok elfogadásában szignifikáns hatása van annak, ha a válaszadó szülő apa (mindkét modell) nem tartozik semmilyen felekezethez (második modell) és minél kevésbé vallásos (második modell). A szélsőséges csoportok elutasítását a szülő lengyelekkel szembeni rokonszenve erősíti, viszont az osztrákokkal és a szélsőjobboldali politikai csoportokkal rokonszenvező szülői hatás az ellenszenvet csökkentti.

tások a második modellben már nem jelentősek, csak a közvetlen szülői vélemények szerepe a meghatározó.¹⁸

A négy viszonyulási típus közül a cigányokkal szemben leginkább ellen-szenves, a skinhead-nézetekkel rokon viszonyulási típus és a romákkal szemben táplált előítéletesség regressziós modelljei hasonló struktúrával jellemezhetők a szignifikáns hatások szempontjából. Mindkét esetben a közvetlen szülői véleményeknek Salgótarjánban, a szocio-kulturális jellemzőknek Sopronban van meghatározó szerepe.

A salgótarjáni fiataloknál a nemi hovatartozás fontos kritériuma a bőrfejük megítélésének, mivel az egyetlen (a második modellben is szignifikáns) jelentősen meghatározó demográfiai tényező. A skinheadekkel rokonszenvező típust elsősorban a szülők véleménye befolyásolja, mivel a második modellben öt kisebbségi csoport szülői megítélése is szignifikáns. A romákkal szemben táplált előítéletességet leíró első modellben a meghatározó szocio-kulturális jellemzők (iskolatípus, kisebbségi rokon) hatása a második modellben már nem szignifikáns, viszont két statisztikailag is jelentős hatású szülői vélemény azt igazolja, hogy a nógrádi megyeszékhelyen élő fiatalok cigányellenességét elsősorban az növeli, ha a szülők a romák munkához való hozzáállását és a szociális értelemben vett pozitív diszkriminációt kérdőjelezi meg.¹⁹ Sopronban viszont a bőrfejük megítélésénél és a roma-előítéletességnél a második modellben is szignifikánsak az első modell szocio-kulturális változói. A hasonló szülői véleményeknek a roma előítéletességre egyáltalán nem, a bőrfejükhez való viszonyról csak egy esetben, a romák szülői megítélésénél van hatása. A kisebbségi ismerős említése mindkét attitűdnél szignifikáns szerepet játszik, s ez a bőrfejükhez való viszonyról a fiatalok felekezeti hovatartozásának és a szülő nemének, a roma-előítéleteségnél a szülő életkorának és a család anyagi helyzetének befolyásoló hatásával egészül ki.²⁰

A regressziós modellek alapján levonható, fontosabb következtetéseket az alábbi három pontban foglalhatjuk össze.

1. A fiatalok és a szülők szocio-kulturális jellemzőit tartalmazó, első regressziós modellekben a deviáns és a szélsőséges politikai csoportokhoz való viszonyt Salgótarjánban, a más nemzethez tartozók és a bőrfejük megítélését Sopronban magyarázzák jobban a szocio-kulturális változók. A romákkal

18 Sopronban a szülő iskolázottságának emelkedése, a minél jobb anyagi helyzet növeli a szélsőséges politikai csoportokkal szembeni rokonszenvet (első modell). Hasonló toleranciát valószínűsít, ha a szülő számára az osztrákok és szlovákok nem ellenszenvesek.

19 Ha a válaszadó fiú volt, akkor valószínűbb a szülőnél a skinheadek elfogadása (mindkét modell). A szülők románok, cigányok és a hajléktalanok iránt táplált ellenszenve, illetve a lengyelek és a bőrfejük iránti rokonszenve a fiataloknál a bőrfejük elfogadását erősíti. A romákkal szembeni toleranciát valószínűsíti, ha a salgótarjáni fiatal gimnáziumba jár és ha a szülő említette, hogy van kisebbségi rokon a családban. A fiatalok roma-előítéletességét viszont növeli, ha a szülő az egyik kijelentéssel („A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek”) inkább egyetért, illetve ha a másik kijelentést („A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak”) elutasítja.

20 A soproni fiatalok bőrfejük iránti rokonszenvét az apa szerepe növeli, míg a szülő kisebbségi ismerősének említése és a válaszadó fiatal katolikus hovatartozása csökkenti. A romákkal szembeni előítéletességet viszont az idősebb szülő és a kisebbségi ismerős említése gyengíti, viszont a család jó anyagi helyzete erősíti.

szembeni előítéletességet viszont Sopronban kizárólag a szocio-kulturális tényezők, míg Salgótarjánban elsősorban a szülői vélemények befolyásolják. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a kisebb mértékű roma-előítéletesség ellenére²¹ Sopronban a közvetlen szocializációs faktoroknak nagyobb hatása van a cigányokkal szembeni diszkriminációra és a cigányellenességgel párosuló skinhead-ideológiával való azonosulásra. Mindezek azt igazolják, hogy az inkább kedvező életfeltételek és a cigányokkal való gyakori interakciók hiánya felerősíti a közvetlen szocio-kulturális háttér differenciáló szerepét, amely Salgótarjánban csak a deviáns és politikai másság megítélését befolyásolja szignifikánsan.

2. A szülők megítélését tartalmazó változók bevonásával mindkét városban és mind az öt-öt modellnél jelentősen megnőtt a magyarázott variancia. Más szóval – összhangban a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei vizsgálat következtetéseivel²² – a fiatalok kisebbségekkel szemben táplált előítéletességében domináns szerepe van az azonos szülői véleményeknek. Az is egyértelmű, hogy a szülő kisebbségekkel kapcsolatos attitűdjei Salgótarjánban erősebben befolyásolják a fiatalok külcsoportokhoz való viszonyát, mint Sopronban. Természetesen csak további kutatások erősíthetik meg azt a feltételezésünket, hogy a területi és közvetlen szocializációs előnyök a fiatalok véleményalkotásának önállóságát, az azonos tárgyban értelmezett szülői befolyástól való függetlenségét és feltehetően az egyéb attitűdformáló tényezők (tömegkommunikáció, kortárs csoportok) előtérbe kerülését jelenti. Szintén csak feltételezés, hogy a családok egzisztenciális helyzete és a munkás tradíciók továbbélése is magyarázza a Salgótarjánban megfigyelt nagyobb szülői hatást. Az anyagi rászorultság és a hagyományos munkáscsaládokat jellemző kohézió egyaránt magyarázhatja, hogy a fiatalok a véleményalkotásukban is erősebben függenek a szülőtől.

3. A családi környezet demográfiai és kulturális jellemzői Salgótarjánban és Sopronban egyaránt befolyásoló tényezők.²³ A vallásosság és a felekezeti hovatartozás hatása szintén számottevő, de míg Sopronban közvetlenül, Salgótarjánban csak a szülőkön keresztül érvényesül. A megyei kutatás eredményeivel összhangban²⁴ a szülő vallásossága az intoleranciát, a gyerekek vallásossága a kisebbségekkel szembeni toleranciát növeli. Feltevéseink szerint a vallásosság eltérő hatása mögött nem csak a soproni szülők intenzívebb vallásosságának hatása érvényesül. Sopronban bizonyosan jobban érinti a gyerekeket az intézményes vallási szocializáció közvetlen hatása, mivel a leginkább katolikus vallási tradíciókkal jellemezhető „hűséges városban”

21 A főkomponensekbe szerveződött ellenszenv-típusok és az összevont roma-előítéletesség lakóhelyi vizsgálata korábban azt mutatta, hogy – viszonyítva a soproniakhoz – a salgótarjáni fiatalok között többen előítéletek a romákkal és nagyobb mértékben jellemzi őket a deviáns kisebbségekkel szembeni ellenszenv, illetve a szélsőséges politikai csoportok elfogadása.

22 A deviáns csoportokkal szembeni intoleranciát szignifikánsan kizárólag csak a szülők előítéletessége befolyásolta. A testi és a szellemi fogyatékosok elkerülésében megnyilvánuló előítéletességben szintén a szülők hasonló intoleranciájának volt a legnagyobb szerepe.

23 A válaszadó szülő neme, életkora, iskolai végzettsége, a fiatalok kisebbségi ismerésének említése Salgótarjánban és Sopronban egyaránt statisztikailag is meghatározza a fiatalok kisebbségi csoportokhoz való viszonyát és a romákkal szembeni előítéletességét.

24 A szabolcsi fiataloknál a vallásos szülői környezet fokozta az erőszakos cigány sztereotípiáját, de csökkentette a fogyatékosok diszkriminálását.

több egyházi fenntartású oktatási intézmény található, míg Salgótarjában gyakorlatilag nincs egy sem.²⁵

Végül két olyan problémakört érintünk, amellyel sem az elmúlt években végzett előítélet-kutatások, sem az eddigi elemzésünk nem foglalkozott kimerítően. 1. Vajon miért játszik meghatározó szerepet a vallásosság a tizenéveseknél a kisebbségekhez való viszonyukban? Vajon minek köszönhető, hogy a különböző mintákon és különböző előítéletekesség-operacionalizás ellenére a kilencvenes évek kutatásai azt bizonyítják: a vallásos fiatalok következetesen kevésbé előítéletesek, míg a felekezeti hovatartozás és az intolerancia mértéke közötti kapcsolat már kevésbé egyértelmű? 2. Vajon mivel magyarázható, hogy a tizenévesek körében az életkor növekedésével az előítéletekesség is erősödik, sőt – a jelen vizsgálat adatai szerint – a 16–17 éves fiataloknál már a szülőkkel közel azonos mértékű előítéletekességet tapasztalunk? Az alábbiakban megfogalmazott, leginkább feltételezésekre épülő válaszaink is azt jelzik, hogy a közeljövőben érdemes az életkori és a vallási szocializáció előítéletekességre gyakorolt hatását mélyebben is vizsgálni.

Vallás és előítélet

A több empirikus kutatásra is utaló, még az ötvenes években megjelent összefoglaló munka (Allport, 1977) arra hívja fel a figyelmet, hogy az előítélet és a vallásosság közötti gyakran ellentmondásos kapcsolat értelmezésében elsősorban nem a felekezeti hovatartozás, hanem a felekezeten belül is eltérő vallásosság-típusok vizsgálata segíthet. A két típus az egyházhoz tartozás indokai alapján tér el, s ez magyarázza az előítéletekesség mértékében megfigyelhető eltéréseket. A „kapcsolódó” vallásosságnál az egyházhoz tartozást elsősorban a biztonság igénye és tekintélyelvű személyiségjegyek motiválják, s mindezek elősegítik az előítéletes gondolkodás kialakulását. A személyiséget ellenkező irányban befolyásoló, „interiorizált” vallásosság esetében „az egyház erkölcsi tanításait az egyén nem a megfélemlítéstől vagy a társadalmi helytelenítéstől való félelmében fogadja el magáénak, hanem ezekben a tanításokban viselkedése abszolút érvényű mércéit látja...” (Allport, 1977: 620).

Ugy véljük, hogy a kilencvenes években a magyar tizenévesek vallásossága és előítéletekessége közötti kapcsolatot a vallásos fiatalok körében megerősödő „interiorizált” vallásosság magyarázza. A leginkább keresztény egyházakhoz kötődő vallásosság azonban a fiataloknak csak egy kisebbsik részére jellemző, mivel az empirikus adatok arra utalnak, hogy a hitelemek struktúrájában a tradicionális, keresztény tanításokat képviselő típusok mellett elkülönült a média által közvetített, valamint az asztrológiát és a kommunista eszmét magába foglaló jellemzők együttese is (Csepeli–Závecz, 1995).

De milyen érvekkel tudjuk alátámasztani a vallásos tizenévesek körében az „interiorizált” jelleg megerősödését?

²⁵ Míg Sopronban egy óvoda, három általános iskola, két gimnázium és egy diákotthon, addig Salgótarjában csak egy óvoda tartozik valamelyik egyházhoz (Egyedné, 1998)

Annak ellenére, hogy a vallásossá válásnak változatlanul a család a legfontosabb színtere, az elmúlt évtizedekben a családi kereteken belüli vallási szocializáció veszített a korábbi jelentőségéből. Ez nyilván kapcsolatban áll azzal, hogy a kilencvenes években a családi nevelés értékorientációs ereje meggyengült, az értékrend egyre inkább a léthelyzettől függő jelenség (Boros, 1992). A történelmi egyházakban viszont megerősödött a fő tevékenység, azaz a „transzcendencia” és a „hívek” kapcsolatának ápolása. A társadalom részéről is olyan elvárások fogalmazódnak meg, amelyek szerint – annak ellenére, hogy az emberek nem érzékelik a jelenlétét – a vallási dimenziójú társadalmi ellentétek feloldása az egyházak feladata.²⁶

Úgy is fogalmazhatunk, hogy a mai tizenévesek funkcionálisabb egyházakba integrálódhatnak, és ennek köszönhetően a fiatalok vallásossága első sorban az iskolában és a templomokban zajló megváltozott – tartalmában biblikusabb és módszertanában eredményesebb – hitoktatásnak köszönhető. A tizenéves korosztály nem vesz részt rendszeresen a templomi istentiszteleteken, de a bibliai történetek és értelmezések más csatornákon keresztül – iskolai tananyagként, a tömegkommunikációból, a hittanoktatásból – ismeretek lehetnek.

Mindezek azt jelentik, hogy a vallásos fiatalok kisebb mértékű előítéletessége nem a prédikációknak, hanem a Biblia szövegének köszönhető. A Biblia – kevés kivételtől eltekintve – a toleranciát, az előítélet-mentességet hirdeti, ahol a felebaráti szeretet az emberek közötti viszonyt meghatározó fogalom (13). A Bibliában a másság elsősorban az Isten és ember közötti különbségben, aztán ellentétében jelentkezik. A teremtés során még hangsúlyos a Teremtő és a teremtmény közötti különbség, de az Újszövetségben helyreáll az Isten és ember közötti kapcsolat (Isten Atyának szólítása; a kapcsolat véglegessége, az örök élet; a létforma alaptézise: hasonlókká leszünk Őhozzá). Hangsúlyozottan kegyelemként fogalmazódik meg az Istenben hívők alapvető magatartásformája, amely tartalmazza a másokkal szembeni toleranciát, illetve a vétkezőknek megbocsátó kegyelmet. Az Újszövetség több helyen utal az ember és ember közötti különbség problémájára – „Nincs különbség, mert mindnyájan vétkeztek” (Róma 3: 23) – és kialakul egy új kategorizálás: „Nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban” (Ap.Csel 22: 21–22).

Az előítéletesség és a felekezeti hovatartozás közötti nem következetes, de létező kapcsolat mögött a két legnagyobb keresztény felekezet (katolikus, református) közötti különbségek húzódnak meg. Az eltérések napjainkban korántsem olyan erősek, mint a reformáció korában, azonban tény, hogy a protestantizmus nagyobb lehetőséget kínált és kínál az individuumnak. A reformátusok előítéletességében és toleranciájában vélhetően annak van szerepe, hogy az egyházhoz tartozás kritériumai jelentősen „gyengébbek”. Reformátusnak vallhatja magát az is, aki nem ismeri vagy nem tartja be saját

²⁶ Az 1995-ben, 1000 fős országos reprezentatív mintán végzett vizsgálat eredménye szerint a legkevésbé érzékelt, de megoldásukat leginkább az egyházaktól váró három társadalmi konfliktustípus a katolikusok–protestánsok, vallásosak–nem vallásosak és a keresztények–zsidók közötti ellentét volt (Tamás, 1997).

egyháza előírásait. A református vallás a hit dolgában sokat bíz rá az egyéni döntésre, nagyobb lehetőséget biztosít az egyénnek, s ebből következik a társadalomszemlélet sokfélesége. Az istentiszteletek szocializációs hatása szempontjából lényeges, hogy a református prédikációk alapvetően nem foglalkoznak morális kérdésekkel és a Biblia-magyarázatok sem aktualizálnak.

A „katolikus tolerancia” magyarázatánál elsősorban azt kell figyelembe vennünk, hogy a római katolikus egyházban egyrészt erős az egyházi előírások tekintélye, a protestantizmushoz képest szabályozottabb, rigidebb és hierarchikusabb struktúrájú katolikus vallás az egyházi előírások maradéktalan követését írja elő (14). Ugyanakkor érvényesül egy – vélhetően a „katolikus intoleranciában” megnyilvánuló – olyan megkülönböztetés, amely az „egyedül üdvözítő Anyaszentegyház” és a kívülállók közötti különbséget tartalmazza. A vallási másság (pl. a latin és görög szertartású keresztények közötti különbség) vélhetően másként van jelen, mint a társadalmi másság.

Életkor és előítéletesség

Az idősebbeket inkább jellemző előítéletesség mögött elsősorban²⁷ fejlődés-
lélektani magyarázatokat feltételezünk. Piaget erkölcsi gondolkodásra vonatkozó elképzeléseiből kiinduló, hatszakaszos morális fejlődési modelljében Kohlberg három szintet különített el: a prekonvencionális (1. és 2. szakasz), a konvencionális (3. és 4. szakasz) és a posztkonvencionális (5. és 6. szakasz) szintet (Kohlberg, 1969; 1976). Az egymásra invariánsan épülő, növekvő mértékben differenciált és minőségileg eltérő szakaszok egyaránt tartalmaz-
zák a kognitív fejlődés sajátosságait és a társadalmi tapasztalatokat. Kohlberg szerint a társadalmi konvenciók figyelembevétele az iskoláskor végén, a 3. szakaszban kezd megjelenni. A 4. szakaszra jellemző erkölcsi gondolkodásban már jelen vannak a csoportok közötti kapcsolatok és a társadalom szempontjainak, a társadalmi rendnek az elvárásai. Mivel az 5. szakasz nem jelenik meg a felnőttkor kezdetéig, ezért a középiskolás kor végét a konvencionális és posztkonvencionális szintek közötti átmenethez köthetjük. A társadalmi kötelességeknek, elvárásoknak való megfelelés magában foglalja a felnőtt társadalom által preferált értékek, morális ítéletek, így a felnőtt környezetet jellemző kisebbségekkel szemben táplált előítéletek követését. Mindez párosul a serdülőkor végét különösen jellemző identitáskrizissel. Erikson pszichoszociális fejlődésmélete szerint a társadalmi csoportokhoz viszonyított személyes identitás kialakításának korszaka a serdülőkor (Erikson, 1968). Az egyéni és társadalmi identitás összehangolása konfliktusok forrása, amelyben kiemelt szerepe van mások megítélésének. Az identitásképzés folyamatában a kulturális társadalmi kategóriák figyelembevétele, a társadalom ítéleteinek értékelése és a serdülőkre vonatkozó ítélkezése együttesen játszik fontos szerepet. A „Ki vagyok én?” kérdése természetes módon kapcsolódik a kategorizációs mechanizmusokkal elkülönítetten szem-

²⁷ Bizonyára szerepe van a vallásosságnak is, mivel a tizenévesek körében az életkor növekedésével csökken a vallásos önbesorolás és a vallásgyakorlás mértéke (Csepeli-Závecz, 1995).

lélt kisebbségi csoportokhoz. Ha a szociális másság negatív sztereotípiákkal és előítéletekkel, sokszor stigmatizáltan van jelen a felnőtt társadalomban, akkor a társadalmi elvárások egyik következménye az ifjúkorba lépő fiatalokat jellemző előítéletesség a kisebbségekkel szemben.

JEGYZETEK

1 A válaszadó szülő és (ha van) élettársa-házastársa iskolai végzettségét mérő két változóból egyszerű összevonással képeztük a szülők iskolázottságát kifejező mutatót (1 pont: legfeljebb nyolc általános, 2 pont: szakmunkásképző, 3 pont: középiskola, 4 pont: diploma). Az így kapott változó 2–8 pont közötti. A szülők iskolázottsága három csoporttal is jellemezhető. A képzett csoportok kialakításánál a két szülő iskolázottságának mértékét együttesen vettük figyelembe (a két változó közötti Person-féle korreláció értéke 0.575). Amennyiben legalább az egyik vagy mindkét szülő legmagasabb iskolai végzettsége a szakmunkásképző, akkor a legkevesbé kvalifikált „alsó” csoportba (a házastárs vagy élettársi közösségben élő szülők 33 százaléka) soroltuk. Ha legalább az egyik vagy mindkét szülő középfokú végzettségű, vagy ha diplomás, de a másik szülő középfokú végzettségűnél alacsonyabb, akkor a „középső” csoportba (a szülők 43 százaléka), ha az egyik szülő diplomás és a másik legalább középfokú végzettségű, akkor a „felső” csoportba (a szülők 26 százaléka) soroltuk. Az alsó csoportban a kérdezett szülők 43 százaléka, a házastárs (élettárs) 43 százaléka legfeljebb 8 általánossal rendelkezik, a „középső” csoportban 68, illetve 56 százalék a középfokú végzettségűek aránya. A leginkább iskolázott „felső” csoportban a kérdezett szülők 77 százaléka, a házastárs (élettárs) 75 százaléka diplomás.

A család anyagi helyzetét tükröző változó képzésénél a család (közös háztartásban élők) egy főre jutó jövedelmét és az ingatlan vagyont (telefon, mobiltelefon/személyi hívó, személyi számítógép, videomagnó, rádió, CD-lemezjátszó, kazettás magnó, autó) vettük figyelembe. A vagyontárgyak birtoklása alapján összevont változót megszoroztuk az egy főre eső jövedelemmel, majd az így kapott – minden családot egy-egy értékkel jellemző – változó alapján három egyenlő elemszámú csoportot alakítottunk ki (rossz, közepes és jó egzisztenciális helyzetű csoport).

A vallásgyakorlási összevont változót a szülők és a gyerekek almintájában azonos módon, a vallásos önbesorolás és a templomba, istentiszteletre járás gyakorisága és a hittanoktatáson való részvétel alapján képeztük. Az eredeti kategóriákból kiindulva, az összevont változó 1 és 11 pont közötti értéket vehetett fel. A vallásos önbesorolás kijelentéseirehöz rendelt pontértékek: 1 pont: „sosem voltam hívő, vallásos”; 2 pont: „valamikor hívő, vallásos voltam”; 3 pont: „régiben nem voltam vallásos, de most az vagyok”; 4 pont: „egész életemben hívő, vallásos voltam”. A vallásgyakorlás intenzitásához rendelt pontértékek: 1 pont: soha nem jár templomba, istentiszteletre; 2 pont: évente vagy ennél ritkábban; 3 pont: évente néhányszor; 4 pont: néhányszor havonta, vagy havonta; 5 pont: hetente jár templomba, istentiszteletre; 6 pont: hetente többször. A hittanoktatáson való részvétel: 1 pont: még nem vett részt, 2: már részt vett. Az összevont változó kategóriáinak további csoportosítása során elkülönítettük az „ateista” (az összevont skálán 3–4 pont), a „vallásos” (az összevont skálán 5–7 pont) és az „egyházhu” (az összevont skálán 8–11 pont) csoportokat. Az azonos indikátorokkal mért vallásosság szerint a gyerekek 35 százaléka ateista, 34 százaléka vallásos, 31 százaléka egyházhu. A szülők 30 százaléka ateista, 46 százaléka vallásos, 24 százaléka egyházhu.

2 Az anyagi helyzet szerint elkülönült csoportok aránya az iskolai végzettség alapján képzett szülői csoportokon belül: 1. Alacsony végzettségű csoport: rossz jövedelmi helyzetű 63 százalék, közepes jövedelmi helyzetű 27 százalék, jó jövedelmi helyzetű 10 százalék. 2. Közepes végzettségű csoport: rossz jövedelmi helyzetű 22 százalék, közepes jövedelmi helyzetű 41 százalék, jó jövedelmi helyzetű 36 százalék. 3. Magas végzettségű csoport:

- rossz jövedelmi helyzetű 2 százalék, közepes jövedelmi helyzetű 32 százalék, jó jövedelmi helyzetű 66 százalék.
- 3 A család anyagi helyzete alapján képzett csoportok megoszlása az iskolatípusokon belül:
1. Gimnazisták: rossz jövedelmi helyzetű 17 százalék, közepes jövedelmi helyzetű 35 százalék, jó jövedelmi helyzetű 48 százalék.
 2. Szakközépiskolások: rossz jövedelmi helyzetű 30 százalék, közepes jövedelmi helyzetű 35 százalék, jó jövedelmi helyzetű 35 százalék.
 3. Szakmunkásképzősök: rossz jövedelmi helyzetű 36 százalék, közepes jövedelmi helyzetű 36 százalék, jó jövedelmi helyzetű 28 százalék.
- A szülők iskolai végzettsége alapján képzett csoportok megoszlása az iskolatípusokon belül:
1. Gimnazisták: alacsony végzettségű 10 százalék, közepes végzettségű 40 százalék, magas végzettségű 50 százalék.
 2. Szakközépiskolások: alacsony végzettségű 19 százalék, közepes végzettségű 52 százalék, magas végzettségű 29 százalék.
 3. Szakmunkásképzősök: alacsony végzettségű 55 százalék, közepes végzettségű 43 százalék, magas végzettségű 1 százalék.
- 4 A fiatalok almintáján belüli felekezeti megoszlások: Sopron (katolikus 74 százalék, egyéb felekezethez tartozó 8 százalék, felekezeten kívüliek 18 százalék); Salgótarján (katolikus 74 százalék, egyéb felekezethez tartozó 8 százalék, felekezeten kívüliek 18 százalék). A szülők almintáján belüli felekezeti megoszlások: Sopron (katolikus 84 százalék, egyéb felekezethez tartozó 10 százalék, felekezeten kívüliek 7 százalék); Salgótarján (katolikus 75 százalék, egyéb felekezethez tartozó 10 százalék, felekezeten kívüliek 15 százalék).
- 5 Az összevont ellenszenv-változó kialakítása során minden eredeti változót azonos súllyal vettünk figyelembe, így a mutató az ötfokozatú skálának megfelelően 18 és 67 pont közötti értéket vett fel. A rokonszenv/ellenszenv meghatározásánál a minta átlagából indultunk ki, előítéletesnek azokat tekintettük, akik a teljes minta megoszlása alapján az átlaghoz viszonyított felső hányadba tartoztak. Ennek következtében az előítéletességgel jellemezhető fiatalok az összevont skálán legalább 18–38 ponttal, a rokonszenves csoport 39–67 ponttal jellemezhető.
- 6 Az összevont érzelmi előítélet változó alapján előítéletes arányok a szocio-kulturális változók kategóriáin belül (százalékban).
- Nem (fiú 57; lány 49); Felekezet (katolikus 54; egyéb 42; nem tartozik felekezethez 54); Vallásosság (ateista 55; vallásos 53; egyházhi 50); Szülő iskolai végzettsége (alsó csoport 58; középső csoport 54; felső csoport 49); Szülő életkora (28–40 éves 58; 41–45 éves 54; 46–67 éves 50); Anyagi helyzet (rossz csoport 52; közepes csoport 55; jó csoport 52); Iskolatípus (gimnázium 48; szakközépiskola 52; szakmunkásképző 56); Lakóhely (Salgótarján 50; Sopron 56).
- 7 A romákkal szemben előítéletes arányok a szocio-kulturális változók kategóriáin belül (százalékban):
- Nem (fiú 57; lány 48); Felekezet (katolikus 50; egyéb 41; nem tartozik felekezethez 62); Vallásosság (ateista 61; vallásos 48; egyházhi 47); Szülő iskolai végzettsége (alsó csoport 36; középső csoport 62; felső csoport 51); Szülő életkora (28–40 éves 51; 41–45 éves 53; 46–67 éves 53); Anyagi helyzet (rossz csoport 45; közepes csoport 53; jó csoport 60); Iskolatípus (gimnázium 57; szakközépiskola 53; szakmunkásképző 54); Lakóhely (Salgótarján 58; Sopron 46).
- 8 Az etnocentrikus ellenszenv főkomponens score-átlagai: Nem (fiú 0,018; lány -0,019); Felekezet (katolikus -0,037; egyéb 0,213; nem tartozik felekezethez 0,025); Vallásosság (ateista -0,047; vallásos -0,002; egyházhi 0,057); Szülő iskolai végzettsége (alsó csoport -0,139; középső csoport 0,053; felső csoport 0,082); Szülő életkora (28–40 éves 0,061; 41–45 éves -0,103; 46–67 éves 0,070); Anyagi helyzet (rossz csoport 0,030; közepes csoport -0,072; jó csoport 0,039); Iskolatípus (gimnázium 0,120; szakközépiskola 0,112; szakmunkásképző -0,152); Lakóhely (Salgótarján 0,060; Sopron -0,060); Kisebbségi barátság említése (igen 0,041; nem -0,024). Deviáns ellenszenv főkomponens score-átlagai: Nem (fiú -0,093; lány 0,098); Felekezet (katolikus -0,013; egyéb 0,200; nem tartozik felekezethez -0,028); Vallásosság (ateista -0,033; vallásos -0,084; egyházhi -0,054); Szülő iskolai végzettsége (alsó csoport -0,308; középső csoport 0,025; felső csoport 0,254); Szülő életkora (28–40 éves -0,140; 41–45 éves 0,064; 46–67 éves 0,077); Anyagi helyzet

(rossz csoport -0,237; közepes csoport 0,133; jó csoport 0,1040); Iskolatípus (gimnázium 0,313; szakközépiskola -0,060; szakmunkásképző -0,040); Lakóhely (Salgótarján -0,143; Sopron 0,143).

A politikai ellenszenv főkomponens: Nem (fiú 0,010; lány -0,001); Felekezet (katolikus -0,003; egyéb 0,063; nem tartozik felekezethez -0,010); Vallásosság (ateista 0,006; vallásos -0,031; egyházhi -0,042); Szülő iskolai végzettsége (alsó csoport 0,065; középső csoport 0,078; felső csoport -0,130); Szülő életkora (28-40 éves 0,142; 41-45 éves -0,006; 46-67 éves -0,104); Anyagi helyzet (rossz csoport 0,096; közepes csoport -0,091; jó csoport -0,006); Iskolatípus (gimnázium -0,170; szakközépiskola -0,009; szakmunkásképző 0,161); Lakóhely (Salgótarján -0,130; Sopron -0,130).

- 10 Skinhead-rokonszenv főkomponens: Nem (fiú -0,199; lány 0,211); Felekezet (katolikus 0,013; egyéb 0,378; nem tartozik felekezethez -0,149); Vallásosság (ateista -0,121; vallásos 0,056; egyházhi 0,076); Szülő iskolai végzettsége (alsó csoport 0,191; középső csoport -0,138; felső csoport -0,144) Szülő életkora (28-40 éves 0,131; 41-45 éves -0,060; 46-67 éves -0,065); Anyagi helyzet (rossz csoport 0,191; közepes csoport -0,025; jó csoport -0,162); Iskolatípus (gimnázium -0,007; szakközépiskola -0,081; szakmunkásképző -0,147); Lakóhely (Salgótarján -0,007; Sopron -0,007).

- 11 A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kutatásnál szintén az volt a feltételezésünk, hogy a tizenévesek előítéletességét befolyásoló szocializációs környezet mellett a szülők véleményének, attitűdjének is meghatározó szerepe lesz. A lépésenkénti regressziós modellekben a mássággal szembeni intolerancia-változók bevonásával kapott főkomponensek szerepeltek függő változóként. A három lépésben kibővített modellekben először a tizenévesek demográfiai jellemzői, az iskola típusa és a vallásosság mutatói, majd a szülők iskolázottsága, vallásossága és a család anyagi helyzete szerepelt függő változóként. A harmadik lépésben a függő változóhoz tartozó szülői változók is szerepeltek a modellben.

- 12 A salgótarjáni almintára vonatkozó regressziós modellek eredményei (RS: magyarázott variancia-hányad, a zárójelben feltüntetett érték a sztenderdizált béta együttható). Függő változó: etnocentrikus ellenszenv főkomponens. Első modell RS: 6,2%; Második modell: RS: 22,0% (fiatal kisebbségi ismerős 0,185; szülő-lengyelek rokonszenv 0,290; szülő-szélsőjobboldali csoportok rokonszenv -0,234). Függő változó: deviáns ellenszenv főkomponens. Első modell RS: 17,9% (fiatal iskolatípusa: gimnázium 0,209; fiatal neme -0,207; szülő iskolai végzettség 0,227); Második modell: RS: 32,7% (fiatal iskolatípusa: gimnázium 0,237; szülő életkor -0,174; szülő-kábítószerek rokonszenv 0,149; szülő-osztrákok rokonszenv -0,279). Függő változó: politikai ellenszenv főkomponens. Első modell RS: 14,0% (fiatal iskolatípusa: gimnázium -0,167; szülő neme 0,166; fiatal kisebbségi ismerős említése 0,144; fiatal kisebbségi rokon említése -0,197); Második modell: RS: 26,7% (szülő neme 0,193; szülő vallásossága 0,198; szülő felekezete [nem tartozik felekezethez] 0,302; szülő-lengyelek rokonszenv 0,149; szülő-osztrákok rokonszenv -0,205; ; szülő-szélsőjobb rokonszenv -0,204); Függő változó: skinhead rokonszenv főkomponens. Első modell RS: 17,9% (fiatal neme -0,217); Második modell: RS: 42,6% (fiatal neme -0,140; szülő-lengyelek rokonszenv -0,296; szülő-cigányok rokonszenv 0,230; szülő-bőrfejúek rokonszenv -0,218; ; szülő-hajléktalanok rokonszenv 0,206; szülő-románok rokonszenv 0,154). Függő változó: roma előítéletesség. Első modell RS: 24,4% (fiatal iskolatípusa: szakmunkásképző -0,207; szülő kisebbségi rokon említése 0,257); Második modell: RS: 49,4% (szülő [cigányoknak több segítséget kell adni] 0,298; szülő [a cigányok közül sokan azért nem dolgoznak...] 0,069).

A soproni almintára vonatkozó regressziós modellek eredményei (RS: magyarázott variancia-hányad, a zárójelben feltüntetett érték a sztenderdizált béta együttható).

Függő változó: etnocentrikus ellenszenv főkomponens. Első modell RS: 9,6%; Második modell: RS: 16,2%. Függő változó: deviáns ellenszenv főkomponens. Első modell RS: 12,6% (fiatal felekezet [nem tartozik felekezethez] -0,298); Második modell: RS: 18,7%. Függő változó: politikai ellenszenv főkomponens. Első modell RS: 8,6% (anyagi helyzet 0,161; szülő iskolai végzettség -0,237); Második modell: RS: 18,4% (szülő-szlovákok rokonszenv 0,264; szülő-osztrákok rokonszenv -0,174). Függő változó: skinhead-rokonszenv főkomponens. Első modell RS: 19,2% (fiatal felekezete [katolikus] -0,137; szülő-

- kisebbségi ismerős említése 0,195). Második modell: RS: 25,1% (fiatal felekezet [katolikus] -0,277; szülő neme -0,157; szülő-kisebbségi ismerős említése - 0,169; szülő-románok rokonszenve 0,213. Függő változó: roma előítéletesség. Első modell: RS: 22,7% (fiatal vallásosság 0,256; anyagi helyzet -0,182; szülő életkora 0,203; fiatal: kisebbségi ismerős említése 0,201; szülő: kisebbségi ismerős említése 0,177). Második modell: RS: 38,8% (anyagi helyzet -0,172; szülő: kisebbségi ismerős említése 0,189).
- 13 Néhány jellemző utalás a Bibliából: „Egy tehát az Isten választott népe: Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség” (vö.: Ef. 4,5). „A mi üdvözítő Istenünk azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság ismeretére” (1. Tim. 2,4). Az Ószövetség és az Újszövetség egyaránt tartalmazza, hogy Ábrahám minden nemzetség áldást nyer (Ter. 12,3; Gal. 3,8), és az egalitáriánus toleranciát tartalmazza a II. Vatikáni Zsinat állásfoglalása is: „Az egyház nincs hozzákötve kizárólagosan egyetlen fajhoz vagy nemzethez, egyetlen sajátos életformához, egyetlen ősi vagy új szokáshoz sem, minthogy minden kor és minden földrész valamennyi népéhez szól küldetése. Ragaszkodik a maga hagyományaihoz, de egyszersmind tudatában van egyetemes küldetésének, egybe tud fonódni a különféle kultúrákkal, ez pedig mind az egyházat, mind a kultúrákat gazdagítja („Gaudium et Spes” 58.b).
- 14 Nyilván a hívekre és a hitoktatás tartalmára is hatással van, hogy a római katolikus egyház a közelmúltban erőteljesen nyitott a másság felé. II. János Pál tevékenysége alatt különösen nagy hangsúlyt fektetett például a cigányok mind harmonikusabb beilleszkedésére a katolikus egyházba: 1993. április 7-én Auschwitzban a katolikus egyház részéről II. János Pál emlékezett meg először a cigány holocaustról, és 1978-tól cigány nyelven is elhangzik az Urbi et Orbi áldás.

IRODALOM

- Allport, G. W. 1977. Az előítélet. Budapest, Gondolat.
- Allport, G. W.–Kramer B. M. 1946. Some Roots of Prejudice. *Journal of Psychology*. 22.
- Billiet, J. B. 1995. Church Involvement, Individualism, and Ethnic Prejudice among Flemish Roman Catholics: New Evidence of a Moderating Effect. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34, 2, June.
- Boros L. 1992. Polgárosodás és generációs érintettség. In Gazsó F.–Stumpf I. (szerk.). *Rendszerváltozás és ifjúság*. Budapest, MTA PTI.
- Csepeli Gy.–Závecz T. 1995. Európai és nemzeti kötődések a tizenévesek körében. In Gazsó F.–Stumpf I. (szerk.). *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány.
- Egyed Albertné, Németh Judit (szerk.) 1998. Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek 1997–1998. I. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal.
- Eisinga, R.–Felling–A. Peters–J. Christian 1991. Beliefs and Ethnocentrism in Dutch Society: A Test of Three Models Review of Religious Research, 32, 4, June.
- Erikson, E. H. 1968. *Identity: Youth and crisis*. New York, W.W. Norton.
- Erős F. 1997. Etnicitás és identitás – a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban. *Magyar Tudomány*, 7.
- Fábián Z. 1999. Tekintélyelvűség és előítéletek. Budapest, Új Mandátum.
- Fábián Z.–Erős F. 1996. Autoritarizmus és társadalmi tényezők a cigányellenesség magyarázatában. In Erős Ferenc (szerk.). *Azonosság és különbözőség*. Budapest, Scientia Humana.
- Gábor K. 1996. Ifjúságkutatási tézisek. In Gábor K. (szerk.). *Ifjúságkutatás. Educatio füzetek*. 2. Budapest, Educatio.
- Gazsó F.–Stumpf I. (szerk.). *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány.
- Hajnal B. 1993. Felzárkózás vagy leszakadás. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 2.

- Harcza I.–Tomka M. 1994. A felekezeti viszonyok és a vallásgyakorlás néhány jellemzője. In Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.). Társadalmi Riport Budapest, TÁRKI.
- Jacobson, C. K. 1998. Religiosity and Prejudice: An Update and Denominational Analysis Review of Religious Research, 39, 3, Mar.
- Kertesi G. 1996. Két cigányvizsgálat (Kritikai elemzés). Szociológiai Szemle. 1.
- Kertesi G.–Kézdi G. 1998. A cigány népesség Magyarországon. Budapest, Socio-Typo.
- Kohlberg, L. 1969. Stage and sequence: to socialization. In D. A. Goslin (ed.): Handbook of Socialization Theory and Research. Chicago, Rand McNally.
- Kohlberg, L. 1976. Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach. In J. Lickona (ed.) Moral development behavior: Theory, research and social issues. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Kovács A. 1997. A különbség köztünk van. Budapest, Cserépfalvi.
- Laki L. 1992. Fiatalok a margón. In Gázsó F.–Stumpf I. (szerk.). Rendszerváltozás és ifjúság. Budapest, MTA PTI.
- Lasker, B. 1929. Race Attitudes in Children, New York.
- Lázár G. 1996. A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In Többség–kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Budapest, Osiris Kiadó–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.
- Murányi I. 1998. Szocio-kulturális és területi tényezők szerepe a 10–17 éves fiatalok előítéletes gondolkodásában. In Sík E.–Tóth J. (szerk.) Idegenek Magyarországon, magyarok idegenben. Budapest, MTA PTI.
- Murányi I. 1999. Előítéletesség és családi szocializáció a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tizenévesek körében. Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle. 1.
- Perkins, H. W. 1992. Student Religiosity and Social Justice Concerns in England and the United States: Are They Still Related? Journal for the Scientific Study of Religion, 31, 3.
- Rippl, S.–Boehnke, K. 1995. Authoritarianism: Adolescents from East and West Germany and the United States Compared New Directions for Child Development, 70, winter.
- Sajo, A. 1994. Legal Socialization in Hungary under Communism and Some Implications for the Future. Comparative Social Research, 14.
- Szabó I.–Örkény A. 1998. Tizenévesek állampolgári kultúrája. Budapest, Minoritás Alapítvány.
- Szántó J. 1992. Vallásosság, vallásos hiedelmek Magyarországon. In Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.). Társadalmi Riport Budapest, TÁRKI.
- Szpirulisz I. 1994. Munkanélküliség regionális metszetben, politikák erőterében. In Balogh István (szerk.) Törésvonalak és értékválasztások. Budapest, MTA PTI.
- Tajfel, H. 1981. Cognitive aspects of prejudice. In Tajfel H. Human Groups and Social Categories: studies in social psychology. Cambridge. Cambridge University Press.
- Tamás P. 1997. Egyházi mozgásterek a társadalomban. In Horányi Ö. (szerk.) Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon. Budapest, Vigília.

KIRÁLY KLÁRA

Mai Mátyás király – álruha nélkül

Az államfő és a panaszosok¹

Bevezető

A sérelem, a méltánytalanság és ennek párjaként a panasz, az igazságkeresés – sok jel szerint – egyidős az emberrel. Kezelésükben, elbírálásukban minden korban különleges helye, szerepe volt az adott társadalmi formáció első emberének. A családi, törzsi közösségek, a különféle államszerveződések vezetőjének egyaránt foglalkoznia kellett a hierarchia szerint mögötte állók ügyesbajos dolgaival, vizsgáljaival.

Már az írásbeliség legkorábbi emlékeiben is vannak utalások arra, hogy eleinte ők látták el az igazságszolgáltatás hiányzó intézményeinek funkcióját. A későbbiekben pedig az isteni beavatkozás földi megfelelőjeként fordultak hozzájuk azok az alattvalóik, akik erre a kor jogrendszere szerint lehetőséget kaptak.

A civilizáció fejlődésének későbbi szakaszában ez az igény és várokkozás hívta életre az audiencia intézményét és a többi hasonló fórumot, ahol a kérelmezők az uralkodók (vagy helytartók) színe elé járulhattak, egybek között a vélt vagy valóságos sérelmek, a hivatalnoki rövidlátás, tévedés, rosszindulat orvoslásának, hatályon kívül helyezésének, a más szinteken meghozott döntések, ítéletek megváltoztatásának igényével.

Az államfők és más, közjogi méltóságok századunkban is megmaradtak az állampolgári remények és várokkozásos ilyen megtestesítőjének. Személyes közreműködésük ugyan kiszorult a gyakorlatból, az ügyeket általában apparátusaik intézik – a segítséget kérő leveleket, beadványokat azonban ma is névre szólóan nekik címzik.

Századunk második felének Magyarországon így vált mítosszá előbb a Rákosi-, majd a Kádár-titkárság. A legutóbbi hét esztendőben pedig ez a várokkozás és hagyomány ölt testet a Magyar Köztársaság elnökének mindennapi postájában.

¹ Jelen írás az azonos című 1998-ban készült szakdolgozat rövidített változata.

A CÍMADÓ ESET

M. I. 1994 őszén váratlanul, előzetes bejelentkezés nélkül jelent meg az elnöki tudakozó irodában, s jelezte, hogy az elnökkel szeretne beszélni. Közölte, hogy addig nem hagyja el a helyiséget, amíg kérését személyesen nem tudja előadni az elnöknek. A tudakozóban dolgozó munkatárs jelzésére én (ti. a szerző) beszéltem M. I.-vel, aki némi habozás után elfogadott mint közvetítőt, s hajlandó volt gondját velem megosztani. Miután dolgozószobámban, nyugodt körülmények között, biztonságban érezte magát, kezdeti elszánt, erőszakos magatartását feladva, szinte összeomlott. Sírással küszködve adta elő történetét. A vékony, igen rossz fizikai állapotban lévő, fájdalomtól elgyötört férfi elmondta, hogy 8 gyermekét és feleségét otthon hagyva előző nap felült a vonatra, hogy eljön az elnökhöz, aki biztosan segít majd. Már nem bírja tovább nézni a családja szenvedéseit. Nincs ruhájuk, ennivalójuk... a felesége nem dolgozik, ő leszázalékolt, rokkantnyugdíjas... Segítsünk!

Az elnök olyan jóságos, az nem lehet, hogy tőle ne kapna valamilyen támogatást!

M. I. kérése csak egy azok közül, amelyek naponta érkeznek a köztársasági elnök címére. Nagyobb számban levél formájában, de telefonon és ritkán személyesen előadva. A máig élő legendákban az igazság kiderültével a jóságos Mátyás király egy zsák búzával, arannyal, ezüsttel engedte útjára a szegény embert. De vajon mit tehet a Magyar Köztársaság elnöke? Milyen eszközei, lehetőségei vannak, hogy a királyi hatalmat feltételező, a bizalom és szeretet irányította kéréseket teljesítse, vagy bármilyen formában segítsen?

I. A témaválasztás indítéka, a dolgozat célja

Dolgozatommal átfogó képet szeretnék adni a köztársasági elnökhöz érkező állampolgári levelek, kérelmek mennyiségéről, tartalmáról, az ügyek fő típusairól, kezelésük módjáról, a remélt, illetve szükséges intézkedési lehetőségeinkről és a korlátokról.

A köztársasági elnöki intézmény 1990. évi újbóli meghonosítása óta eltelt idő, a levélforgalom nagysága, valamint a levelek tartalma – véleményem és személyes tapasztalataim szerint – kellő alapot nyújt egyfajta összegzés elkészítésére. Egybek között azért is, mert az élet igen sokszor teremt olyan egyéni helyzeteket, amelyek kezelése túlmutat a jog által biztosított lehetőségeken.

Az összegzés elkészítésének további lényeges indoka:

1. az a tény, hogy (bár csökkenő tendenciával) hét év után is igen nagy a megkeresések száma;
2. tisztázásra vár, hogy a jogállamiság intézményrendszereinek, az egyéni és a közösségi érdekek érvényesítését szolgáló fórumrendszereknek szinte teljes skálája ellenére mi indokolja az elnökhöz címzett beadványokat;
3. kérdés, hogy a panasz, kérelem tartalma alapján – hiányérzet, elége-

detlenség, sérelem stb. kifejezése – a rendszerváltás hatásai, így főként a szociálpolitikai változások nyomon követhetők-e a levelekben;

4. s kérdés, hogy milyen formában és mértékig érvényesíthetők a szociális munka követelményei egy ilyen különleges „terepen”.

II. Az elnöki intézmény helye és szerepe az államszervezetben – különös tekintettel a kérelmek, panaszok érdemi elintézésére

Köztársaságunk alkotmánya 1989 óta deklarálja a kérelmezéshez és a panasz benyújtásához való jogot. A 64. § szerint: „A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy egyedül vagy másokkal írásban kérelmet vagy panaszt terjesszen az illetékes állami szerv elé”.²

Megválasztása óta több mint tizennyolcezer esetben fordultak kéréssel, panasszal a Magyar Köztársaság elnökéhez.

„...Írták, hogy Bírószágra mehetünk. Még a gondolatától is irtózom. Mert eddig sem jártunk Bírószágra és ezután sem fogunk. Nem tudom elképzelni, hogy a Köztársasági Elnök Úr ne tudna segíteni. Ő mindennek fölött áll és mindenben tud segíteni, amiben akar. Kérem, tegyen lépéseket...”

Amint ez a levélrészlet is mutatja, a megkeresésben igen gyakran olyan igények fogalmazódnak meg az elnökkel szemben, amelyek a jogállam kezei között nem teljesíthetők (egészen pontosan: a címzett – az elnök – hatáskör és a jog által biztosított eszközök hiányában nem tud az elvart módon „intézkedni”). A miéltre az alkotmányban, illetve az államfői intézményről szóló alkotmánybíróági állásfoglalásokban találhatjuk meg a választ.

A Magyar Köztársaság Alkotmánya szerint: Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki kifejezi a nemzet egységét, és örökdi az államszervezet demokratikus működése felett.³

Majd a 30/A. § konkrétan felsorolja az elnöki feladatokat, amelyek egyben a hatásköreit is jelentik.

Ezek szerint az államfő önálló (az alkotmányban meghatározott) hatáskörrel és eszközökkel, a hatalmi ágaktól elkülönülten hivatott biztosítani, hogy az államszervezet a demokratikus alapelvek szerint működjön. Az Alkotmánybírószág alkotmányértelmezése szerint az államfői „örködés” kifejezetten az államszervezetre vonatkozik. Amennyiben az ezt alkotó szervek működésével kapcsolatban „zavart” észlel, vagyis azt látja, hogy a (bár jogszzerű) működés során az alkotmányban rögzített demokratikus alapelvek érvényesülése csorbát szenvedne, „fékként” vagy „holtponon átlendítő” cselekvésével elhárítja a zavart, biztosítva ezzel a zavartalan működést. A „zavarelhárításban” használható eszköze az lehet, hogy más szervezhez fordul, illetve maga dönt, de ezért más szerv vállalja a politikai felelősséget. Így

2 1949. évi XX. tv. a Magyar Köztársaság Alkotmánya.

3 Alkotmány 29. § (1).

örizhető meg pártatlansága, amely elengedhetetlen biztosítéka alkotmányos kötelezettsége teljesítésének, miszerint „kifejezi a nemzet egységét és örökös az államszervezet demokratikus működése felett”.

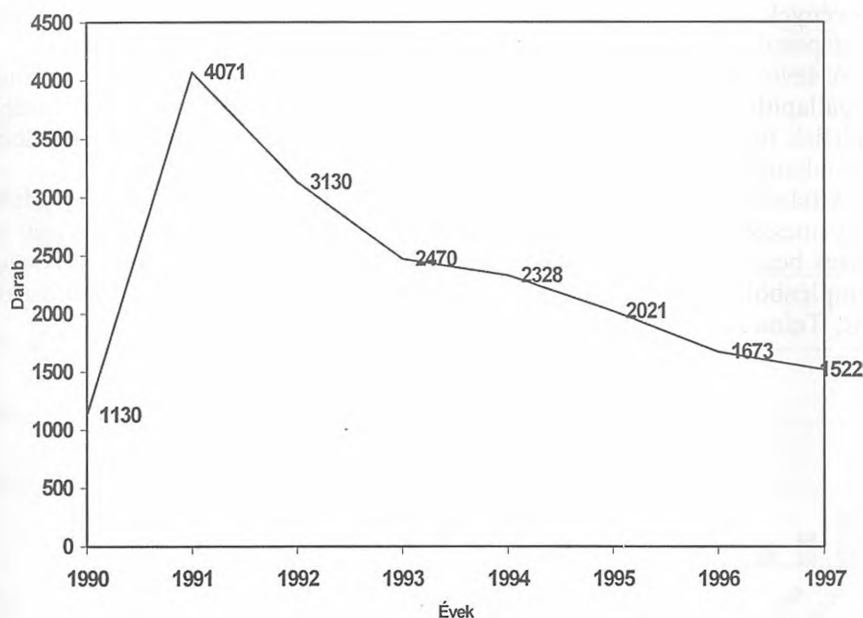
Mindebből könnyen belátható, hogy az államfői hatalom, amely (még egyszer) az állam demokratikus alapelvek szerint való működését hivatott biztosítani, egyedi, konkrét ügyekben nem ruházza fel az elnököt intézkedési vagy döntési jogosítvánnyal. Az elnök sem az országgyűlés, sem a kormány, sem az igazságszolgáltatás döntési jogosítványával nem rendelkezik, ezekről elkülönült államfői hatásköre van.⁴

III. A köztársasági elnökhöz érkező levelek a statisztika tükrében

A jelen statisztikai összeállításba csak azokat a megkereséseket vontam be, amelyek nem kapcsolhatók az elnöki intézmény alkotmányos jogköréhez. Nem vettem figyelembe tehát a nemzetközi és hazai programokkal, az országgyűlés és a kormány működésével, a kegyelmezési és állampolgári ügyek intézésével, a kitüntetésekkel és kinevezésekkel, a törvényelőkészítéssel és -kihirdetéssel kapcsolatos levélváltásokat, s azokat sem, amelyek a hivatal működtetésével kapcsolatosan készültek.

A vizsgált időszakban, 1990. szeptember 1-jétől 1997. december 31-ig, összesen 18 345 db panaszos levél érkezett a köztársasági elnök címére.

1. ábra *Levelek mennyisége évenként*

⁴ Az Alkotmánybíróság 48/1991. (IX. 26.) AB határozata.

A 2. ábra a panaszos levelek típusait sorakoztatja fel, s mutatja azok nagyságrendjét a vizsgált időszakban. Tekintve, hogy a levelek témájuk szerint igen szerteágazóak, az iktatókönyvi bejegyzéseken túl, a kategóriák felállításánál az évek óta szerzett tapasztalataimra és a társadalompolitikai főosztályon kialakított belső munkarendre alapoztam.

A témák sokfélesége indokolta például az „egyéb” kategória felállítását. Az összes levél 13,42 százaléka sorolható ide, mint például: gépkocsi vámmentes behozatala, repülőjegy vásárlása, önvédelmi fegyver viselésének engedélyezése, dedikált könyv és fénykép, vagy a pápa címe stb. iránti kérelmek.

Az „észrevételek, bejelentések, javaslatok” csoportosítás főbb témái:

- a társadalomban zajló aktuális eseményekhez, felkapott sajtótémákhoz kapcsolódó egyéni vélemények, javaslatok, valamint

- a levélíró panasza az életviszonyait károsan befolyásoló esemény, intézkedés vagy az intézkedés hiánya miatt. Például zajos szomszédjának megfékezését kérte az egyik levélíró. Az összes levél 16 százaléka tartozik ebbe a kategóriába.

Kölcsön, illetve egyszeri vagy rendszeres anyagi támogatás kiutalásával kívánta rendezni súlyos anyagi helyzetét 14 százalék, összesen 2557 állampolgár, a hét esztendő alatt.

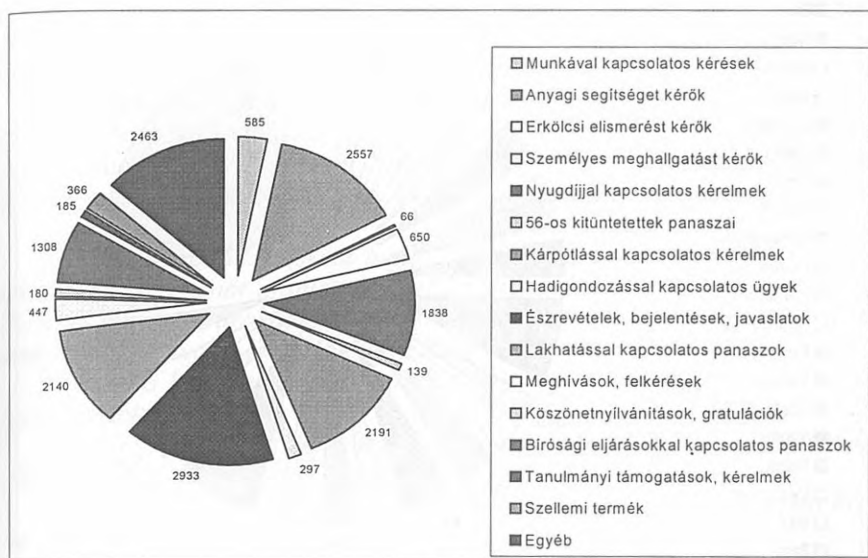
Közel azonos nagyságrendben kértek kárpótlási (11,94 százalék) és lakásügyben (11,66 százalék) segítséget, míg a levélírók 10 százaléka gondolta úgy, hogy a köztársasági elnök tehet valamit a nyugdíjával kapcsolatos gondjai megoldásában.

A „meghívások” kategória (2,4 százalék) többek között kiállítások, rendezvények megnyitásának és fővédnöki tisztének elvállalása mellett, a keresztapának, illetve házassági tanúnak való felkéréseket is tartalmazza.

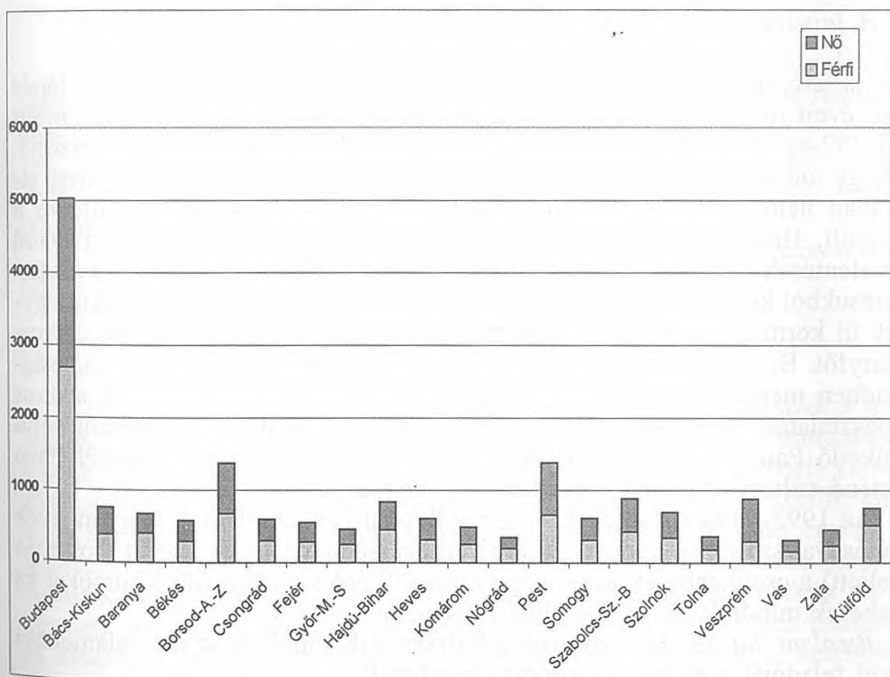
A levélírók megyék és nemek szerinti megoszlását vizsgálva (3. ábra) megállapítható, hogy Vas és Csongrád kivételével, minden megyében inkább a férfiak ragadnak tollat, hogy véleményükről, gondjukról-bajukról levélben számoljanak be a köztársaság elnökének.

A feladók lakhelye szerinti csoportosítás (4. ábra) legszembetűnőbb adata, hogy messze a legtöbb levél Budapestről érkezett. Ez a levélmennyiség az összes beadvány 27,42 százalékát teszi ki. Második helyen a Borsod-Abaúj-Zemplénből, míg a harmadikon a Pest megyéből érkezett levelek sorakoznak. Vas, Tolna és Nógrád megyéből érkezett a legkevesebb levél.

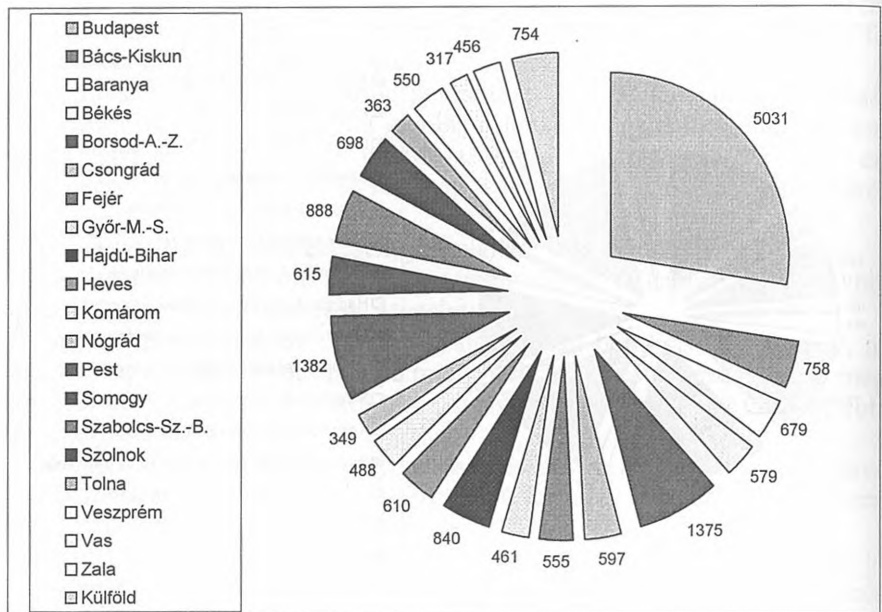
2. ábra Panaszos levelek téma szerinti megoszlása (1990. 09. 01–1997. 12. 31.)

3. ábra Az összes levél megoszlása megyék és nemek szerint

4. ábra A levelek megoszlása lakhely szerint

IV. A panaszok tartalmi áttekintése

1. A levelek megírásának főbb indítékai

Az „új arc, új vezető, új lehetőségek” vélekedés különösen a hivatalba lépés első éveit jellemzi. Visszautalva az 1. ábrára, a grafikonon is megjelenített '91-'92-es esztendő kiugróan magas levélszáma is ezt az állítást igazolja. Ahogy tudatosult az új intézmény, korábban máshol nem orvosolt (mert általában nem orvosolható) panaszokkal keresték meg az elnököt, illetve a hivatalt. Hasonló tapasztalatokról számoltak be a Miniszterelnöki Hivatal Bejelentések és Panaszok Irodájának dolgozói is. Elmondták, hogy nyilván-tartásukból kimutatható azoknak a visszatérő ügyfeleknek a száma, akik egy új kormányalakítás után ugyanazon sérelmükkel megkeresik az új kormányfőt. Beszámoltak arról is, hogy irodájuk levélforgalma száz-as nagyságrendben megugrik, amikor új vezető kerül a kormány élére. Ezzel azonos tapasztalatáról számolt be az Országgyűlés Elnöki Titkársága keretein belül működő Panasziroda vezetője is. (Feltehető, hogy az államfő személyében történő változás hasonló tapasztalatokat hoz majd.)

Az 1992-től kezdődő csökkenés egyik okát is abban látom, hogy az évek múlásával szűnőben van az „új arc” érdekessége, de indoka lehet (sok más mellett) a csökkenésnek az is, hogy a kiépült érdekérvényesítő fórumokat az emberek mindinkább megtanulják „használni”.

Bizalom, hit, csodavárás azok a kulcsszavak, amelyek szinte valamennyi levél feladóját a panasz megírására készítették.

Jó, ha a nemzet egységét szimbolizáló államfő iránti bizalomnak magas az indexe. Nem jó azonban, ha ez az egyéb intézmények iránti bizalomvesztésből vagy bizalomhiányból táplálkozik. Nem jó, ha az egyes állampolgár úgy érzi, hogy a körülötte lévő hivatalok, az ügyében intézkedésre jogosult államigazgatási szervek vagy bíróságok közömbösek a gondja iránt, vagy hogy az ügyében nem kellő szakértelemmel vagy késedelmesen járnak el.

Figyelemfelkeltőek és elgondolkodtatóak azok a levelek, amelyek teljes információhiányról tanúskodnak, és azok a levélfordulatok is, amelyek arról szólnak, hogy íróik az államigazgatás bonyolult rendszerében, a sűrűn változó jogszabályok között nem vagy alig ismerik ki magukat.

„...Utolsó próbálkozásként fogtam tollat, egy reménytelen ügyben, amely miatt már kb. tizenöt ajánlott levelet írtam az elmúlt fél év alatt, az ügyben illetékes miniszter uraknak, főtanácsosoknak. Az esetek többségében válaszra sem méltattak, vagy jelentéktelen volt a válasz...”

„...azzal a kéréssel fordulok elnök úrhoz, hogy... önkormányzat helyesen járt-e el velem szemben...”

„...Mivel a... kapott értesítés szerint nem kaphatom meg... kérem Önt, állapítsa meg, hogy van-e jogom... a kiegészítésre vagy sem...”

„Igen tisztelt Elnök Úrban van minden bizalmam, nagyon szépen kérem az alábbi problémám igazságos, megnyugtató megoldására...”

„...Új lakás vásárlásával kapcsolatban... milyen lehetőségek vannak... hogyan vehetek fel kölcsönt... a két gyerekre a szociális kedvezményt hogyan vehetem igénybe...”

„...szíveskedjék tájékoztatni, hogy valahonnan jár-e valamilyen segély... válaszoljon, hova fordulhatok problémámmal...”

„...ha tudna útbaigazítást adni... ügyemben...”

„...a minap hallgattam a rádiót... de kihez, vagy milyen formában lehetett volna fordulni... mert elég sűrűn változnak a rendeletek... erről is lemaradtam...”

„...Én az elutasításokban kizáró okokat nem találok, vagy nem értem. Szíveskedjen megválaszolni olyan formán, amelyet egyszerű ember is megért, hogy kérelmem miért lett elutasítva...”

„...az ügyem kivizsgálása érdekében a... önkormányzat felé szíveskedjen segítő kész támogatást adni...”

„...Sajnos...-ig semmilyen intézkedés nem történt...”

„...kérem írják le, hogy mit várhatok... mire leszek jogosult...”

A bizalom az alapja, de a tanácsstalanság a kiváltó oka azoknak a leveleknek, amelyeknek feladója kilátástalannak ítélt helyzetében útmutatásért fordult az elnökhöz. A rendszerváltást követő első évek reményteli várakozásai sokak számára nem igazolódtak. Sőt, számos levél tanúskodik arról, hogy az állami paternalizmust felváltó, az „egyéni sorsok iránti egyéni felelősségvállalást” hirdető új ideológia, s az ennek nyomán alakuló piaci viszonyok kuszasága sokakat felkészületlenül ért. A szaktudás nélküli vállalkozások, az új piac által támasztott követelményekhez szükséges ismeretek és készségek hiánya számtalan család életét lehetetlenné tette el, s alakított ki

számukra kilátástalan helyzetet. S mivel az ezeket a kríziseket kezelni hivatott intézményhálózat az ország számos helyén még nem épült ki, a kétségbeesés, a tanácstalanság sokakat arra készítetett, hogy a probléma megoldását a köztársasági elnökhöz fordulva várja.

„...kérem az Ön segítségét, a választ, hogy mitévő legyek...”

„...ezeknek a problémáknak a megoldásához kérek Öntől tanácsot..., hogy ne legyek ilyen kilátástalan helyzetben...”

„...kéressel fordulok Önhöz, mivel tanácstalan vagyok... bárhová fordultam, elutasító választ kaptam...”

„...tudom, hogy Ön igen elfoglalt ember... ha ideje engedi, olvassa el levelem, hisz Ön elég idős és tapasztalt ember. Én tudom, az idősebb, a »családfő« szavára érdemes hallgatni...”

„...sajnos pontosan nem is tudom megmondani, hogy ez a segítség konkrétan milyen formában tudna megnyilvánulni, lényeg az, hogy a hibát sürgősen korrigálni kellene...”

„...köztudott, hogy Ön és felesége egy jóságos lélek és segít felkarolni a »reménytelen« ügyeket...”

Az államfőt megkereső levelekből gyakran olvasható ki, hogy a kérés, a bajba jutás miatt szégyent éreznek a levélírók: a „végső elkeseredésemben”, „utolsó szalmaszálként”, „a végső ellehetetlenülést elkerülve” levélkezdetek mind az igazolják, hogy az emberek szinte restellik, hogy bajba jutottak, s az, hogy az államfőhöz fordulnak, csak azért van, mert a baj óriási. S ezért „megértést, elnézést, belátást” kérnek, s bízna is abban.

A segítő szakemberek iránti igényt jelzik azok a panaszos levelek, amelyekből kiderül, hogy a kudarc feldolgozására, a sikertelenség kezelésére sokan nincsenek felkészülve. A „kérem, segítsen” levélbefejezések egy kicsit a felelősségmegosztásról is szólnak, s arról, hogy a levélíró nem tud egyedül megbirkózni a helyzettel, amibe került. Tanácstalanságát nincs kivel megosztania, s anyagi nehézségein túl a lelki terhek éppoly gyötrelmesek számára, mint a valóságosak. A „valamilyen formában segítsen” típusú mondatok alapja sok esetben az a neheztelés, hogy nem a levélíró idézte elő azt a súlyos helyzetet, amibe került, hogy rajta kívül álló okok miatt szorul most arra, hogy segítséget kérjen, tehát hogy segítsenek rajta a bajok előidézői, végső esetben az államfő. A segítő szakma számára különös kihívást jelent az anyagi szükségletek hiánya mellett ezeknek a pszichés terheknek a kezelése.

A köztársasági elnökhöz írt levelek szinte mindegyikében megjelenik a kivételes, méltányos intézkedés kérése is. Ez egyenes következménye annak a közfelfogásnak, amely szerint az ügyek eredményes intézéséhez elengedhetetlen a jó rokon, a barát, a „felsőbb körökből származó pártfogó”. Nem kevés azoknak a megkereséseknek a száma, amelyekből kitűnik, hogy a levélírója ismeri az ügyintézés jog által biztosított lehetőségeit, mégis pártfogást kér, s a kedvezőtlen döntés egyedi megváltoztatását reméli, annak biztos tudatában, hogy a törvényes út megkerülhető, csak megfelelő „ajánló” kell

hozzá. A levélírók másik táborát azok alkotják, akik úgy gondolják, hogy a méltányos, kivételes intézkedéshez elegendő az elnök jósága és érző szíve.

„...valamilyen módon, ha lehet, hasson oda, hogy rendeződhessen a sor-sunk...”

„...a kérésemet vizsgálta meg, és ha mód és lehetőség van rá, méltányosságból szeretném, ha a köztársasági elnök úr, mint a legfelsőbb szerv, hozzájárulna...”

„...reménykedem és bízik abban, hogy segít Ön..., hogy valamit kaphassak az önkormányzattól...”

„...kérem... a segítségét abban, hogy ... vételre lehetőséget kapjak...”

„...a hivatal vezetője közölte, hogy a határidő lejárt... kérésem nem teljesíthető... Kérem elnök urat, bizonyítsa sokfelé irányuló jószívűségét. Egyetlen reményem Önben van...”

„...Kérésem az lenne, hogy amennyiben lehetőség van rá, méltányosságból... ügyemben szíveskedjek közreműködni...”

2. A levelekben megjelenített főbb társadalmi gondok

A köztársasági elnökhöz érkező levelek sokféleségét a 2. ábra mutatja be. Ezek közül azonban most csak a szociálpolitika szempontjából különösen fontos gondokat összefoglaló kategóriákkal foglalkozom.

Természetesen minden csoportosítás önkényes, ráadásul egy-egy panasz akár két-három kategóriába is beleillene. Nem hiába mondja a magyar közmondás: a baj nem jár egyedül. A munkanélküli családfenntartók otthonában gyakori vendég a nélkülözés, kevesebb pénz jut az iskolára, a kellően változtatott étkezésre, s az átlagosnál is nagyobb az esély a megbetegedésre. A magukra maradt kisnyugdíjasok önhibájukon kívül is adóssá válhatnak, s így az élet munkájával szerzett, berendezett otthon is veszélybe kerülhet. Ilyen körülmények között érthető, hogy nehéz (sokszor lehetetlen) megtalálni a gondokból kivezető utat, a probléma kezelésének reális módját, eszközét, s ha a közvetlen környezet nem segít, s a professzionális segítő sem érhető el, akkor következik a csodavárás.

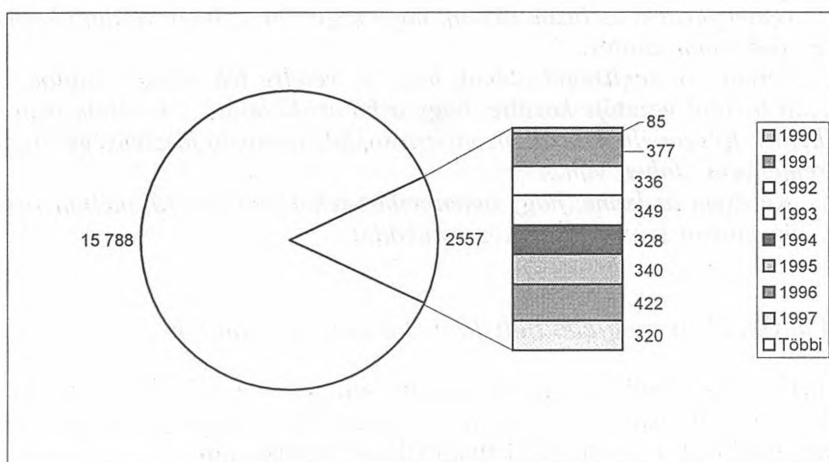
A következőkben tárgyalt kategóriák, amelyek különösen igénylik a szociálpolitika helyes válaszait, a levélírók által megjelölt főbb problémák szerint tagozódnak. Egyetlen kivétel van közöttük: a kárpótlás, amely a rendszerváltó évek újdonsága. Mégis idetartozik, mert a levelek tanúsága szerint a történelmi igazságtalanságok kárvallottjai legtöbbször a szociálpolitika látókörében is helye van.

A MEGÉLHETÉS GONDJAI

A konkrét anyagi segítséget kérők kategóriájába azokat a panaszosokat soroltam, akik nehéz szociális helyzetükben meghatározott összegű támogatásért fordultak a köztársaság elnökéhez. A kért összegek igen nagy szóródást mutatnak. Van, aki tízezer forintot kért az elnöktől, de volt, aki hatmillió

forintos „gyorssegéllyel” tudta volna csak rendezni aktuális gondját. A pénzküldés módjára is különböző megoldási javaslatok születtek. Néhányan kölcsönbe kértek meghatározott összegeket, mások kifizetetlen számlájukat küldték el, de akadt példa arra is, hogy valaki arra kérte az államfőt: nyitasson számlát részére és arra utalja át a kért összeget.

5. ábra Anyagi segítséget kérők megoszlása

Az élet szinte valamennyi területét felölelik azok az indokok, amelyek miatt anyagi segítséget kértek a levélírók. A legtipikusabbak azonban a következők:

- különböző hatóságok által megállapított bírságok (adó, illeték, társadalombiztosítás, vám) elengedése, mérséklése vagy átvállalása,
- a családi pótlék, az árvaellátás, a nyugdíj megállapításának elhúzódása miatt bekövetkezett anyagi gondok enyhítése,
- alapítvány, induló vállalkozás támogatása,
- kölcsön visszafizetése,
- élelmiszer, ruha, tanszer vásárlása,
- kórházi kezelés, hosszan tartó betegség,
- építkezés, gázbevezetés stb.

Amint az a grafikonról is leolvasható, 1991-ben és 1996-ban érkezett a legtöbb levél, amelyben anyagi támogatásért fordultak a köztársasági elnökhöz. Az 1991. évi 377 db levél az ez évre jellemző kiugróan magas összes levélforgalommal hozható összefüggésbe. Az 1996-os év megnövekedett levélforgalmát azonban – tapasztalataim szerint – a gyermekes családok életkörülményeinek romlása és a gyermekvállalást megnehezítő kormányzati intézkedések idézték elő. A gyermekgondozási díj (gyed) megszüntetése, a családi pótlék és a gyermekgondozási segély alanyi jogosultságának eltörlése, a várandósági pótléokra jogosultság feltételeinek változtatása, a felsőoktatási

tandíj bevezetése igen érzékenyen érintették a közvéleményt, de elsősorban a gyermekes és a gyermeket vállalni szándékozó családokat.

A gyermekes családok életkörülményeinek fokozott romlását jelzi az az évek óta visszatérő tapasztalat is, hogy nagyobb ünnepek előtt, de különösen karácsony előtt jelentősen növekszik a kifejezetten anyagi segítséget kérő levelek száma. Egyre gyakoribb, és különösen a több gyermeket nevelő családoktól érkező levelekben olvasható, hogy a nagyobb összegű pénzadomány mellett ruhát, cipőt, élelmet is kérnek a levélírók.

A középkori levélírók panaszaiból sűrűn kiolvasható az a nyomasztó érzés, hogy saját bizonytalan (munka hiányában, esetleg betegség miatt stb.) megrendült helyzetükben még a gyermekeik életben való elindításáról, valamint idős szüleikről is gondoskodniuk kell(ene).

A levelekből kiolvassa elmondható, hogy a szegénység egyre súlyosabb formái vannak jelen ma Magyarországon, s ez nemcsak munkanélküliséget, átmeneti nehézséget, alacsony jövedelmi szintet, hanem éhezést, fázást, nélkülözést is jelent.

„...egyedülálló vagyok... semmiféle jövedelemmel nem rendelkezem... mit tegyek, lopni nem mehetek... szíveskedjék támogatásban részesíteni...”

„...azért fordulok Önhöz, mert azt hallottam, Önök segítik az árvákat... kérem, ha lehetséges és anyagi helyzetük és szívük úgy indítja, küldjenek... forintot”

„...kéréssel fordulok Önhöz... semmiféle anyagi támogatást nem kaptam... már írtam a minisztériumba, elküldtek a polgármesteri hivatalhoz, onnan, mint mindig, elutasító választ kaptam...”

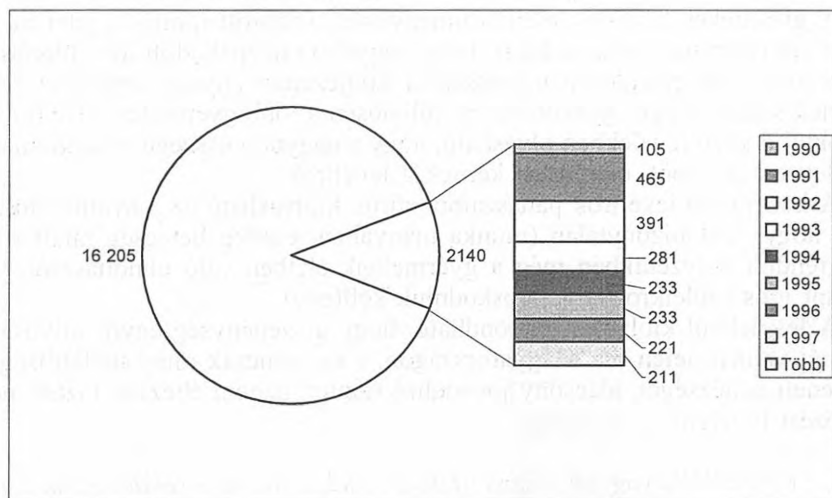
„...A pénzhiány és a megélhetési nehézségek még a legjobb házasságot is kikezdi. Ezért fordultam Önökhöz, mert nem látok más kiutat... Bízom a megértésükben és kérem a segítségüket vagy valamilyen okos tanácsukat. Nagyon szégyellem, hogy ennyit sem tudok megadni a gyermekemnek. De én soha nem tudtam ügyeskedni, csak becsületesen dolgozni, amíg hagyták. ...munkanélküliség, ...betegség, leszázalékolás... Kérem segítségüket...”

„...Nagyon szépen kérem Önt, hogy segítsen... Jó lenne, ha lennének olyan gazdag emberek, akik segíthetnének karácsonyra a szegényeken is. Se meleg ruhánk, se téli lábbelink, se játék a gyerekeknek...”

LAKÁSGONDOK

A vizsgált időszak levélírói, közel 12 százalékban, a lakáshoz jutás és a lakásfenntartás gondjairól számoltak be, és a megoldáshoz kértek segítséget.

6. ábra Lakhatással kapcsolatos panaszok

Az a tény, hogy gyakorlatilag megszűnt a szociális lakásjuttatás, sok fiatal számára az önálló életkezdés lehetőségét elérhetetlen távlatokba röpítette. Az önkormányzatok ilyen lehetőséggel már nem vagy alig rendelkeznek. A még elérhető lakás céljára szolgáló szociális támogatás a legelesettebb réteg számára alacsony tőkének bizonyul az első lakás megszerzéséhez.

A lakáscélú szociálpolitikai támogatások igénybevételének és visszafizetésének szigorú, az évek alatt többször is változtatott szabályrendszere miatt igen sok panasz érkezett.

A már lakással rendelkező panaszosok közül legtöbben az OTP-lakások kamatterheinek elviselhetetlenségét tették szóvá. A kamatváltozás elsősorban azoknak az amúgy is hátrányos helyzetű családoknak a terheit súlyosbította tovább, akik az emelést megelőző kedvezményes fizetési lehetőséggel sem tudtak már élni. A közüzemi díjak, különösen a távfűtés és a vízdíjak folyamatos emelkedése a lakásfenntartás kiadásait oly mértékben növeli, hogy sok családot fenyeget a hajléktalanság réme.

„...két és fél szobás önkormányzati lakásban élünk, de nem tudom, meddig? Mivel sajnos másfél éve ennek a lakbérét sem tudjuk fizetni...”

„...szociálpolitikai kedvezményt két gyerek vállalására kaptunk. ...A válalást egészségügyi okok miatt nem tudtuk teljesíteni... kérem, hogy csak a felvett összeget, vagy az eredeti szerződésben foglaltak alapján 3%-os kamattal kelljen visszafizetnem a kölcsönt...”

„...teljes ingó és ingatlan árverést kért az OTP ellenünk...”

„...kérem, Önnek módjában áll, hogy elengedjék a lakbérhátralékom és a régi bér maradjon...”

MUNKÁVAL KAPCSOLATOS GONDOK

A vizsgált időszakban az összes levélíró 3,2 százaléka, vagyis 585 állampolgár kért államfői segítséget a munka világával összefüggő gondjának megoldásához. Volt, aki elmaradt munkabérének, jutalmának, végkielégítésének kifizetéséhez kért elnöki segédletet.

Tapasztalataim azt bizonyítják, hogy nagy az igény a piac világában való tájékozódást elősegítő, információs szolgáltatásokra. Megfelelő ismeretekkel, a kockázati tényezők feltárásával, az adminisztrációs munkák (pályázat megírása, elszámolás stb.) segítségével családi tragédiák lennének megelőzhetők.

Igen beszédes a grafikonról leolvasható adatsor. A csökkenő levélszám, s a levelekben megfogalmazottak azt mutatják, hogy az új társadalmi berendezkedés következményeként kialakult munkanélküliséget az állampolgárok mint szükséges rosszat a piaci viszonyok természetes velejárójaként elfogadottnak tekintik.

A levelekben megfogalmazott panaszok szerint a szociális szakma egyéni válaszait, segítségi formáit igénylik azok az érett korban lévő emberek, akik koruknál fogva a munkaerőpiacról mindinkább kiszorultak vagy éppen kiszorulóban vannak.

A még munkában lévő, 55–60 év közötti korosztálynak gyakran kell szembesülnie azzal, hogy képzettsége nem elegendő a modern technológiák alkalmazásához, az új piaci viszonyok megkövetelte, vezetői pozíciókhoz, s koruk miatt esetleg az átképzésüket sem szívesen vállalják. Gyakran alkotóképességük teljében lévő emberek, kellő segítség hiányában, mintegy igazolásul a munkaerőpiacról való kizárást, a betegségbe vonulást választják.

A leértékeltté nyilvánítás, a világban való tévesztés, bizonytalanság súlyos családi tragédiák kiváltó oka. Nem egy panaszos levél szól arról, hogy egy korábban rendezett család életét milyen súlyosan befolyásolta vagy zülalta szét teljesen az egyik vagy esetleg mindkét szülő állástalansága.

További kihívást jelent a szociális szakma számára az állástalan fiatalok, valamint a kényszerűségből otthon maradó nők problémáinak kezelése.

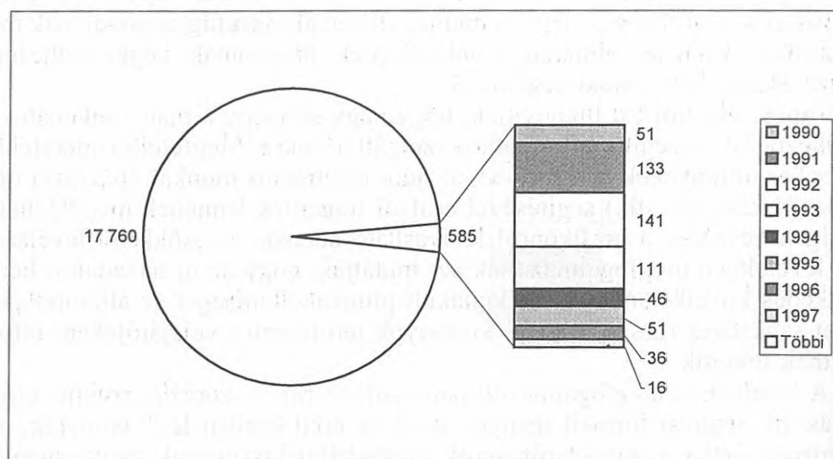
„50 éves vagyok. ...két év óta kisebb megszakításokkal munkanélküli... az elhelyezkedés 45 év felett lehetetlen... kérem segítségét anyagi gondjaim enyhítését és az elhelyezkedésemet illetően is...”

„...segítsen hozzá egy olyan intézményhez vagy személyhez, aki a szándékom megvalósításában anyagilag segítségemre lenne...”

„...belátjuk, hibáztunk, mert bizonytalanra, de jóhiszeműen kockáztatunk... tévedésünkért egyik napról a másikra mindenünket elveszítenénk, földönfutókká válnánk gyermekeinkkel együtt... kérem, a dologra való nagyobb rálátása következtében adjon bármiféle tanácsot...”

Egyéni vállalkozók vagy a csődbejutás elkerüléséhez, vagy egy új ötlet kiteljesítéséhez kértek konkrét támogatást. Az előnyugdíj igénybevételének szigorú szabályai miatt sokan kértek egyéni intézkedést. Néhány levélíró pedig az elnöki kapcsolatrendszerben bízva próbált kenyérkereseti lehetőséghez jutni.

7. ábra Munkával kapcsolatos kérdések

1991 és 1993 között számos levelet kaptunk megtévesztett, kellő ismeret nélkül vállalkozásba kezdő és szinte mindenét elvesztő kisvállalkozótól.

Az új gazdasági viszonyok széles teret engednek az egyéni kezdeményezéseknek, az önálló vállalkozásnak, a kísérletezésnek. A piac szabályai azonban igen bonyolultak, s a bennük való eligazodáshoz kellő információval, a tájékozódás gyakorlott képességével kell rendelkezni ahhoz, hogy a vállalkozás ne végződjön csőddel, súlyos anyagi veszteséggel.

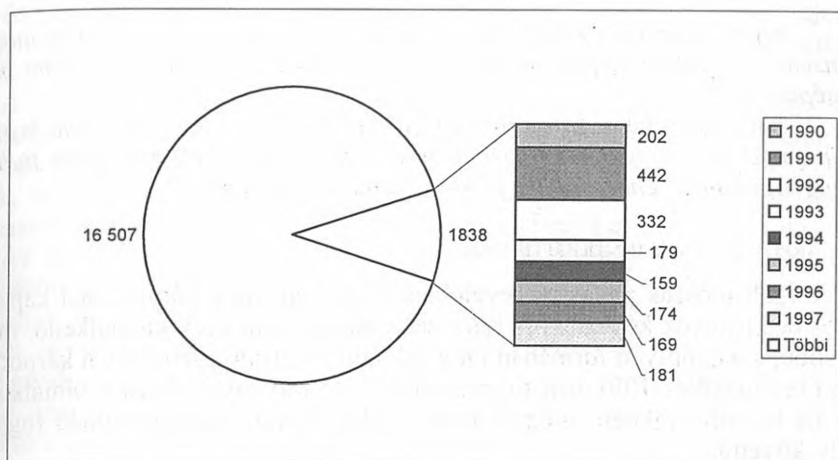
A NYUGDÍJAS ÉVEK GONDJAI

A kezdeti évek magasabb levélszámától eltekintve a nyugdíjakkal kapcsolatos kérelmek évek óta közel azonos nagyságrendben érkeznek, rendszeres elemei az államfőhöz eljuttatott panaszos leveleknek.

A megfogalmazott kérések között kiemelkedő helyen a nyugdíjak összegét kifogásoló és annak emelését kérő beadványok szerepelnek. A nyugdíj-megállapító hatóság ügyintézési folyamata és a hozott határozatokban foglaltak kifogásolása további panaszos levelek témája. A vizsgált időszak utóbbi éveiben a nyugdíjrendszer átalakítása, különösképpen az özvegyi nyugdíjra jogosultság feltételeinek változtatása késztetett sokakat levélírássra.

A levelek szinte kivétel nélkül a mai kisnyugdíjasok mindennapi megélhetési gondjairól szólnak. Jellemzőjük mindenekelőtt a csalódottság érzése, elsősorban a hosszú szolgálati időt követően megállapított alacsony nyugdíj miatt, ami egyáltalán nem teszi lehetővé az ígért és remélt nyugodt öregkort. Az „egyek vagy fizessenek” dilemma számtalan levélben megfogalmazódik. Gyakori, hogy a panaszos levélhez kifizetetlen csekkeket, recepteket, fizetési felszólításokat mellékel a levélíró. A nyugdíjak összegét hónapról hónapra felélik, az elromlott háztartási eszközök pótlása, de még a javítása is csak álom.

8. ábra Nyugdíjakkal kapcsolatos kérelmek

A kiszolgáltatottság érzése, a másra utaltság, a tehetetlenség súlyos lelki teherként jelentkezik a nyugdíjas korosztálynál. A „kényszernyugdíjasok”, akik élhettek az előnyugdíjazás, a korengedményes nyugdíjazás lehetőségével, a kezdeti öröm után a feleslegessé válástól, az értelmes munkavégzéstől való megfosztottság érzésétől szenvednek. A munkaerőpiac egyáltalán nem nyitott a 60–65 éves korú képzett munkaerő fogadására. (Amíg például 1988-ban a gazdaságilag aktív népességben belül a foglalkoztatott nyugdíjak aránya 8,5 százalék volt, addig 1992-ben már csak 6 százalék, és 1997-ben mindössze 2,9 százalék.)⁵

Számos panasz szól arról, hogy az alacsony jövedelme miatt a nyugdíjba vonulónak fokozatosan le kell mondania pl. az újság-előfizetésről, a könyvvásárlásról. Szinte elérhetetlen számára, hogy moziba vagy színházba menjen. A munkahelyi kapcsolatok lazulásával a közös programok is ritkulnak, az új kapcsolatok kialakítására pedig nem mindenhol nyílik lehetőség. A levelek szerint a lakóhelyi nyugdíjas klubok – ahol egyáltalán vannak – sokféle szolgáltatást kínálnak: étkezést, fodrászt, pedikűrt, ritkán programokat. Nem nyújtanak azonban a hosszú napokat kitöltő, önmegvalósítást jelentő elfoglaltságot.

Az elmagányosodást és elszegényedést tovább fokozza a házastárs elvesztése. Különösen nehéz helyzetbe kerül az az egyedül maradt idős ember, akinek gyermekei távol élnek, s csak ritkán tudják látogatni az idős szülőt. Sok levélíró számol be a négy fal közötti hosszas várakozás nyomasztó érzéséről.

Összegezve a fentiekben leírtakat, elmondható, hogy a konkrét panasz, kérdés – tehát az anyagi vonatkozások – mögött a legtöbb esetben az idős

⁵ TÁRKI Háztartási panelek.

ember és a családi közösség, tágabban pedig a nyugdíjas korosztály és a társadalom viszonyában bekövetkezett működési zavar áll.

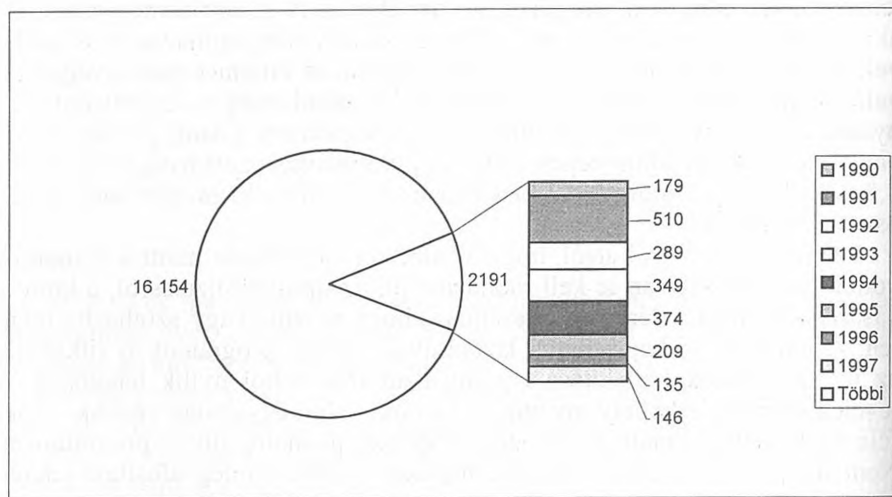
„...olyan szegény vagyok, hogy amikorra kifizetek mindent, alig marad pénzem... napokon át főtt ételt nem eszem... rossz a tévém, porszívóm, mosógépem...”

„...nagyon szegény beteg nyugdíjas ember vagyok... a feleségem is rokkantnyugdíjas. ... olyan betegségben szenved, hogy csak külföldön tudnák meggyógyítani... ehhez pedig pénzre volna szükségünk...”

A KÁRPÓTLÁS ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

A vizsgált időszak panaszos leveleinek 12 százalékát a kárpótlással kapcsolatos beadványok képezték. A rendszerváltást követő évek kiemelkedő, máig húzódnó, s valamilyen formában igen sok embert érintő eseménye a kárpótlás. Az Országgyűlés 1991-ben fogadta el az első törvényt⁶ ebben a témában, s az azt követő években még számos további törvény és kapcsolódó jogszabály követte.

9. ábra A kárpótlással kapcsolatos kérelmek

A 9. ábra adatai szerint a legtöbb beadvány ebben a témában 1991-ben érkezett. Önmagában az a tény, hogy a múlt sérelmeiért kárpótlás járhat, s a törvényalkotást megelőző parlamenti vitasorozat (amelyről ekkor még újdonságnak számító módon a televízión keresztül értesülhetett az ország lakossága), majd a kárpótlás módja, mértéke és a kárpótlandók köre sokakat inspirált levélírássra, arra, hogy a témával kapcsolatos véleményéről, javaslatáról az elnököt tájékoztassa. Az, hogy a köztársasági elnök, élve jogával,

⁶ 1991. évi XXV. tv. a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról.

a törvény aláírása előtt az Alkotmánybírósághoz⁷ fordult, ugyancsak növelte a véleménynyilvánító levelek számát.

Az 1994. év kissé magasabb levélszámát az a törvénymódosítás⁸ idézte elő, amely egy hónapra ismét lehetővé tette kárpótlási kérelem benyújtását azok számára, akik ezt bármely okból korábban nem tették meg.

A kárpótlással kapcsolatos kérelmek kategóriájának főbb témái: az illetékes hivatal ügyintézési idejének gyorsítása, a már meghozott határozatokkal szembeni kifogások, a kárpótlási jegyek felhasználásával kapcsolatos sérelmek, a földkiosztó bizottságok munkája és az árverések bonyolítása elleni panaszok, a nemzeti gondozási díj megállapításával kapcsolatos kérelmek.

Az államfő nevére érkezett panaszos levelek – eddig még nem említett – jellemzője az is, hogy a levélíró kérésének indokaként igen sokszor egész eddigi élete fontosabb eseményeit, s ami még fontosabb, a levélírás pillanatában létező körülményeit is elsorolja. Különösen igaz ez a kárpótlási és hadigondozotti ügyekben⁹ érkezett levelekre. Lévén, hogy mindkét kategória elsődleges érintettjei idős emberek, ezekből szívbemarkoló képet kaphat az olvasó a mai idős korosztály jelentős rétegeinek életkörülményeiről. Az ilyen levelekben megjelenik az is, hogy a méltánytalan élethelyzetet nemcsak önmagában, hanem korábbi, elismert érdemek, vagy ellenkezőleg, jogosnak elismert sérelmek fényében kérik mérlegelni. A „nagypolitika” által kavart viharok egyéni átéléséről szólnak (többek között) ezek a levelek, azokról a fájdalmakról, veszteségekről, amelyek még ma is fájó sebként élnek a szívekben.

„...kárpótlási ügyünk sürgetését kérem, ...addig, amíg nem veszik el a lakásunkat, és addig, amíg valamit enni tudunk...”

„...segéd, majd mester voltam. Üzememet, vagyonomat a magam munkájával teremtettem meg. Az államosítások... újra szegénységbe taszítottak. Szeretném elérni... kárpótlásomat...”

„...a földre vonatkozó kárpótlással... óriási igazságtalanság fog történni... az érdekegyeztető fórumon nem jött létre megegyezés a földterület kijelölése vonatkozásában... mégis úgy akarják végrehajtani a licitálást... a lakosság akaratának ellenére...”

A BÍRÓSÁGOK HATÁSKÖRÉBE TARTOZÓ KÉRELMEK

A bírósági eljárásokkal kapcsolatos kategóriába azok a panaszok kerültek, amelyekben a bíróság már valamilyen ítéletet hozott, vagy amelyekkel kapcsolatban az államfőhöz eljuttatott levél megírásakor bírósági eljárás volt folyamatban. Amint az a 10. ábráról is leolvasható, a vizsgált időszak első éveiben volt a legmagasabb az ebbe a kategóriába tartozó kérések száma. Ennek oka mindenekelőtt az a korábban már tárgyalt jelenség, hogy egy új vezető megjelenése sok állampolgárt levélírára késztet, amelyben évek óta

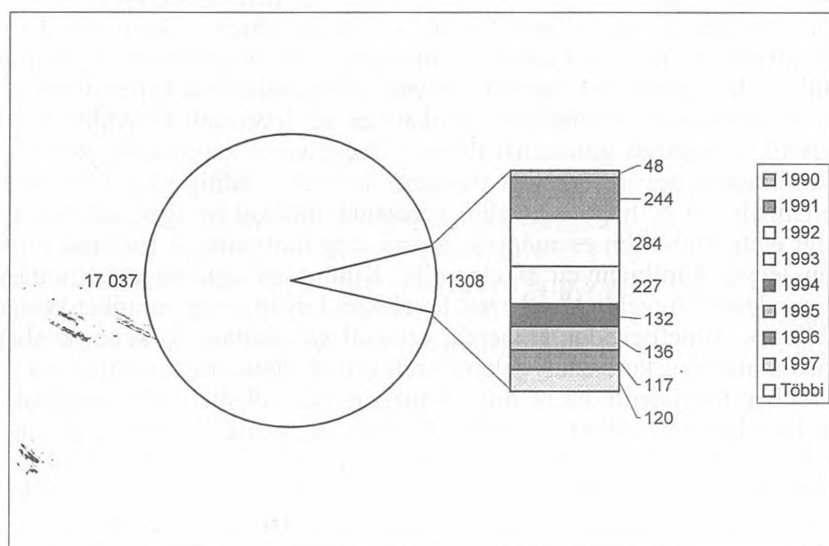
⁷ Az Alkotmánybíróság 28/1991. (VI. 31.) AB határozata.

⁸ 1994. évi törvény a kárpótlás iránti kérelmek benyújtásának határidejéről.

⁹ Lásd: a 2. ábra, panaszos levelek téma szerinti megoszlása.

elintézetlen sérelmét újból előterjeszti, kérve annak áttanulmányozását, s a számára kedvező döntés meghozatalát.

10. ábra *Bírószági eljárásokkal kapcsolatos panaszok*

Az igen változatos tartalmú beadványok között leggyakrabban a hagyaték, az örökbefogadással, a gyermektartásdíjjal, a gyermekelhelyezéssel, más hivatalos szervekkel fennálló jogi vitával, szerződések módosításával kapcsolatos peres ügyek szerepeltek.

Az államfőnek címzett kérések leggyakrabban az igen hosszadalmas ítélkezési folyamat meggyorsítására, a már meghozott ítélet felülvizsgálatára és megváltoztatására vagy végrehajtására irányultak. Nemegyszer tapasztaltuk, hogy a panaszos levél megírására a bírósági határozatok helytelen vagy téves értelmezése készítette a levélíró. Előfordult az is, hogy a panaszos jogi képviselőt biztosítását kérte az államfőtől, nemegyszer azon indokkal, hogy nincs kellő pénze ügyvédre, illetve a további jogorvoslat igénybevételére.

„...azzal a kéréssel fordulok Önhöz, hogy fellebbezésemet a bíróság tekintse érvényesnek és a kért felülvizsgálatot végezzék... ügyvédre nincsen pénzem, ...munkanélküli vagyok... nem akarják elfogadni a fellebbezésemet...”

„...kérem Önt, rendelje el a legfőbb ügyészségi kivizsgálást...”

„...adásvételi-előszerződést kötöttünk fenti ingatlanra. Az adásvételi előszerződésben bérlő kötelezettséget vállalt az ingatlan megvásárlására... határidővel. A végleges vételi szerződést egyoldalúan meghiúsította. ...az illetékes szervek részéről semminemű intézkedés nem történt. ...célszerű lenne az igazságszolgáltató szervek törvényes működésének ellenőrzése...”

„...a beadott bírósági kereset, amelyre tizennégy hónapig semmilyen reagálás nem érkezett... még több évig elhúzódhat... kérem, segítsen...”
„Kérem az ügy igazságos eldöntését...”

Szélesebb horizontú, a jelen dolgozat keretein túlmutató vizsgálatot igényel annak tisztázása, hogy a köztársasági elnökhöz írott panaszokban érzékelhető, az egyes ember életével, a kisebb közösségek, intézmények és hatóságok működésével kapcsolatos gondok, problémák rávetíthetők-e a mai magyar társadalom egészére. Az azonban az olvasottakból is egyértelművé vált, hogy a rendszerváltozás, illetve az ehhez kapcsolódó társadalmi, gazdasági folyamatok szétfeszítették a szociálpolitika és a szociális ellátás hagyományos kereteit. S ha többről nem is, arról mindenképpen tájékoztatnak ezek a levelek, hogy sokasodnak az átmeneti társadalom gondjai, amelyek miatt az állampolgárok felemelik szavukat, még akkor is, ha a köztársasági elnök hivatalában ezek elsősorban segítségkérés formájában öltenek testet.

Megkockáztatom: a mindig „fecsegő felszín” mellett már a „hallgató mély”-ből is érkeznek levelek az elnökhöz, amelyek jelzik a problémák súlypontjait és kellően informatívak.

3. A levelek formai jellemzői

Nem sorolnám feltétlenül formai kategóriákba a küldeményeket, néhány dolgot azonban érdemes megemlíteni a levelek külső formáiról is. Alapvető a különbség a gépelt és a kézzel írott levél között, hiszen míg az ún. hivatalos leveleket jobbra gépelt formában kapjuk és küldjük, a magánlevelezésben a kézírás a leginkább használatos. A levélíró talán saját kézírásával is jelzi, hogy ő „nem hivatalosan” fordul az elnökhöz.

Nem elhanyagolható az a lehetőség sem, hogy a szerényebb körülmények között élő emberek vagy egy kis településen lakók – írógép hiányában – esetleg nem is gondolnak arra, hogy a jobb olvashatóság vagy az esztétikus külalak érdekében gépelve küldjék el írásukat. Extrém példa, de többször előfordult, hogy egy levél teljes mértékben olvashatatlan.

A géppel írott levelek általában tagoltabbak, valamennyi formai követelménynek megfelelnek, jól olvashatóak. Egy részük azonban tele van átütéssel, belejavítással, és egészében tagolatlan.

A kézzel írtakra jellemző lehet a teljes tagolatlanság, a gondolati-érzelmi indulatokból fakadó formai összevisszaság, a sorok rendezetlensége, a megszólítás, befejezés esetleges elhagyása. A „Bocsásson meg a csúnya írásért, de nagyon sietek” fordulat sem ritka az államfőhöz érkező levelek zárásaként. A külalak milyensége nem meghatározó elem a levélírók többsége számára, talán azért sem, mert olyannyira a tartalomra koncentrálnak (főként, ha sérelem érte őket), hogy minden más lényegtelené válik. Azt persze nem lehet a felgyorsult életritmus számlájára írni, ha valaki zsíros, pecsétes vagy füzetből kitépott kockás lapra ír. Vagy a papír újrahasznosítása érdekében egy már korábban elküldött levél hátoldalát írja tele. „Energiakímélésre” utal az a gépelt levél is, amely a miniszterelnök részére íródott, majd küldője az

indigós példányon áthúzta a megszólítást, és fölé írta kézzel a köztársasági elnök nevét...

4. A levelek stílusa, nyelvezete

A stílus maga az ember – tartja a szállóige, s ez vonatkozik ezekre a levelekre is. A köztársasági elnökhöz érkező levelekben többféle stílusjegy felfedezhető. A világos, összeszedett, jól felépített kérelmek kezelése sokkal egyszerűbb, mint a kusza, a logikai sorrendet nélkülöző beadványoké. A terjengős vagy dagályos fogalmazás, az eredeti céltól messzire elkalandozó gondolatsor gátat szabhat a pontos válaszadásnak.

Ha találunk is olyan leveleket, amelyeket elsősorban a kétségbeesés vagy a kilátástalanság miatti indulatok vezérelnek, az udvarias stílus, s az elnök személye iránti tisztelet – mint a legtöbb levélben – itt is kifejezésre jut.

„Remélem, megbocsát nekem, hogy zavarni merészelem...”

„Nagyon szépen kérem, köszörmöljön rajtunk...”

„Végső elkeseredésomban fordulok Önhöz...”

„...amennyiben nem tudnak segíteni, akkor a sajtó és a TV, rádió nyilvánosságához fordulok...”

„...Ilyen esetben egy nyugati demokráciában az Elnök nem avatkozik be... A volt olasz elnök példa lehetne az Ön számára... híres lelkiismeretére apelálva kérem, hogy mondjon le...”

„...ha tetszik segíteni, feladót ne tessék írni, mert otthon hamar híre szalad...”

„Tisztelt Elnök Úr! Az egész ország szempontjából jó lenne, ha az elefántcsonttoronyból időnként kijönne...”

„...nincs kilátásunk a megoldásra! ...talán már az életre sem... így remény és kilátás nélkül úgy érzem összeroppanok. ...Olyan érzés gyötör, hogy haszontalan féreg vagyok...”

5. A megszólításokról

Igen változatos képet mutatnak az alább csokorba szedett levélindítások. Önmagukban, csak a választott megszólítási formulák sokat elárulnak a levélíróról, s a képzeletéről, amit a címzettől gondol.

„Igen tisztelt Elnök Úr!

Tisztelt Köztársasági Miniszter Úr!

Tisztelt Köztársasági Elnök Úr!

A Magyar Köztársaság államelnök Úrnak!

Köztársaságunk elnöke!

Tisztelt Elnök Úr!

Elnöki Tanács Elnökének

Tisztelt miniszter Úr!

*Mélyen tisztelt elnök úr Öexcellenciájának!
Tisztelt Miniszter Elvtárs!
Nagytekintélyű Köztársasági Elnök Úr!
Tanácselnök Úr!
Elnökségi Tanács Vezetője!
Államelnök Úr"*

A „Tanácselnök Úr, Miniszter Elvtárs” típusú levelkezdések a levél írójának teljes tájékozatlanságáról tanúskodnak. Ezek az emberek egyáltalán nem vagy csak nagy nehezen igazodnak el a különféle címek és rangok között. Számukra szinte teljesen mindegy, hogy Magyarország többpártrendszerű polgári köztársaság – és köztársasági elnöke van –, vagy egypártrendszerű népköztársaság, élén az Elnöki Tanács Elnökével.

A köztársasági elnököt néha összekeverik a kormányfővel, vagy a parlament elnökével. A szereptévesztés nem a személy beosztását kívánja alacsonyabb vagy magasabb rangra emelni, hanem egy bizonyos szinttől felfelé ezeknek a levélíróknak már mindegy, hogy ki az a szuperhatalom vagy hivatal, aki vagy ami az ő dolgaikkal majd foglalkozik. Nem véletlen, hogy számos borítékot nem a levél írója címez meg, hiszen adott esetben azt sem tudja, hogy a Budapest helységnév után mit írjon. A hibás, téves címzés ellenére minden levél megérkezik, még az olyan is, amire ceruzával ennyit írt a feladó: Budapest, Minisztérium. Bélyeg nélkül.

Viszont a tudatlan, iskolázatlan vagy alacsony műveltségű emberek többsége is tisztelettel ír az elnöknek. Úgy gondolom, hogy az udvariassági formulák és a társadalmi konvencióknak megfelelő vagy annak vélt megszólítás nem feltétlenül lényegi eleme egy-egy levélnek. Sokkal fontosabb a tartalom, hiszen a levélíró legtöbbször a saját panaszát, életét, belső problémáit tárja egy számára leginkább hiteles, létező személy elé. Akit nem ismer igazából, de akiben mégis megbízik, sőt, gyakran csak benne bízik.

A „Nagytekintélyű Köztársasági Elnök Úr” megszólítás tökéletesen kifejezi ezt a bizalmat és a cirkalmas kezdés is arra utal, hogy a hozzá forduló biztosan fontos ügyben keresi az elnököt.

A keresztnév használata, majd utána a „bácsi” megszólítás bizalmaskodást, valamiféle cinkos közelséget sugall. Itt egyértelmű, hogy a megszólítás alapvetően személyes, és nem elsősorban az államférfinak, hanem az embernek szól.

„...inkább érzem nagyapámnak, mint politikusnak. Ezzel nem becsmérelni akarom, hanem azt mondani, hogy emlékeztet a papámra...”

A hatalom ridegségét, távolságát próbálja csökkenteni a maga számára a levélíró, egyszerre oldva feszültségét, gátlását. A humánusmot akarja előhívni, sőt valamiféle „rokoni kapcsolatot” szeretne kialakítani ezzel.

V. Cselekvési lehetőségek – segítségnyújtás

Amint az eddig leírtakból is érzékelhető, igen speciális találkozási pont az elnöki hivatal, ahová megérkeznek az államfőhöz írt levelek. Az egyén és környezetének kölcsönhatásából fakadó számtalan problémára kellene helyes, az egyéni és társadalmi elvárásoknak megfelelő válaszokat adni. Az egyén krízise azonnali, gyors, egyénre szabott beavatkozásokat igényel. Az egyén sorsát befolyásoló államfői válaszok azonban csak az „itt és most”-nál lényegesen távolabbról érkezhettek. Olyan társadalmi működés biztosításán keresztül, amelyben kialakulhatnak azok a speciális szolgáltató rendszerek, amelyek időben és kellő hatásfokkal tudnak válaszolni a mindig újabb és újabb kihívásokra, amelyek az állandóan változó egyéni és környezeti kölcsönhatásokból adódnak.

Mindezekből következik, hogy igen sokszor csalódást keltünk a válaszaikkal, amelyet a „csodaváró” levelekre adhatunk. Nehéz elfogadtatni, hogy az elnök cselekvési lehetőségei törvényekkel vannak körülbástyázva. Ennek ellenére minden levélre válaszolunk, mert meggyőződésünk, hogy a hallgatás, a bizonytalanságban hagyás nagyobb károkat okozna. A válaszlevelekben igyekszünk pontos információkat adni a feltett kérdésekre. Mindig megfogalmazzuk cselekvési lehetőségeinket és korlátainkat is. A tájékoztatáson kívül igyekszünk a levélírókat meggyőzni arról, hogy félelem, szorongás és szégyenérzet nélkül forduljon szakemberhez. Ahol van és működik segítő szolgálat, ott oda irányítjuk a bajba jutott levélírókat.

Konkrét ügyekben az illetékes hatóságokhoz továbbítjuk a beadványokat, s van, amikor a lehetséges segítségnyújtásra egy speciális segítő szervezetet, alapítványt kérünk meg.

Munkám során gyakran találkoztam azzal a problémával, hogy a levélírók nem ismerik, milyen lehetőségeik vannak a szűkebb környezetükben. Az önkormányzati autonómia a segélyezés területén lényeges eltéréseket mutat az egyes településeken. Hiányoznak azok a természetes információhordozók, amelyek könnyen hozzáférhetőek, s jól eligazítják a rászorulókat az igénybe vehető segítségnyújtásokról.

A CÍMADÓ ESET FOLYTATÁSA

„M. I.-t alapítványi segítséggel kórházban helyeztem el. Az egyhónapos kezelés során többször meglátogattam. Megbeszéltük, hogy családját értesíti, hogy hol van, s mikor várható haza. A levél feladásában segítségére voltam. A speciális gyógyszerelés és vitaminkúra látható eredményt hozott M. I. állapotában. Beszélgetéseink, amelyekhez a kórház folyosói nem nyújtottak ideális környezetet, mindvégig felületesek maradtak. A kezdetben feltárt családi helyzetről nem szívesen mondott többet. Mindvégig éreztem benne egyfajta bizalmatlanságot. Mintha azt közvetítette volna felém, hogy én, aki az államfő munkatársa vagyok, s csoda, hogy egyáltalán felkerestem, úgysem érthetem meg az ő nagy baját. És mégis...

Utolsó látogatásomkor arról beszélt, hogy fél, ha nem visz haza semmit, nem mer a családjá szeme elé kerülni. Kértem, hogy keressen fel, amikor

kijött a kórházból. A Vöröskeresztet is bevonva a segítségnyújtásba végül M. I., fizikailag és lelkileg némiképpen megerősödve, érvényes vonatjegy birtokában, élelmiszer- és ruhacsomaggal térhetett vissza családjához. Azóta nem jelentkezett."

Összefoglalva tehát a hozzánk fordulóknak a következő módon tudunk segíteni:

- a levelekben feltett kérdésekre jogszabály-értelmezéssel, információ-adással, jogosultság megjelölésével válaszolunk,

- a beadványt az intézkedésre jogosult államigazgatási szervhez át tesszük (pl. kárpótlási kérelmek, nyugdíjakkal kapcsolatos panaszok, gyermekgondozási segély méltányos emelése, illetve megállapítása iránti kérelmek, minisztériumok hatáskörébe tartozó ügyek stb.), az intézkedésről minden esetben tájékoztatjuk a levélíró,

- alapítványt, segítő szervezetet keresünk meg adományok érdekében,

- a panaszos lakóhelye szerint illetékes települési önkormányzat, illetve ahol van, a családsegítő szolgálat figyelmét felhívjuk a levélíró nehéz helyzetére stb.

Az egyes ügyekben megkeresett hivatalok, segítő szervezetek általában pozitívan fogadják leveleinket vagy szóbeli megkereséseinket. A panasz teljesítése érdekében tett intézkedésekről legtöbbször tájékoztatást küldenek. Tapasztalataink azt mutatják, hogy megkereséseink az ügyintézés menetét általában gyorsítják, a tartalmi döntések azonban minden esetben a törvényes kereteken belül maradnak. Hasonlóan kedvező tapasztalataink vannak azokban az egyedi ügyekben, ahol a jogszabály méltányos intézkedésre ad lehetőséget (pl. nyugdíjemelés) az illetékes államigazgatási szerv vezetőjének. Sürgősséggel járunk el azokban az esetekben, amikor valamely ellátás megállapításának késlekedése miatt a panaszosnak, illetve családjának alapvető létbiztonsága kerül veszélybe.

Annak érdekében, hogy a lehető leghatékonyabban segíthessünk, rendszerint megkeressük (szóban vagy írásban) a települési önkormányzat polgármesterét, a szociális ügyintézőt, vagy ahol van, a családsegítő szolgálat munkatársait. A közös munka során, illetve a válaszlevelekben általában megköszönik, hogy foglalkozunk a település bajba jutott polgárával. Még akkor is, ha a hozzánk forduló települési önkormányzat által nyújtott valamennyi támogatást már igénybe vette. Lehetőségeik szerint rendkívüli segélyben is részesítik a panaszost. Előfordult azonban az is, hogy az önkormányzat polgármestere vagy jegyzője arról értesítette hivatalunkat, hogy a segélyt kérő helyzetét jól ismerik, rászorultsága nem nagyobb, mint a településen élők legtöbbjének, s a már korábban is megállapított segélyezésnél többet nem tudnak nyújtani neki. Megköszönik azonban és támogatják, ha hivatalunk segítséget nyújt a levélírónak.

Általános tapasztalatunk, hogy a nagyobb városokban, fővárosi kerületekben egy-egy bajba jutott család vagy egyén a hivatalunktól érkező megkeresések nyomán kerül a szociális ellátórendszer látókörébe.

A kérés miatt érzett szégyen, sok – különösen idős – embert visszatart attól, hogy anyagi vagy más jellegű segítséget kérjen az önkormányzattól.

Tapasztalataink azonban azt mutatják: csak igen kevesen kifogásolták, hogy az államfőhöz eljuttatott kérésüket az önkormányzathoz is továbbítottuk. A legtöbb esetben azonban jó néven veszik a figyelemfelkeltő levelünk nyomán érkezett helybeli támogatást.

A panaszos levelekből az is kiolvasható, hogy a rászorulóknak számához viszonyítva egyes önkormányzatok segélyezési kerete igen csekély, s igen nagy különbségek vannak a különböző településeken figyelembe vehető segélyezési okok között.

A karitatív szervezetekkel kivétel nélkül jók a kapcsolataink. Akár egy-egy hajléktalan panaszos elhelyezése, akár természetbeni támogatás (ruha- vagy élelmiszersomag) iránti kéréssel fordulunk hozzájuk egy-egy levélíró érdekében, a segítség nem marad el.

Összegzés

Ezekhez a levelekhez természetesen különbözőképpen lehet viszonyulni. A gondokról, bajokról nem szívesen hall az ember. Lehet ezeken a leveleken csodálkozni, firtogni, szeretni és nem szeretni, sírni vagy éppen nevetni rajtuk, meghatódni és jóleső érzéssel olvasni, hinni az olvasottakat vagy nem hinni.

Egyet azonban nem lehet: figyelmen kívül hagyni a tartalmukat.

A köztársasági elnök alkotmányban meghatározott feladata, nevezetesen az államszervezet demokratikus működése feletti „örködés” ellátásához hasznos segítséget nyújthatnak ezek az állampolgári megkeresések is. Érdemes és kell is figyelni ezekre a megnyilvánulásokra, hiszen komoly információ-hordozók, amelyek alapján ha nem is teljes pontossággal, de megrajzolható az ország problématérképe. Rengeteg információt tartalmaznak ezek a levelek arról, hogy mit élnek át az emberek a társadalomban zajló folyamatok révén, milyen helyzetbe hozzák őket a történelem sorsfordító hatásai, a döntések és szabályok a gyakorlati érvényesítés során. Természetesen az egyéni szűrő egyúttal torzíthat is, de még így is érdekes és hasznos olvasmányt jelentenek ezek az írások.

Különös jelentőségük továbbá, hogy *leszűkítik a távolságot* a hatalmat gyakorlók és nem gyakorlók között. Általuk olyan emberek érzéseit, gondolatait is megismerheti a címzett, akikkel a személyes találkozás sohasem jöhetett volna létre, alkalmat adva a gondolatok cseréjének.

Egyfajta *tükröt* tartanak ezek az írások az ország életét formáló képviselők és vezetők elé.

Különösen meghatóak az egyéni, személyes vallomások, a belőlük áradó bizalom a levél címzettje iránt, az örömeiről és bánatokról, az egyéni küzdelmeiről és helytállásról, az áldozatvállalásokról és kudarcokról szóló megnyilvánulások.

De nemcsak egyéni érdekből íródnak ezek a levelek. Gyakori, hogy kisebb közösségek fordulnak segítségért a köztársaság elnökéhez.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi az oka az évről évre szünni nem akaró levéláradatnak. Manapság, amikor hazánkban a jogállamiság szinte va-

lamennyi intézményrendszere kialakult, tehát az állampolgár, sőt „mindenki”¹⁰ fordulhat a kiépített jogrendszer biztosította számtalan, illetékes fórumhoz, egyéni vagy közösségi sérelmeivel, bizton remélve, hogy végül a jog adta lehetőségek keretein belül megoldást nyer a problémája. S lehet, hogy itt, ezen a ponton kapunk választ a már eddig is feszegetett kérdésekre – mert van, amit ez a szélesen kiépített jogrendszer sem tud orvosolni. Az egyéni sorsokra, az élet kiszámíthatatlan sorsfordító eseményeire, az egyének különbözőségeiből fakadó problémákra, s az egyénen túl a szűkebb és tágabb környezet gyors változásaira nem tud feltétlenül gyorsan reagálni egyetlen jogrendszer sem. S a működésbeli zavarok, anomáliák korábban, vagy éppen a rosszul meghatározott jogok és kötelességek miatt jelennek meg és okoznak sérelmet. De ilyenkor is panaszkodni kell valakinek, s lehetőleg olyan valakinek, akitől remélhető a megértés, akitől elfogadható a tanács, akinek van legalább egy jó szava, aki olyan vélt vagy valós hatalommal bír, amely önmagában elegendő a probléma orvoslásához, de legalábbis az elviseléséhez.

A több mint tizennyolcezer levél, panasz, kérelem kisebb könyvtárat kitevő anyaga sokatmondó híradás a kilencvenes évek magyar társadalmának peremvidékéről. Megfogalmazóik a csodavárók bizakodó reménytelenségével próbálnak segítőtársat találni általában több fórumot megjárt ügyeik számukra megnyugtató rendezéséhez.

Sérelmeik, gondjaik-bajaik teljes körű áttekintése és elemzése éveket igényelne.

A sors furcsa fintora, hogy a mai Mátyás királynak, a köztársaság elnökének teljes hivatali vértetben is kevesebb lehetősége, illetve eszköze van még a legjogosabbnak ítélt sérelmek orvoslására is, mint hajdani elődjének, álruhában.

¹⁰ Alkotmány 64. §.

SZÁSZ ANNA

Én csak egy anyuka vagyok...

A Végtaghiányos Gyermekekért Alapítvány előzményei és első évtizede

Nincs királyi út. Azok a nők vagy férfiak, akik az elmúlt évtizedben, vagy még korábban, a rendszerváltozás előtt valamilyen civil szervezetet próbáltak létrehozni – kemény ellenállásba ütköztek. Különösen akkor, ha az illető civil szerveződés az egészségügy szigorúan ellenőrzött területével érintkezett.

Erről a hosszú és kemény küzdelemről beszél Szendrő Zsuzsa – eredeti foglalkozását tekintve folyamatszervező –, aki tíz éve áll a Végtaghiányos Gyermekekért Alapítvány élén. Az alapítvány nem a semmiből született. Már az 1988-as bejegyzést megelőzően, 1984-től működött az ún. Vétagredukciós Csoport, kezdetben a Mozgássérültek Budapesti Egyesülete, illetve a Mozgássérültek Egyesületeinek Országos Szövetsége szervezeti keretei között, majd a Gyermek Habilitációs Csoportként az Ortopédiai Klinikán. Mind a csoport, mind az alapítvány Zsuzsának köszönheti a létrejöttét.

Ő maga, mint sejthető, közvetlenül érintett ebben az ügyben. Kislánya 1982 decemberében végtaghiánnyal született: jobb kezén négy ujj nem fejlődött ki, az egyedüli hüvelykujj pedig alig-alig működött. Zsuzsa anyaként, racionálisan gondolkodó és kivételesen autonóm személyiségként többszörösen megszenvedte az egészségügyben uralkodó feudális viszonyokat, a betegek és hozzátartozók kiszolgáltatottságának és megaláztatásának azokat a stációit, amelyeket egy veleszületett rendellenességgel sújtott gyerekek a nyolcvanas években végig kellett járni.

– Az elmúlt tíz-tizenöt évben én bárkivel beszéltem, mindig a sikereinkről beszéltem, az eredményeinkről. De arról soha, hogy milyen akadályokon kellett átvergődnünk, milyen kanosszákat kellett megjárunk. Ha az embernek nem olyan a gyereke, mint a többi, akkor hirtelen szembe kerül egy számára korábban ismeretlen világgal. Én a kezdetek kezdetén annyira fel voltam háborodva...! Ma sem értem, miért nem tudhatja meg azt egy fiatal emberpár, hogy érhetnek bennünket katasztrófák, hogy hogyan lehet ezeket túlélni, ezekből a helyzetekből épen, egészséges személyiséggel kikeveredni? Hová lehet ilyen esetekben fordulni? Miért kell egy családnak heroikus küzdelmeket folytatni a legelemibb információkért? Nekem szerencsém volt, mert az orvosom, akinél szültem, vette magának a bátorságot és szemtől szembe megmondta, hogy ez és ez a baj a gyerekkel. Tudom, hogy sok anyának még ez sem jutott osztályrészül. Kerülő úton tudták meg az igaz-

ságot. A kórházban együttéreztek velem, de én ott folyamatosan bögttem. Amikor hazakerültem, akkor is ki voltam borulva. Nem tudtam, mit kell csinálni, hogy fog ebben a társadalomban egy szerencsétlen sérült felnővekedni, milyen nyomorúságos sors vár rá? Gyanakodtam, hogy a kórházban nem mondtak el mindent, s mivel elég keskeny volt a gyerek szeme, attól tartottam, hogy azonkívül, ami látható, még értelmi fogyatékos is. Efelől Czeizel doktor nyugtatott meg, ő megvizsgálta a gyereket, és mondta, hogy ez egy egészséges baba, semmiféle értelmi problémája nincs, elmondta, hogy ez a hiány nem genetikai eredetű és nagyjából felvázolta, hogy a jövőben mi várható. Én akkor mindenben kételkedtem, de amit Czeizel doktor mondott, az mind beigazolódott.

Egy kezecskén tízféle műtét

Ilyenkor minden család úgy gondolja, hogy utólag reparálni kell ezeket a hiányosságokat. Bennem, de másokban is ott volt a borzalmas tudatlanság, hátha kinő az a hiányzó ujj vagy végtag... Körbejártam, körbejártuk a szüleimmel egész Magyarországot... Mindenféle beosztású orvossal beszélünk, mit lehetne csinálni. Ha csak egyszerű betegként mentem, amilyenből tizenkettő egy tucat, akkor nem válaszoltak a kérdéseimre, vagy elkenték a dolgot, vagy nem is értették, hogy mit akarok. Voltunk például a Baleseti Intézetben, M. professzornál. Én már akkor is rákérdeztem a gyógytornára, azt válaszolta, az a legtöbb, amit az anya a gyerekének meg tud tanítani. Lefegyverzően hangzik, de tudtam, ma még jobban tudom, hogy *ez egyáltalán nem így van!* Nem vagyunk erre fölkészülve. Az ember fél, nehogy valami bajt csináljon az apró csontcskával. Egyébként M. professzor is különféle műtéti eljárásokat javasolt.

Jártunk az Ortopéd Klinikán, V. professzornál. Órákig vártunk a rendelésre a csecsemővel. Leülni nem lehetett, még nem olyan rég volt, hogy császárral szültem és közben még egy nőgyógyászati műtétet is elvégeztek rajtam, nem voltam fizikailag valami jó állapotban, pszichésen meg teljesen magam alatt... a gyerek sírt, vagy százan szorongtunk az aulában, láttuk a nyomort, hosszú órák után végre bejutottunk, előzőleg ugye bejelentkeztünk a titkárnőnél, bent voltunk körülbelül *három percet*. Azt mondta nekem a professzor úr, hogy a csípőjével semmi baj, egyébiránt pedig *majd találkozunk*. Ez volt a V. professzor úr. És amikor érdeklődni kezdtem, hogy érti ezt a *majd találkozunk*-at, akkor rámkiabált, hogy menjek már ki!

Megkerestem a pécsi F. professzor urat is, ő olyan tippet adott, hogy a gyerek lábáról ültessünk át ujjakat. Megkérdeztem, az átültetett lábujj nő-e majd a gyerekkel. Ez '83-ban volt, az akkori időkben szokatlan őszinteséggel válaszolta, hogy erről fogalma sincs. Én akkor is fel voltam háborodva, habár megköszöntem, és annak örültem, hogy ilyen őszinte volt, magamban mégis azt gondoltam: micsoda disznóság! Ezek szerint nem tudják az orvosok, minek mi lesz a következménye, mégis mindenféle operációt ajánlanak. Mert mindenki műteni akar, minden sebész, akihez csak a gyereket elvittem, azon az egy kezecskén vagy tízféle műtétet javasoltak. Azt viszont senki nem

említette, hogy egy operációnak *kockázata van*, sőt éppenséggel lehetnek káros következményei is. Olyan beteget sem tudtak mutatni, akin néhány évvel ezelőtt hasonló műtétet hajtottak végre. Arról pedig végképp nem beszélt soha senki, hogy bármilyen beavatkozás olyan végleges állapotot teremtsen, hogy ha mondjuk a gyerek 18 éves korára a tudomány valami egészen újat produkál, akkor az nála már nem lesz alkalmazható... Végül is nagy nehézségek árán döntöttem, hogy *nem* fogom megoperáltatni. Ma már tudom, hogy a legjobb utat választottam. De akkor légüres teret éreztem magam körül: hogy szállhatok én szembe az orvosok akaratával?!

Kinek a gyógytornásza?

A gyerek állapota pár hónapos korára a születéséhez képest szemlátomást romlott. Azok a bizonyos lefűződéses a karján, amelyek közvetlenül a születése után nem voltak láthatók, gátolták a fejlődésben. A karja egy görcsös, behúzódtott állapotban rögződni látszott. Jobbkezesnek indult, de mivel azt nem tudta használni, mindent a ballal csinált. Féloldalas tartást vett föl, a válla is kezdett torzulni. Az orvosok nem értették, miért vagyok kétségbeesve, mert *milyen szerencsések vagyunk mi*, azokhoz képest, akik... De én nem gondoltam, hogy ez összehasonlítás tárgya lehetne. Nem vagyok szakember, akkor még semmit nem értettem ezekhez a dolgokhoz, de annyit józan ésszel is tudtam, ha egy testrészt nem használnak, az egy idő után elrohad. De bárhol előhoztam a gyógytornát, nem reagáltak rá. Egy olyan orvos volt, aki azt mondta, majd ha a gyerek érti a *parancsszavakat*, akkor el lehet kezdeni tornáztatni. Hároméves kora körül. Én viszont úgy gondoltam, hogy az már késő. Ha csecsmőkorban nem adjuk meg a maximumot, hároméves korára talán már bekövetkezik egy visszafordíthatatlan állapot. Egy másik orvos azt tanácsolta, hogy az ép kezét hátra kell kötni, akkor majd kénytelen lesz használni a hiányos kezét... Még ők ketten nyilatkoztak ezügyben a legpozitívabban. Végül egy ismerős gyerekorvosnő ajánlotta, hogy keres Katának egy gyógytornászt, aki hajlandó a csecsemő tornáztatását vállalni. És ki volt az? M. professzornak a *kvázi személyes gyógytornásza*, aki az általa operált összes beteggel foglalkozott. (!) Azé az M. professzoré, aki nekem azt mondta... amit az előbb már idéztem. És ott volt ugye az a másik professzor, az országos intézmény vezetője, akinek a keze alatt legalább tizenöt gyógytornász dolgozott, de amikor rákérdeztem, ahelyett, hogy *egyetlen nevet* mondott volna, majdhogynem páros lábbal rúgott ki. Ez történt. És mit csinálhatott az ember?

A gyógytornásznő elkezdett Katával foglalkozni, közben én magam is, egy barátnőmtől kapott könyvritkaság alapján. Hogyan tanítsuk a kisbabát? – ez volt a címe. Egy amerikai szerző írta, és azt állította, hogy ha okosan foglalkozunk a gyerekkel, sokkal többre meg lehet tanítani, gyorsabban fejlődik, mint ha magára hagyjuk. Abban az időben ez is újdonság volt. Nekem óriási lökést adott ez a könyv, ebből merítettem az alapvető ötleteket, hogy pelenkázáskor vagy a napi játékokban hogyan lehet a mozgását fejleszteni. Nem drillel, nem olyan „hátrakötöm az ép kezét” szadista módon, hanem

furmányos ötletekkel, célirányosan felhasználva és okosan serkentve a gyerek mozgásigényét. Hihetetlenül egyszerű dolgok voltak a könyvben. Például egy darab alufóliát gyűrjünk össze, mert az zizeg és fényes, és a gyereket mozgásra készíti. Én azt csináltam, hogy megfogtam az ép kezét és ezt a zizegő alufóliát odaraktam elé. És miközben kéz a kézben voltunk, ő természetesen mozgatni akarta azt a hiányos kezével... Ilyen egyszerű gyakorlatok voltak, amelyekre senki nem gondolt.

Tulajdonképpen az, amit korai fejlesztésnek nevezünk, abban az időben teljesen hiányzott. Olyannyira, hogy engem a környezetemben, ahol csak megfordultam, csodabogárnak tartottak. Vagy komplett örültek. Rengeteg helyen jártam, de sehol nem kaptam választ a kérdéseimre. Már említettem, hogy a műtétekkel kapcsolatban soha nem volt szó kockázatokról. Akkoriban a betegjogoknak nálunk még híre-hamva sem volt, de azt hiszem, ez még ma is probléma, a kockázatokról ma sem beszélnek. Arról sem, hogy vajon a ráfordítás – ebbe beleértendő a gyerek testi és lelki szenvedései, hospitalizációja, a szülők anyagi áldozatai, az orvos tevékenysége, a felhasznált eszközök – arányban áll-e a várható eredménnyel. Azonkívül az orvosok egyáltalán nem inspirálták a szülőket, hogy még ha műtetre kerül is sor, előtte és utána hosszú-hosszú évekig gyógytornára van szükség.

Nem kapott az ember perspektívát, hogy mi történik majd egy ilyen gyerekkel, ha felnő. Hogy fog bekerülni a közösségbe? Hogyan kell egy ilyen gyereket nevelni? Mennyire kell vagy nem kell kiszolgálni? Mi történik egy házasságban, ha egy ilyen gyerek születik? Hogyan, miként fogadják a családtagok: testvérek, nagyszülők, távolabbi rokonok? Ezernyi kérdés! Úgy gondoltam, ha bennem felmerültek, akkor felmerültek a többi szülőben is. Engem ez motivált. Nem értettem, hogy az orvosok miért olyan érzéketlenek, miért nem gondolnak arra, hogy ez akár velük is, a saját gyerekükkel is megtörténhet. Nem azért megy hozzájuk az ember, hogy bosszantsa őket, hanem azért, mert bajban van. És amikor én láttam, hogy volna mit tenni, és merészelttem fölállalni, egyedül Czeizel doktornak volt hozzá füle, hogy meghallgasson, és szíve, hogy segítséget adjon.

Gyanakodtak a szülők

Azt mondta: „Asszonyom, ha csak hajszálnyival előbbre tudja vinni ezeknek a gyerekeknek az ügyét, már nagy szolgálatot tett...” Mert ő a genetikai vizsgálatok révén nagyon jól látta, hogy milyen iszonyú nehéz helyzetben vannak a családok. Első lépésként megpróbáltam összehozni a szülőket. Informális úton terjedt az ismeretség, a postás ajánlott valakit, akinél látott egy ilyen gyereket, a szomszéd házfelügyelő ismert valakit... Én szerettem volna meghívni a szülőket a lakásomra, üljünk össze, beszéljük meg, mit tapasztaltunk, hogyan lehetne ebből a gödörből kikapaszkodni. Igen ám, de senki nem akart eljönni. Félték, vagy legalábbis gyanakodtak. Akkoriban nem volt divat, hogy az emberek maguk kezdeményezzenek valamit. Az ellenzéki mozgalmakról már majd' mindenki hallott, tudták, hogy egymás lakásán szoktak találkozni. Lehet, hogy azt gondolták, én is egy ellenzéki

ember vagyok. Úgyhogy valami semleges hely után kellett néznem. Csak-hogy mindenhol, művelődési otthonokból, klubokból, egészségügyi intézményekből kirúgtak. Kérdezték, ki vagyok én. Mire mondtam, hogy én egy anyuka vagyok. Az Ortopédiai Klinikán is jártam, van-e olyan hely, ahol összegyűlhetnék. Ott is megkérdezték, ki vagyok? Mondtam, Szendrő Zsuzsa vagyok, egy anyuka. Kérdezték: gyógypedagógus? – Nem. – Ápolónő vagyok? – Nem. – Egyáltalán, mi a foglalkozásom. Megmondtam. Akkor hát, ha nem vagyok egészségügyi, nem vagyok gyógypedagógus, csak egy egyszerű gyese anyuka, akkor mit keresek én itt?

Mindenütt papírt kértek. Végül a Czeizel doktor írt egy megbízólevelet, hogy én az ő személyes kérésére járok el ebben a témában, hogy tudniillik szülők időközönként összejöjjenek és a helyzetüket megbeszéljék. Kéri, hogy próbáljanak ebben nekem segíteni. Ennek a megbízólevélnek a birtokában jutottam el a Mozgássérültek Budapesti Egyesületébe. Jártam ott már korábban is, de akkor nem fogadtak, ott is azt mondták, hozzak valami papírt.

Ez valamikor '84 második felében volt. Lehet, hogy a Marczibányi téri összejövetel után. Ezt is Czeizel doktor szervezte meg, látta, hogy milyen ellenállásba ütközöm, mennyire nehézkesen indulnak meg a dolgok. Egymást inspiráltak. Ő hívta meg a végtaghiányos gyerekek szüleit az egész országból. Ötven családra számítottunk, háromszázan jöttek el, gyerekekkel együtt. Alig fértek el a művelődési ház nagytermében. Meghívta az ebben a témában szóba hozható, legnevesebb magyar szakembereket, ortopédorvost, rehabilitációs orvost, gyógytornászt, pszichológust. Engem kért föl, hogy legyek az est háziasszonya. Bemutattuk Kata produkcióját, mert az mondta, ő ilyen még nem látott, hogy egy kétéves gyerek ilyen hiányossággal ilyen eredményt tud elérni. Mert Kata a gyógytornának meg a mi mindennapos foglalkozásunknak köszönhetően akkor már sínen volt. Azzal a hiányos kezével ki-begombolkozott, gyöngyöt fűzött, sima asztallapról pénzdarabot vett föl. Nemcsak támasztékul használta és használja mind a mai napig a kezét – ez egy aktív kéz.

Ezen az esten bebizonyosodott, hogy a szülők valóban igénylik a gyerekeik állapotára vonatkozó információkat. Sőt. Ott rögtön létrejött egy 10–15 fős csoport, azokból a szülőkből, akik úgy gondolták, hogy a gyógytorna segíthet az ő gyerekükön is. Mivel én ott kiálltam, meg volt már valamennyi tapasztalatom, automatikusan én lettem ennek a névtelen csoportnak a vezetője.

Történetek pénzről

Pénzre szükségünk volt, mert valamiből fizetni kellett a gyógytornász honoráriumát. Ez jócskán meghaladta a mi akkori jövedelmeinket. Én még gyese voltam, amikor Kata másfél éves volt, akkortól hivatalosan is lehetett négyórás munkát vállalni. Az akkori cégem nagyvonalúan viselkedett, adtak otthon végezhető munkát. Nem a legjobbat, de én boldogan csináltam, mert így egy fél fizetést megkerestem. Ezenkívül egy rokonom nevére vállaltam két ház takarítását – majd belerokkantam télen, amíg egy nagy sarokház meg

egy másik előtt ellapátoltam a havat, előfordult, hogy naponta háromszor-négyszer is –, és volt még egy harmadik munkám. Ezt az apám szerezte, szintén másvalaki nevére: nejlon zacskókat hegesztettem, éjszaka, amikor a gyerek már aludt. Ezekből meg a nevelési segélyből jött össze egy teljes fizetés, de nem volt elég arra, hogy finanszírozzam belőle Kata egészségügyi szükségleteit, úgyhogy jó sok évig a szüleim tartottak el.

A Mozgássérültek Budapesti Egyesülete ugyan befogadott bennünket, a tornatermüket használhattuk, de nemhogy támogattak volna, még nekünk kellett fizetnünk a tornaterem használatáért. Én akkor már szereztem pénzt innen-onnan. Mivel mi nem voltunk hivatalos szervezet, az ő számlájukon volt egy alszámlánk, arra utalták át. Egy idő után megromlott a kapcsolatunk, egyre kacifántosabban juthattunk a pénzünkhöz. Jobbnak láttuk otthagyni őket. Amúgy is kezdtünk már növekedni, vidékiek is csatlakoztak hozzánk, átmentünk a Mozgássérültek Egyesületeinek Országos Szövetségébe. Ott is lett egy alszámlánk, kiderült, hogy én elég sok pénzt összeszedtem különböző cégektől, intézményektől a csoportunknak. Így aztán azt a feladatot kaptam, hogy szerezzek a MEOSZ számára is pénzt. Megegyeztünk, hogy ezért nekem fizetesként a megszerzett összeg egy százaléka jár. Viszont a csoport számára befolyó pénzekkel én gazdálkodom. Egy darabig ez ment is. Később egyre nehezebben kaptam meg, nem csak az egy százalékot, de a csoport forintjaihoz is csak harcok árán jutottam hozzá. Végül is a MEOSZ-nál ugyanaz történt, mint a Budapesti Egyesületnél. Ők sem támogattak bennünket, noha nem volt egyetlen gyerekcsoportjuk sem. Sőt, én ugye még nekik is szereztem pénzt. Nem is értettem, hogy egy ilyen nagy szervezet a gyerekekkel miért nem törődik. Megvárják, amíg a sérült gyerekből másokra szoruló felnőtt lesz?

Minden további pénzszerzési akcióim hasonló következményekkel járt. A Művelődésügyi Minisztériumnak ekkoriban volt egy gyerekekkel kapcsolatos pályázata, vagy kutatási terve, amit sikerült megnyernünk. De mivel nekünk még mindig nem lehetett bankszámlánk, és mivel ez egy művelődési jellegű pályázat volt, a pénzt a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolára helyezték, onnan lehetett felhasználni. Ott pedig eleve meg volt határozva, hogy az összeg egy bizonyos hányadát a számlavezetés fejében le kell adni! Nem tétováztak ezt közölni velem.

Amikor már a munkának látható eredménye volt, beigazolódott, hogy a gyerekeknek valóban használ a gyógytorna, írtam egy kérvényt a Szociális és Egészségügyi Minisztériumnak. Ma ezt pályázatnak neveznék. Leírtam, honnan indultunk, milyen eredményeket értünk el, milyen terveink vannak a jövőre nézve. Felvázoltam egy öt évre szóló programot. Mellékeltem egy költségtervezetet. Mindezt olyan részletesen és alaposan, hogy még egy-két évvel ezelőtt is ennek alapján dolgoztunk. A minisztériumban is jónak találták, úgyhogy megkaptuk rá a támogatást. Ebben komoly szerepet játszott dr. Pintér Attila, a csecsemő és gyermekvédelmi osztály vezetője, ő kezdetektől figyelt és támogatott bennünket. Az első évben kaptunk egy bizonyos összeget, amit havi bontásban kérhettünk le. Ez egy elkülönített pénzcsoomag volt, kifejezetten erre a témára, és Szendrő Zsuzsa nevére. Eleve tételesen,

státusokra bontva adták a pénzt, mondván, hogyha nem pántlikázzák, akkor az a nagy egyetemen, a SOTE-n, ahová a klinika tartozott, elvész.

Mert az Ortopédiai Klinika volt a következő állomás, ahová már mint Gyermek Rehabilitációs Csoport kerültünk, 1986 elején. Lénárt tanár úr volt a csoport vezetője, én pedig a csoport szervezőjeként kaptam ott egy státust. A tanár úr gyermekortopéd orvos volt, klinikai docens, nem a sebészet volt az igazi területe, hanem a tudományszervezés és a kutatás. Haláláig együtt dolgoztunk. Komoly erőssége volt a mi működésünknek, hogy ő ezt a témát felvállalta. Nekem személy szerint nem volt egyszerű a klinikán dolgozni, én nagyon jól emlékszem arra, amikor a csecsemő Katával V. professzor úrnál voltam, és ő kiabálva kizavart a vizsgálóból. De az én személyes érzelmeim vajmi keveset számítottak. Az volt a fontos, hogy a professzor úr befogadta a csoportot, jóváhagyta a programot. Alighogy odakerültem, és velem együtt a minisztériumból a nevemre utalt pénz, hivatott a professzor úr. Még ma is emlékszem, ültem a professzor úr előszobájában, ő kijött, én, mivel akkor ez így volt szokás, fölálltam. Azt mondja nekem: „Ugye, Zsuzsa, maga is úgy gondolja, hogy nincs szükségük arra az ápolónői státusra?” Nagyon nyeltem, és azt feleltem: „Természetesen nincs, professzor úr.” Tudtam, hogy most fizetnem kell. Fizettem azért, hogy megtűnnek bennünket. És már meg voltam edződve. Már megszoktam, hogy én akárhová viszek pénzt, ott mindig lecsakliznak belőle. Érdekes módon ez a pénz mindenkit izgatott.

Történetek hallgatásról

Azokban az években olyan furcsaságokra leltem, amit ország-világnak ki lehetett volna kiabálni. De mit értem volna vele? Olyan kiszolgáltatott voltam, muszáj volt hallgatnom! Akkor, amikor még pici volt a gyerek, úgy látszott, hogy ki tudja, hányféle műtétnek nézünk elébe. Nem veszhettem össze az orvosokkal. Később, amikor a klinikára kerültem, láttam, hogy mi a sorsa a Kurgáni napló írónőjének, Kádas Máriának. (Kurgán egy szibériai város. Az egykori Szovjetunióban az ott működő Ilizarov ortopédprofesszor révén vált ismertté, aki a rendellenességek korrekciójára más módszert dolgozott ki, mint a hazai szakorvosok.) Az ő könyve akkoriban jelent meg. Legalábbis akkoriban volt beszédtema az orvosok közt. Ő megírta az itthoni tapasztalatait. Nálam olyan visszhang csapódott le, hogy ez a nő nem normális, hogy miért kellett a gyerekével kimenni Kurgánba, miért kellett azt a sok szenvedést végigcsinálni. Emlékszem, volt aki azt mondta, ez egy hőstípus, nem is a gyerekére gondolt, a saját elszántságát akarta bebizonyítani. Mindenképpen elítélték, azért, amiket leírt, hogy egyáltalán kritikai megjegyzéseket merészt tenni. Én pedig tudtam, hogy azok a *kritikai megjegyzések nagyon is meg voltak már szűrve*. De hallgattam. Nemcsak én, mások is. Általában azok hallgatnak, akik az uralkodó véleménnyel nem értenek egyet. De mivel kritika érte az itthoni orvostársadalmat, olyan burkot képeztek maguk és az asszony által leírt szituáció közé... hiába voltak egymás esküdt ellenségei, olyan tökéletesen összefogtak és olyan hallgatólágos vá-

laszfal épült közöttük és az asszony meg a gyereke között, hogy nem lehetett áthatolni rajta. Ez az anya *soha többé* nem mehetett ezekhez az orvosokhoz, akikről szó volt. De másokhoz sem. Évekkel később beszélgettem olyan orvosokkal, akikkel valamennyire közelebbi kapcsolatba kerültem, azt mondták, szülőként ők is kiborították volna a szennyest, de orvosként ilyen külső támadásokat nem lehet elfogadni.

Számomra ez nagy lecke volt. Én akkor tanultam meg, ha igazán tenni akarok valamit, akkor őrizkednem kell a kritikai megjegyzésektől. Egyetlen esély van arra, hogy véghezvigyem ezt a programot: az, ha nem felejttem el, hogy mi a célom, miközben a felszínen úgy csinállok, mintha eszembe se jutna semmi változtatnivaló. Én, aki korábban minden falnak nekimentem, most úgy tettem föl a kérdést: kiről és miről van szó? Rólam van szó, vagy a gyerekekről van szó? Rólam, vagy a csoportról? És mivel nem látszott más út, igyekeztem elfelejteni a személyes sérelmeimet. Egyáltalán, hogy vannak rossz tapasztalataim. Pedig hát ez egy iszonyatos idegmunka volt.

Hadd tegyük ki magunkat a bukásnak

Túl a személyes vegzatúrán, a helyzet a klinikán ellehetetlenült. Elsősorban megint csak a pénz miatt. Akkor, amikor a személyi jövedelemadó bevezetésekor bruttósították a fizetéseket, a csoportunkban dolgozókat, az orvost, a budapesti meg a vidéki gyógytornászokat ebből kihagyták. Emiatt a csoport léte került veszélybe. Amikor emiatt V. professzor úrnál reklamáltam, kioktatott, mit képzelek magamról, hogy merem őt elszámoltatni. Egyébként sem érti, mi szükség erre az egészre, miért kell ilyen *kis populációra* ekkora összegeket fordítani. Ezt egyébként az ottlétem alatt többször is elmondta: „Egy ilyen kis populációra ennyi pénzt, energiát fordítani luxus.” Világosan láttam ebből is, meg abból is, hogy hol ide ültettek, hol oda, legvégül egy olyan helyiségbe, ahol még telefon sem volt, úgyhogy meg voltam fosztva az elemi munkafeltételektől, hogy én itt nemkívánatos személy vagyok. Elhatároztam, elmegyek, feladom az egészet. Elhelyezkedem másutt. De épp akkoriban, '87 decemberében jelent meg a rendelet, hogy létre lehet hozni alapítványokat. És akkor én elhatároztam, mielőtt elmegyek, egy ilyen alapítványt mindenképpen létrehozok.

Mögöttem nem állt semmiféle nagyhatalom, semmilyen nagy hírű, fontos ember, én a rendeletből indultam ki. Sokat meditáltam azon, hogy lehetne ezt úgy létrehozni, hogy ilyen mostoha körülmények között is megmaradjon a csoport, megmaradjon az a pénz, amelyet a minisztériumtól kapunk, azután is, ha én elmegyek a klinikáról. Hogy a klinikának érdeke fűződjön a fennmaradásához.

Éjszakákon át meditáltam ezen. Végül is anyámmal együtt, aki közigazdász, és mint annyi másban, ebben a dologban is nagyon sokat segített, mondhatom, hogy igazából ez kettőnk műve, azt fundáltuk ki, hogy az alapító okiratba beraktunk egy kulcsmondatot. Eszerint az alapítvány a *csoport működésének támogatására* jött létre. Más célra nem lehet felhasználni, ha a csoport megszűnik, megszűnik az alapítvány is. Ezzel a feltétellel próbáltuk

elérni, nagy furmányosan, hogy a klinikának ne legyen érdeke megszüntetni a csoportot, mert ha a csoport működik, akkor a klinika dolgozói közül kerülnek ki a munkatársaink – és ez az intézetnek is jó.

Meglett az alapító okirat, én írtam meg, nem volt ez olyan bonyolult. Végül is én csak az adott helyzetben voltam gyeses anyuka, az eredeti szakmában egy elég jól felkészült ember voltam. Az okiratot alá kellett iratnom az intézmény vezetőjével. Bevittem a professzor úrhoz, először nem akarta aláírni. Hosszan kérdeztetett. Végül aláírta azzal, hogy meglátja, mi lesz belőle, ha nekem sikerül, ő is belevág. Utána még a minisztériumban is jóvá kellett hagyatni. Dr. P. E. hagyta jóvá. Ez sem ment simán. Őt többször láttam ott a klinikán, a gyereket hozta a professzor úrhoz és teljesen átvette az ő stílusát. „Ilyen kevés pénzzel ekkora feladatot... ez lehetetlen, ezt nem lehet engedélyezni...” Én azt kértem tőle, hogy mivel ez a rendelet most jött ki, nincs még tapasztalat, senki sincs tisztában azzal, ezek a dolgok hogy működnek, *engedje meg, hogy kitegyük magunkat a bukásnak*. Végül el lett fogadva. Nem tudom, ő hogy emlékszik, de később ő segített a professzor úrék alapítványát tető alá hozni. A miénk után. Mi voltunk a kísérleti nyulak.

Késői elégtétel

A professzor úr rendkívül ellentmondásos hatást váltott ki belőlem. Egyrészt rettenetesen elutasító volt, másrészt, ha valami mellé odaállt, és sokszor jó dolgok mellé állt, akkor azt nagyon következetesen csinálta. Igazságtalan lennék, ha nem ezt mondanám. Sok mindenben ártott, de volt, amiben segített. Amikor a gyógytornászok nem voltak hajlandók a mi gyerekeinkkel foglalkozni, abszolút módon ellenálltak, megengedte, hogy kívülről jöjjön be valaki és rendszeresen ott bent tartsa a gyógytornát. Az úszást szintén mi indítottuk el annak idején, a gyerekek egészen kicsi korától, a szobatisztaságtól. Másutt ezt még nem csinálták. Ez ellen is sokan tiltakoztak a klinikán. A professzor úr viszont határozott utasítást adott, hogy oldják meg.

Az alapítvány létrehozása után én még egy darabig a klinikán dolgoztam. Őt mint az intézmény vezetőjét mindenképpen be kellett vennünk a tizenkét tagú kuratóriumba. A pénzek fölött én rendelkeztem, és még valaki, talán az egyik szülő. De a professzor úr úgy gondolta, hogy ez a jog őt illeti meg. És miután kiderült, hogy nem, elég látványos módon lépett ki a kuratóriumból.

Évekkel később én többször fordultam a minisztériumhoz, hogy ismerjék el a tevékenységünket. Hiszen mi olyan feladatot látunk el, mint amelyet bármilyen állami támogatásból működő egészségügyi intézmény, amelynek szolgáltatásait az érintettek ingyen kapják, beleértve az útiköltség-térítést. Egyszer már nagyon közel álltunk az elismeréshez, akkoriban több hasonló alapítvánnyal kötött szerződést a TB. Az én kérvényemet azonban akkor is elutasították. Utóbb megtudtam, hogy szakmai kollégiumoktól kértek véleményt. A legtöbb válasz támogató volt. Egyedül V. professzor úr írta azt, hogy ő ezzel a témával határozottan nem ért egyet. Olyannyira nem, hogy annak idején *lemondott az alapítványunk elnöki tisztségéről is*. Ami nyilván-

valóan árulkodik a sértettségéről, a mi alapítványunkban ugyanis soha nem volt, most sincs elnöki tisztség.

Mindezek után most, a tízéves jubileumunkkor, amikor mérlegeltük, hogy ki mindenki segített bennünket a céljaink elérésében, úgy találtuk, hogy többek között ő is. Nagy valószínűséggel többször tett jót, mint az ellenkezőjét. Így a professzor úrnak is adtunk egy emléklapot, és őt is meghívtuk az ünnepségünkre. Másnap – ezt utóbb az egyik jelenlévő mondta el – a reggeli konferencián a professzor úr felállt, és arról beszélt, hogy jelen volt az ünnepségünkön, hogy milyen sokan voltak ott és sajnálja, hogy amikor a mozgalmunk indult, nem értékelte a megfelelő módon. Ma már látja, hogy erre igenis szükség van. És engem példaként említett, mondván, ha valaki meg van győződve a maga igazáról, ha kitart egy ügy mellett és szívósan dolgozik, akkor képes azt sikerre vinni. Vagyis a professzor úr erkölcsileg rehabilitált. Úgy gondolom, a portréhoz, ami róla itt kirajzolódott, ez is hozzátartozik. És egyben igazolja az én filozófiámat. Nevezetesen, hogy senkivel nem szabad olyan mértékű konfliktusba keveredni, ami után nem lehet tovább dolgozni.

Adhatják, ha akarják

Ahogy a történelem végighaladt fölöttünk, vagy velünk, egyre nehezebb megfelelni a változó körülményeknek. Az alaptevékenységünk gyakorlatilag ugyanaz, mint tíz évvel ezelőtt: (ingyenes) orvosi vizsgálatok, gyógytorna, úszásoktatás, tanácsadás, közösségi programok, mégis az elmúlt időszakban legalább háromszor kellett módosítanunk az alapító okiratot, egyszer sem a saját elhatározásunkból. Mi egy kis szervezet vagyunk, alapelvünk, hogy kevés, de sokoldalú és jól fizetett emberből álljon a stáb, hogy a pénzt a gyerekekre tudjuk fordítani. Igen ám, de olyan bonyolult feladatokat hárítanak ránk, mintha egy óriási termelő szervezet lennénk, és ez egyre többbe kerül. Hosszú ideig én magam láttam el az adminisztrációt, de már tavaly kénytelen voltam fölvenni egy magasan kvalifikált könyvelőt, mert a bonyolult szabályozás miatt már nem láttam át az egészet.

Végtelenül fölháborít, hogy noha mi többnyire adományokból és egyre bizonytalanabb kimenetelű pályázatokból tartjuk fenn magunkat, mégis mindenre ki kell fizetnünk a 25 százalékos áfát! De még ennél is jobban fölháborít, hogy a gyerekek, illetve családok támogatása a helyi orvos és a helyi önkormányzat megítélésétől függ. Az egyik helyen azt, hogy a gyerek keze csuklóból hiányzik, az orvos nem ítéli meg fölemelt családi pótlékra jogosító ténynek – a másik helyen megítéli. Az egyik önkormányzat megítéli, hogy a vértaghiányos gyerek után a család kapjon közlekedési támogatást, a másik önkormányzat nem ítéli meg. Nincs egységes norma. Az az egységes norma, hogy az *önkormányzatok adhatják, ha akarják*. A rendszerváltozás előtt a sérültekre vonatkozóan már kialakult egy világos, átlátható, mindenki számára egyértelmű jogszabálygyűjtemény. Most, a tízéves évfordulónkra egy gyakorló szakember több hónapos munkával szerkesztette meg a ránk vonatkozó jogszabálygyűjteményt, innen-onnan összeollózva.

Újragondolni a feladatainkat

A tízéves évfordulónkra kiadtuk a már említett jogszabálygyűjteményt, egy könyvecskét az 1988–1997 közötti támogatóink névsorával, és három kötetbe foglaljuk a végtaghiányos gyerekek gyógytornáját csecsemőkortól a növekedés befejezéséig. Szerkesztettünk egy közel nyolcvan kérdést tartalmazó kérdőívet, amelyet 800 családnak küldtünk el, több mint négyszázan kitöltve küldték vissza, a feldolgozásuk azonban még hátra van.

Nem írtuk meg az alapítvány történetét.

Annyi év után, amelyet azzal töltöttem, hogy Lénárt tanár úr mellett részt vettem a gyerekek vizsgálatában, győzködtem a szülőket, higgyék el, hogy a gyógytorna rendkívül fontos, írtam a támogatást kérő leveleket, szerveztem a közös programokat, közben a saját gyerekemmel is foglalkoztam – most olyan túlcsoordult állapotban vagyok, olyan fáradt és kiégett... leginkább arra lenne szükségem, hogy feltöltődjek... De azzal tisztában vagyok, és valamennyien, akik velem együtt dolgoznak, egyetértenek ebben velem, hogy most egy újabb alapozó időszak áll előttünk. Tíz év eltelte után újra kell gondolnunk a feladatainkat. A korábbinál is többet kell foglalkoznunk a szülőkkel, a családokkal. A mai, egyre rosszabb szociális körülmények között számunkra ez elemi követelményként fogalmazódik meg.

DIÓSI ÁGNES**Értelmiségi roma nők – V.****A közgazdász: Kozma Blanka**

Pesten születtem, de néhány napos koromban anyám levitt Gávára, ahová ő való, meg az egész család. Építőiparban dolgozott, munkásszállón lakott. Amikor én megszülettem, '57 nyarán – nem volt még gyes –, egyszerűen megélhetés nélkül maradt. Néhány évvel korábban meghalt egy gyereke tüdőgyulladásban, későn vitte orvoshoz, ez is arra készítette, hogy ne maradjon az építőiparban. Visszament velem a cigánytelepre, ahol már csak egy testvére lakott, a többiek mind kiköltöztek. Élte a cigányasszonyok életét: edényeket vásárolt olcsón, ezeket házaknál tollra cserélte és azt eladta. Emlékszem, sóztuk, liszteztük a tollat, hogy súlyosabb legyen.

Szép asszony volt az anyám. Azzal, akitől lettem, a főnöke, megszakadt a kapcsolata; sok év múlva ismertem meg az apámat. Összeállt aztán egy oláh cigány emberrel, sokan azt hitték, tőle vagyok.

Gáván jártam iskolába, nagyon jó tanuló voltam, de ez ott nem számított ritkaságnak, mert előttem járt az összes Raduly, akik egyetemre, főiskolára, értelmiségi pályára kerültek. Magyar anyanyelvű cigányközösség, főleg zenészek laktak ott.

B osztályban kezdtem, ahova a gyengébbek kerültek, de harmadikban, amikor rövid távollét – valószínűleg anyámnak egy élettársi kapcsolata – után visszaköltöztünk, az igazgató átrakott az A osztályba, ahova a fia járt. Négy egész fölötti tanuló voltam az erősebb osztályban, hetedik osztály végéig. A nyolcadikat egy Gödöllő melletti kis faluban végeztem. Gödöllőn vettünk egy telket, mert az egyik bátyám Pesten dolgozott, nővérem férje is, anyám is sokszor feljött dolgozni. Nem okozott visszaesést, kimondottan jó emlékeim vannak arról az egy évről, az egész gödöllői, nógrádi környezetről, az emberekről, akik csodálták az én tudásomat. Azon a környéken nem fordult elő cigány gyereknél ilyen magas teljesítmény. Ha Gáván végzem el a nyolcadikat, akkor is továbbtanultam volna; Vencsellőn volt gimnázium, Debrecenben, Nyíregyházán. Itt közgazdasági szakközépiskolába iratkoztam. Csak annyit mondtam az osztályfőnökömnek, hogy valami irodában szeretnék dolgozni. Raduly Géza felesége volt a nagy példakép: nő léte irodában dolgozott.

A II. Rákóczi Ferenc gyakorló közgazdasági szakközépiskolába iratkoztam be. Ide jártak gyakorolni a Közgazdasági Egyetemen tanuló tanár sza-

kosok. Engem is rengeteg tanárjelölt tanított, valószínűleg ezért lettem a Közgazdasági Egyetemen tanár szakos.

Bejártam Gödöllőről, ahol egy kis házat építettünk. Tizenhét éves koromig villany se volt a telkünkön, lámpánál tanultam. A nagymenő osztálytársaim csak a vége felé, tizenhét-tizennyolc éves koromban hívtak magukkal diszkóba, Vár-klubba, meg ide-oda, de inkább a szegénység, mint a cigányság miatt éreztem feszélyezve magam. Nincs különösebben rossz emlékem erről az időszakról.

Felvételiztem, nem vettek föl az egyetemre. Első évfolyam voltunk, amellyeknek együtt volt az érettségi és a felvételi matematikából. Elég gyenge oktatást kaptunk, bár én egyetemi előkészítőre is jártam. Horn Gyuri tanított engem, azt hiszem, a személyes rajongás sokat jelentett, mindenki öbelé volt szerelmes. Ez nekem sok személyes ösztönzést adott, ő is ösztönzött. Annyira szégyelltem, hogy nem vettek föl, hogy mindenkinek azt mondtam, előfelvétellel vettek föl. El nem tudtam képzelni, mit mondanék, ha egy év múlva se vennének föl. Nagyon keményen dolgoztam könyvelőként, és mellette tanultam a matematikát, magamtól. Másodszorra sikerült. Volt még akkor is ez a fizikai származás, nekünk egy-két ponttal kevesebb is elég volt.

A herce-hurca, a diszkrimináció az egyetemen kezdődött. Elég siralmas öt évem volt. Mondhatom, hogy asszimilálódni akaró romungró környezetben nevelkedtem, a cigányságom nem okozott problémát, mert nem éreztem megkülönböztetést. Az egyetemen 180 fokos fordulatot vett ez a helyzet: úgyszólván ujjal mutogattak rám. Volt egy instruktorunk – felső évesek segítették az alsó éveseket –, egy borzalmasan rosszmájú nő. Ő ezt szította, és abban a közösségben nagyon jó táptalajra talált. Valószínűleg minden közösséggel meg lehet csinálni, hogy ráhangolódjon, ha valakit egy tekintélyes ember kipécéz. Amikor először meghallottam a folyosón, zibongón, hogy cigány, felkaptam a fejemet. Szerintem sokszor épp az a baj, hogy az emberen nem látszik. Nem foglalkoznak vele annyit, ha látszik, és az illetőnek erős kisebbségtudata van. Nekem nem volt annyira erős. Nem azt mondom, hogy nem tudtam, nem foglalkoztam vele. Az anyám eljött az egyetemi évnnyitóra, elkísért a kollégiumba. Ő teljesen sötét bőrű, még a cigányok között is. Nem arról van szó, hogy én ezt tagadtam, de hogy az ember vállalja az anyját, nem tagadja meg a családját, még nem azt jelenti, hogy neki milyen erős cigány tudata van. És nem is olyan pályára készültem, ahol nagyon lehet cigánykodni, mint például a népművelésben. A közgadságban ennek nincs helye.

Az sem volt előnyös, hogy tanár szakra jártam. Gyengébb tudást adott, mint a többi. Én a középiskolában sokat tanultam politikai gazdaságtanból, ez az oktatás nem hozott sok újat. Más szakra kellett volna mennem, ahol más tantárgyakon van a hangsúly, és azok a tárgyak, amiket tudtam, más megvilágításba kerülnek. A nemzetközisek, külkeresek voltak az erősek, ezek voltak az elit szakok. Némelyikük eleve két nyelvvizsgával jött az egyetemre.

A közösség sem erősített. Olyan emberek vettek körül, akik nem tudtak magukkal ragadni. Mindig kifogtam az emberek negatív oldalát. Harmadik-negyedikben szakszemináriumot kellett választani, jelentkeztem szociológiára, nem vettek föl. Számomra testi-lelki üldözés volt az öt év az egyetemen.

Akkor találtam magamra, amikor visszakerültem a régi iskolámba gyakorló tanárnak. Ott voltam, ott volt a tankönyv, és rájöttem, hogy én ezzel kiállni nem tudok. Elkezdtem olvasni mindent az égvilágon, ami nem volt kötelező. Éreztem én azelőtt is, hogy te jó isten, ezt is kéne tudni, azt is, de nem jutottam hozzá, mert mindig a Tökét kellett olvasni. Sokat számított, hogy ott el tudtam igazodni az emberek között. Mindig olyan helyre kerültem, ahol nagyon egyedül voltam, se otthoni háttér, se ott kapcsolódási pontok; ebben az iskolában azért voltak. Általában hajlamos vagyok nem elfogadni véleményeket, kevés embertől tudok tanulni. Régi tanárain véleményére sokat adtam, megfogadtam tanácsaikat a tanításban.

Az elvárásoknak megfelelően tanítottam és azt hiszem, jó középiskolai tanár lett volna belőlem. Tizen-valahányan gyakoroltunk akkor ott, és a vezető tanár az egyik társamnak megemlítette, hogy lesz állás. Nekem az egyetemen egyértelműen tudtomra adták, hogy nem vagyok tanár egyéniség. Ez annyira megviselt akkor, hogy el is akartam menni a szakról, de már nem tudtam volna különbözeti vizsgát tenni. A gyakorlat bebizonyította, hogy alkalmas vagyok a tanításra, és elvártam volna, hogy szóljanak. De nem szóltak, másvalaki pályázta meg az állást, meg is kapta.

Külső óraadó lettem az ELTE TTK-n, és a Monimpex külkereskedelmi vállalatnál dolgoztam. Olyannyira beváltam, hogy még lakást is kaptam. De én tanítani akartam, otthagytam a céget, a lakást. A Műszaki Egyetemre kerültem főállásba, a legelitebb villamos karra. A kollégiumi szobáért nevelőtanári feladatot vállaltam. Akkoriban mindenki sokat beszélt; tőlem a rendszer védelmét várták. Leginkább a közgazdászok voltak képesek a válság megfogalmazására, határozott írásaik születtek az átmenet gazdaságpolitikájáról, egymásnak adták a kilincset a kollégiumban. Összegyűjtöttek ellenem több olyan vádat, amik közül egy is elég lett volna a kinyírásomhoz.

Nagy megtiszteltetés volt, hogy tanársegédnek vettek föl, nem gyakorlónak. A tanársegéd vezetett négy-öt tankört, a gyakorlók kettőt. Huszonöt évesen kiállni huszonkét éves fiúk elé, nem éppen könnyű. Mindezt még meg is nehezítették. Első évben tíz-tizennégy órát látogatták, mindig mások, mindig más szempontok szerint értékelték. Félév után azt mondták, minden rendben van. Utána felbontották a hároméves szerződésemet. Addig jártak a nyakamra, míg ki nem készültem. Egyoldalúan bontottak szerződést, ki kellett költöznöm a kollégiumból. Ez az egész akkora meghurcolás volt, hogy nem szívesen beszélek róla. És úgy érzem, a legfőbb ok, amiért kiszorítottak, a szegénység volt. Mert hangoztattak ott eszméket, de véletlenül se tűrtek meg maguk között olyat, aki az ő színvonaluk alatt nevelkedett. Ilyen helyen, mint a Műegyetem, általában a jobb társadalmi körből érkező emberek vannak, akik a szegénységgel nem tudnak mit kezdeni. Cigány is, szegény is, kollégiumot igényel – nem tartoztam közéjük.

Amikor harmadéves egyetemista voltam, láttam a tévében, hogy cigány gyerekeket visznek táborozni. Szerettem volna ebben részt venni, de nem tudtam, hol kell jelentkezni. A következő év tavaszán elmentem a Fővárosi Tanácshoz, és valahogy elkeveredtem Bársony Jancsihoz. Beszélgettem velem, nagyon kedves volt, összehozott a feleségével meg több roma értelmiséggel. Egyáltalán nem volt rólam jó véleményük, kivéve talán Péli Tamást

és Szentandrásyt. Utólag meg is értem, miért mellőztek. Nekem akkor még nem volt meg az a jó értelemben vett cigány öntudatom, lehetett bennem valami számukra nem tetsző. De azért hívhattak volna, meg lehet valamit magyarázni egy embernek, lehet helyes útra vinni, ha már eljött közénk. Majdnem úgy éreztem, azt hiszik, a Belügyminisztérium küldött spiclikedni. Azért két év múlva elmentem velük Velencére táborozni, én jelentkeztem. Akkor nagyon jól hangzott, hogy a Műegyetemen fogok tanítani. Százhuszgyerek jött el, és az összes pesti, aki kerületi tábort csinált, az ott volt. Én lettem a gazdaságis. Sokakkal találkoztam, és akkor valamelyest megtört a jég.

Így adódott, hogy amikor Daróczi Gyula már nagyon unta a kilencedik kerületet és átment a tizedikbe, mert onnan meg a testvére fölkerült a kulturális szövetségbe, én kerültem oda, miután az égvilágon senkinek sem kellett az az állás. Cigánygondozónak vettek fel, de az öregek otthonába voltam bejelentve. Valami ötezer forintot, legminimálisabb fizetést adtak, háromhónapos szerződéssel, három hónap után is határozott időre akarták meghosszabbítani, ami már törvénytelen. Évekig nem adtak ruhapénzt. De akkor már a támadások nem az én személyemet érték, hanem azokat az ügyeket, amiket képviseltem. Ezért tudtam felülemelkedni a személyes sérelmeken.

'87-ben kerültem a kilencedik kerületbe, és a '87–'90 közötti időszak elég produktív volt az életemben. Akkor csináltuk meg a Bokréta szövetkezetet – éppen most szűnik meg, mert a főváros mindent a saját kezelésébe vesz. Ez az illegális virágárosoknak nyújtott lehetőséget, hogy legális vállalkozókká, adófizető állampolgárokká váljanak. Nem azért árulnak aluljáróban meg mindenhol, mert így nem kell adót fizetni, hanem azért, mert nincs jobbra lehetőségük. Legalábbis a nagyobb része, ha lenne jobbra lehetősége, nem csinálná. Sikertől bebizonyítani, hogy akik kaptak közterület-foglalási engedélyt, egy-két kivételtől eltekintve, mindegyik megmaradt, fizettek adót, tébét. Sajnos, sok önkormányzat nem állt mellé, egyre inkább csak elfogynak az engedélyek. Miután a főváros kezelésébe került a közterület, a főváros sem járult hozzá. Nem tudom elképzelni, hogy a Mester utca és a Ferenc körút sarkán az egy négyzetméteres virágasztal kinek árt. Ugyanúgy elvették a Boráros téren, semmi sincs a csepeli HÉV-végállomáson. Kimondottan pártoló leveleket kaptunk a helyi lakosoktól, mégsem maradhatott meg a virágos. Elég sok cikkezés volt a Bokréta-ügyben. Abban a pillanatban, hogy Demszky főpolgármester lett, kiküldte a kerületeknek a levelet, hogy vizsgálják felül, gondolják végig, városszépítés, minden egyebek. És akkor a Beszélőben ezt le lehetett hozni, hogy végre lenne egy ilyen kezdeményezés, és ezt a liberális főpolgármester fojtotta meg.

'89 körül kapcsolatba kerültem az SZDSZ-szel, ott a kerületben javasoltak V. kerületi és fővárosi képviselőnek. Az V. kerületben indítani akartak, visszaléptem, nem ismertem a kerületet, a fővárosit elfogadtam. Elég nehezen, de bejutottam.

Létrehoztam a Munkanélküliség Helyett Vállalkozás Közalapítványt. Az alapítvány kap a fővárostól öt-hat millió forintot, és abból 50–100–200 ezerrel tudunk támogatni induló vállalkozásokat. Egyre kisebb a súlya, ez az alapítvány nem tudta magát kifutni. Nem olyan kézben van a foglalkozta-

táspolitikai, hogy ez fontos lenne. Még megvan, csak kérdés, lesz-e roma vállalkozás, amit támogatni lehetne.

Megpróbálok a felszínen maradni, mindig azt csinálom, amiben hiszek, amit fontosnak tartok, amivel használok az embereknek. Megcsináltam a Közéleti Roma Nők Egyesületét is, de én ezt sikeres pályának nem tartom. Vergődésnek érzem, amikor az ember egy ügy mellett minden lehetőséget megpróbál megtalálni. Azt gondolom, hogy szakmailag a legdiszkrimináltabb ember vagyok. Nem hiszem, hogy ne lehetne helyem egy olyan minisztériumban, amelyiknek köze van a közgazdasági területhez. Az is elképesztő, hogy a Magyarországi Cigányokért Közalapítványhoz, ami roma foglalkoztatási, képzési és vállalkozási alapítványként indult, nem hívnak meg kuratóriumi tagnak. Kétszer pályáztam meg az irodaigazgatói állást, mind a kétszer elutasították.

Én roma nőként nagyon sokat szenvedtem és nagyon szeretném, ha mások nem szenvednének. Ezt az ügyet iszonyatosan fontosnak tartom. Láttam a IX. kerületben, hogy mindig a roma asszonyok jöttek megalázkodni segélyért, ők nevelik egyedül a gyerekeiket, ők árulnak az aluljáróban és mennek külföldre áruért, ők járnak szatyorral, batyuval piacokra, nekik kell összetartani a családot még prostituáltként is, a férfiak csak futtatják őket és elvileg védik, de inkább agyonverik a pénzért. Mindenhol az asszonyok vannak, nekik mindenért meg kell fizetni, és mi erről a társadalmi vélemény? Hogy a cigány asszonyok csak szülnek, eltartatják magukat, a cigányok csak lopnak. Tudja valaki, hogy mennyit dolgoznak? Lopnak, persze, mert lopniuk kell meg hazudniuk kell, másképpen nem élnek meg. Én mit csinállok? Adót csalog és közpénzeket ide-oda ügyeskedek, hogy jusson az embereknek.

'94-ben volt egy hathetes kurzus Amerikában, a Női Szavazók Ligájának szervezésében. Olyan nőket vittek, akik itthon benne vannak a közéletben. A civil társadalom fejlődését tanultuk, nő-üggyel is foglalkoztunk. Hazajöttünk, megvolt a nőkonferencia '95 januárjában, és én a roma szervezetek kerekasztalának lettem az elnöke. Nem nagyon láttam a funkcióját, annyifelé húztunk, ahányan voltunk, mit láttam ott is? Kik voltak, akik leginkább tanulták a jogszabályokat, kérdeztek, tartották velem a kapcsolatot? A roma asszonyok. Megmaradt egy csapat, és ez kihívás volt: valamit csinálni kell. '95 áprilisára írtuk ki az alakuló ülést. Meghívtuk a kisebbségi önkormányzatok képviselőit, utána csatlakoztak többen. Segített a feminista hálózat, a NANE (Nők A Nőkért Az Erőszak Ellen), a Bántalmazott Nők Segélyvonala. Megalakultak a vidéki tagszervezetek is, és elkezdtek sikeresen működni. Pályáztak pénzért, megvalósítottak programokat: fásítás, parkosítás, játszótérépítés, rendezvények. A kanadai követség támogatásával konferenciát szerveztem Siófokon.

A Jogvédő Iroda a közéleti roma nők jogsegélyszolgálat. Az egyesület programja, az egyesület pénze van benne, csak a helyiséget adja az V. kerületi cigány önkormányzat, amelynek az elnöke vagyok. Féltünk is, mi lesz, ha négy év múlva veszünk. Eszméletlen ügyekben jönnek jogsegélyszolgálatra, 95 százalékal nem tudunk mit kezdeni. Tipikusan nőtema: hogyan kaphatna másik lakást, ha a férje kiverte a házból. Nagyon sok a foglalkoztatási diszkrimináció, mindegyikkel foglalkozni kellene. Kemények a gyer-

mekvédelmi esetek. Ezeknek az ügyeknek a kimenetele mindig kétséges. Több fordulón keresztül jön meg a siker. Fontos az emberek belülről való megerősítése. Nehogy már elhiggye magáról, hogy ő valójában nagyon rossz szülő, és ne is harcoljon a gyerekéért. Azt tartom a legnagyobb eredménynek, hogy van egy hely, ahol őt is meghallgatják, neki is igaza lehet. Mindegyiknek látom a hibáját, de ez nem ok arra, hogy ne legyen lakása, ne nevelhesse a gyerekeit. Ha meg tudom őket erősíteni, máris elértem valamit.

Sokkal több szolgáltatásra lenne szükség. Vállalkozási tanácsadás, képzések, tehetséggondozás, tehetségbemutató esetek. Régi vágyam, hogy cigány kézműves termékeket gyűjtsék. Be kellene rendezni ezt a 120 négyzetmétert, és nagyon szépen meg lehetne tölteni tartalommal. 840 ezret kaptunk fél évre. Ez három ember munkadíja, meg a telefon és egyéb kiadások fedezete.

Mindent, amit csináltam, én hoztam létre. Nem volt Bokréta szövetkezet, nem volt Munkanélküliség Helyett Vállalkozás Közalapítvány, Közéleti Roma Nők Egyesülete, Roma Nők Jogvédő Irodája, V. kerületi cigány önkormányzat. Ezek mind új dolgok voltak. Nem sértettem mások területét, senkinek nem tettem keresztbe. De annyit se érdemeltem, hogy például a Patrin magazin egy percet szenteljen az egyesületnek. Viszont az egyik férfi munkatárs megjegyezte, hogy a nők maradjanak a fakanálnál. És amikor közöltem vele, hogy ez az álláspont sötét és primitív, akkor minősíthetetlen szavakat használt. Amikor a Roma Parlamentben volt négynapos rendezvényünk, ígérték, kijön a Fekete Doboz. Nem jött.

Nem szeretem, ha egymást fejezgetjük le, mert úgyis kevesen vagyunk, és hullunk, mint a legyek. De attól tartok, ha ebben egyszer nagy pénzek lesznek, nem ide fog jutni. A cigány önkormányzat költségvetését is levették tíz-tizennégy millióról négyre.

Tizenkilenc éves koromban már tudtam, hogy nem fogok férjhez menni. Nem szerettem volna abba a helyzetbe kerülni, mint az anyám, aki világeletemben férjhez akart menni és nem jött össze neki. Nincsenek ilyen ambícióim. Nincs, ami hajtson. Eddigi kapcsolataimban nem találtam sok örömet, nem kell, hogy valaki eltartsa, nem akarok kiszolgáltatva lenni senkinek. És eljutottam oda, hogy azt mondom: jobb, hogy nincs gyerekem.

PIK KATALIN

Az összekötő

Egy speciális együttműködés
a szociális munkás egyéni esetkezelése kapcsán

Az eset nem szokványos. A leírás egy pályázatra született¹, amely a be nem fejezett, a nem tipikus esetek leírására bátorított.

Az együttműködést az alábbi esetben ugyanis nem egészen az jelentette, hogy a szociális munka folyamatában közösen kitűzött célt vagy célokat hatékonyabban, gyorsabban vagy jobban meg lehet valósítani azzal, ha társintézmények szolgáltatásait vagy segítségét vesszük igénybe. Nem arról volt szó, hogy egy specifikus „action system” felállításával, az ebben közreműködők kiválasztásával jobb, hatékonyabb, célravezetőbb eseti munka jött volna létre (Pincus–Minahan, 1979). A gondozottunk – esetünk – a segítségnyújtás egy bizonyos fázisában maga is segítő jellegű funkciót látott el, az egyik intézmény szabályos klienseként a másik szociális típusú intézmény számára, a szociális munkás által kitűzött közép távú célokat segítve, tehát a gondozási folyamat tervezett részeként tevékenykedve (Compton–Galaway, 1984).

A főbb szereplők tehát:

1. Egy hajléktalanellátó intézmény, amely alapítvány formájában működik. Nevezzük Hajléktalan Alapítványnak. Itt különféle szolgáltatásokat nyújtanak hajléktalan embereknek, az ügyintézésről a szociális munkán keresztül a lakhatásig.

2. Az Alapítvány egyik gondozottja, aki egyben lakója is az intézménynek. Nevezzük Norbertnek.

3. Egy különféle szociális típusú projektet megvalósító alapítvány, amely célul tűzte ki, hogy programok létrehozásán kívül a projektben működő NGO-kat támogatja. Nevezzük Innovációs Irodának.

4. És természetesen a szociális munkás. Nevezzük szociális munkásnak.

A folyamatnak ezt a bizonyos szakaszát szeretném ismertetni, amelyben összekötetés jön létre az első és a harmadik szereplő között, elsősorban a második szereplő munkájának eredményeként, s amelyben a negyedik szereplő inkább csak beindítója és elgondolója volt a folyamatnak. Az összekötő tehát nem a szociális munkás ebben az esetben, hanem az ügyfél, akinek „érdekében” történt tulajdonképpen az egész munka.

¹ A pályázatot a Budapesti Szociális Forrásközpont és a Partners Hungary hirdette meg.

Mindehhez szükséges azonban röviden feltárni az előzményeket, kevésbé a diagnózis felállítása, mint inkább az érthetőség kedvéért.

1. Előzmények

Norbert nem magyar. Osztrák anyától és magyar apától született 1951-ben, Ausztriában. A megszigorított osztrák idegenrendészeti törvények és a megnyitott magyar állampolgársági törvények, valamint a hivatalok szinte beláthatatlan packázásai folytán 1994 augusztusában az osztrákok kiutasították Ausztriából, és a néhai apa szerint illetékes országba, Magyarországra szállították. Itt egy ideiglenes személyi igazolvány társaságában magára hagyták. Se rokona, se ismerőse, se nyelvismerete nem volt ezen a tájon. A Hajléktalan Alapítványhoz a bécsi magyar konzul telefonja kísérte, miután a Magyar Máltai Szeretetszolgálat megtagadta, hogy egy mégoly magas kérésnek eleget téve befogadja (annak ellenére, hogy ott legalább németül beszélő szociális munkások is vannak). Az Alapítvány tehát szállást adott Norbertnek. Nemcsak a magas protektor telefonhívása miatt, hanem emberségből sem mondott nemet az intézmény vezetője a kérésre.

Itt megjelenik egy fontos etikai dilemma: mikor szabad és mikor nem lehet nemet mondani. A bonyolult ügy – Norbert Magyarországra toloncolása – nyilvánvalóan magasabb fórumokon dőlt el, mint a hajléktalanellátó intézmények szintje, erre hivatkozva utasította el a Máltai Szeretetszolgálat vezetője az előreláthatóan kacifántos ügyet, mondván: egye meg a BM, amit főzött (és ebben igazat kell adni neki). Am ott állt az ember, akinek nem volt hová mennie. 43 éves, csak németül beszél és semmiféle magyar kapcsolattal nem rendelkezik.

A szociális munkás a Hajléktalan Alapítvány egyik gondozójaként 1994 októberében vette fel a kapcsolatot Norberttel. Az eset csak az övé lehetett, mert a nyelvi gátat más nem törhette át.

2. A Hajléktalan Alapítvány

Hogy érthető legyen, miért vállalják el munkatársai néha a legreménytelenebbeknek tűnő ügyeket is, néhány dolgot le kell írni az intézményről, annak kialakulásáról. Enélkül az intézményi filozófia nélkül ugyanis nem lett volna eset Norbertről, mert az Alapítvány ugyanúgy elutasította volna a felvételét, mint a másik, említett intézmény.

A hajléktalanellátás első budapesti intézményéről van szó. Ezt a hajléktalanok maguknak szereztek meg szociális munkások segítségével, még a „hősi” időben, a pártállam utolsó óráiban, amikor a hajléktalanok és segítők együtt küzdöttek egy olyan helyért, ahol emberi módon élhetnének a társadalom lakásszférájából – is – kirekesztettek. A jelenlegi munkatársak közül ugyan szinte senki sincs már ott az első idők „harcosai” közül, a hely szellemisége azonban máig őriz némi alternatív, radikális ízt, amely talán a radikális szociális munka irányzatának ösztönös követéséből származtatható,

jól példázva, hogy egy bizonyos irányzat vállalása milyen következményekkel jár az egész szociális munka folyamata szempontjából (Turner, 1986).

Az Alapítvány többféle helyen többféle tevékenységet végez.

Az ott dolgozók különféle ellátási formákkal kísérleteznek, igyekeznek mindig megújítani gondozási gyakorlatukat. A főváros hajléktalanintézményei közül talán itt folyik a legszínvonalasabb szociális munka.

Az újfajta ellátási módok egyike volt a Norbert megjelenését nem sokkal megelőzően létrehozott lakhatási forma, ahol az intézményi kereteken belül albérlet jelleggel kialakított, két négyágyas szobába vettek fel munkahellyel, „jó prognózissal” rendelkező hajléktalanokat, akik saját kulccsal rendelkeztek, és akik lakhelyén minimális – felügyelet jellegű – gondozói jelenléttel, de maximális intenzitású szociális munkával kellett dolgozni.

Az Alapítvány a jól ismert „kocsisortól” nem messze van.

Ebbe a környezetbe került tehát Norbert is.

3. Norbert életútja

Nyilván felmerült már az olvasóban a kérdés, hogy vajon miért utasítottak ki Ausztriából egy embert, éppen Magyarországra, annak ellenére, hogy nem magyar. Az életút némi magyarázattal szolgál.

Egy magyar menekült 1950-ben feleségül vette egy K. melletti osztrák parasztsalád lányát. Ebből a házasságból született Norbert, és később még egy fiú. Amikor Norbert kétéves lett, az apa elhagyta a családot, és Németországba ment, majd a hetvenes évek végén visszatelepült Magyarországra, ahol néhány év múlva meghalt. Norbert még óvodáskorú volt, amikor az anyja meghalt. Az öccsét angliai rokonok fogadták örökbe, Norbert a nagyszülőkre maradt, azzal a tervvel, hogy később ő veszi át a gazdaságot. A karinthiai parasztgazdaságban a – főként veréssel – fegyelmezni akaró nagybácsi volt az úr. A nagyanya megkísérelte ugyan védeni az unokáját, ereje azonban kevésnek bizonyult a nagybácsival szemben. Már Norbert anyjának házasságát sem vették jó néven annak idején, s a gyerekekben a csavargó jöttment apa vonásait akarta „megnevelni” a nagybácsi, a poroszos módszerekkel. A fiú serdülőkorában a problémák még nem voltak súlyosabbak a szokásosaknál, az igazi gondok akkor kezdődtek, amikor G-be küldték, szakmát tanulni. Itt a fiú heti zsebpénzét nem találta elégségesnek a szórakozásra, ezért 14 évesen betört. Tetten érték, a sértett azonban nem jelentette fel, hanem munkát ajánlott a gyerekeknek, és szinte a pártfogásába vette. Így két és fél évig nem volt baj. Ekkor azonban bíróság elé került: zsarolásért hat hónap felfüggesztett börtönt kapott, mert egy fiút megfenyegetett: ha nem ad neki 20 schillinget, megveri. Mivel félt, hogy javítóba viszik, megszökött az iskolából és a kollégiumból. A nagyszülők hazavitték, de otthon nem dolgozott, játéktérmeiben, szerencsejátékokkal töltötte az idejét. Fél éve lett volna hátra a szakmunkásképzőből. A nagymama nem érezte magát elég erősnek a neveléséhez, és engedett a rábeszélésnek, hogy vigyék intézetbe a gyereket. Itt egy összeütközése miatt egy olyan szigorított részlegbe vitték, ahol drasztikus módszereket használtak a fiatalok megrendszabályozá-

sára. Szinte krimibe illő történetet mesélt el Norbert arról, hogyan szöktek meg egy társával és hogyan szerzett hamis útlevelet egy prostituált és egy taxis segítségével, majd hogyan turnézott egy ismert rockzenekarral.

Közben 1972-ben behívták sorkatonai szolgálatra, amit lelkiismereti okokra hivatkozva megtagadott. Ekkor kezdték azt gondolni az osztrák hatóságok köreiből, hogy Norbert osztrák állampolgársága nem is annyira magától értetődő. Az akkori osztrák törvények értelmében egy kommunista országba nem lehetett kitoloncolni, de hontalanná nyilvánítani igen. Valószínű, hogy a család elintézhette volna az osztrák állampolgárságát, de nem tette meg. Talán nem is gondoltak arra, hogy ebből problémák adódhatnak.

Norbert lebukott a hamis útlevéllel és még fiatakorúként börtönbe zárták, a felfüggesztett hat hónapot is kiszabva rá. Itt kitanulta a betörés mesterségét.

Szabadulása után drogozni kezdett. Lágy drogokat használt, diákok voltak a társai, akikkel együtt is lakott. Ártatlan volt az ezt követő és börtönnel végződött ügyben, amikor a vele lévő két drogos társa kirabolt és leütött egy dealert. Mivel ő is drogos volt, nem tudta bizonyítani, hogy ő nem volt benne az ügyben – hat évet kapott, visszaesőként. A börtönben egymásba szerettek a börtön egyik szociális munkásával, akivel szabadulása után össze is költöztek, s két gyerekük született. Az asszony alkoholista lett és pokollá vált az életük. (Az elbeszélésből úgy tűnik, a feleség súlyos eset, az elmondott jelenetek a thrillerek határát súrolják.) Többször szakítottak, de többször fel is újították a kapcsolatukat. Úgy tűnik, Norbert életének ebben a szakaszában csendestárs volt több betörésben, míg végül egy nagyobb ügyük kapcsán Svájcban elfogták. Újra hat évet kapott. 1994 augusztusában engedték ki. Ausztria mindent megtett, hogy megszabaduljon tőle – ez, mint látható, sikerült is.

4. A szociális munkás szerepe

Az első célok voltak az indulásnál: megtudni, hogy mi a helyzet az állampolgársággal, mennyiben igaz a történet, jogszerű-e a magyar állampolgárság és ha igen, hogyan lehet a legszükségesebb papírokat gyorsan elintézni.

Ausztriában az volt a megállapodás az ügyféllel, hogy ha megvan az útlevele (ti. a magyar), azonnal hazamegy.

1994. október végére a bécsi konzul segítségével megvolt a magyar útlevél. A hatóságok szerint teljesen szabályos az ügy, ha az apa állampolgársága magyar, Norbertnek is jár a magyar állampolgárság. A BM már az apa visszatelepülése alkalmával vizsgálta az állampolgárságot, és jogszerűnek ítélte eljárását. Hihetetlen gyorsasággal elintéződött az állampolgársági okmány. Némi utánjárással a többi magyar papírt is meg lehetett szerezni. Norbert kitűnő partner, ami tőle telik, megleszi. A megállapodásokat betartja. A papírok intézése közben több alkalom is nyílt beszélgetésekre. Történetének egyre több részlete bontakozott ki. Sorrendben:

A kézhez kapott útlevéllel október végén elutazik.

Mindenki azt hiszi, az ügy le van zárva. De alig telik el egy hét, Norbert újra itt van. Ausztriában ugyanis egy közúti ellenőrzés során elfogták. Mint

utóbb kiderült, volt élettársa adta fel. Kabaréba illő jelenet a határon: magyar útlelél, magyartudás nélkül, nehéz magyarázkodással.

Az amúgy is csüggedt ember, aki csak nagyon nehezen igazodik el ebben a számára teljesen idegen környezetben, szinte romjaiban van. Nem akar itt megtelepedni, egyetlen dolog élteti, hogy visszamehessen Ausztriába. Megfellebbezi az idegenrendészeti kitiltást (NB: erre azóta sem kapott választ), a szociális munkás segít neki az emberjogi szervezetekkel felvenni a kapcsolatot, de hiába – nem az ő asztaluk, hiszen ez nem kifejezetten politikai ügy. Ezután magyarországi német szervezetekkel próbálnak kapcsolatba lépni, egyszerűen azért, hogy oldódjon a társtalansága, de ez nem az a kultúrkör, amelyben Norbertet elfogadhatnák. A magyar nyelvtanulás vagy a magyar munkavállalás kapacitálása hamvába holt kísérlet, mert tartást csak az ad neki, ha minél előbb elmegy innen. A hajléktalanokkal sem akar kapcsolatot tartani, mert ez sem az ő világa.

Segítőinek újabb célokat kell kitűzniük: megkeresni a magyar apa nyomait, valamilyen kapcsolatot építeni, esetleg ezzel együtt valamilyen munkát találni. A teljesen reményvesztett, magyarrá lenni semmiképpen nem tudós és nem is akaró embernek valamilyen perspektívát kell adni.

A szociális munkás minden elképzelhető követ megpróbált megmozgatni. Le lehetne írni a társintézményekkel való együttműködés nehézségeit, de nem ez a dolgozat célja. Kevés helyen talált megértésre, segítő szándékra. A tizenkét év börtön legtöbb kollégát elriasztott, de akik nem tudtak az évek számáról, azok is ugyanúgy gyanakodva kezelték Norbertet, mint a nem szakmabeliek. Miért kellett eljönnie a hazájából, ha nem is akart? Kétkedve fogadták az idegenrendészeti törvény megváltozásáról szóló elbeszélést. Ekkor minden egyes beszélgetésben szó esik a magányáról, és a férfi minden lehető módon arról próbálja meggyőzni a szociális munkást, hogy bár több évet töltött börtönben, ő soha nem volt erőszakos bűnöző. Történetei vannak arról, hogy milyen fontos számára minden helyzetben az igazság, a gyengék segítése, hogy milyen megbízhatóan dolgozott, ha volt munkája. Nagyon intelligens, nagyon érzékeny ember benyomását kelti.

Erdekesen alakult a kapcsolat a szociális munkással, hiszen a kliens egy olyan országból jött, ahol a szociális munkának sokkal előbb gyakorlatával találkozott, mint ami a hazai viszonyainkban egyelőre megszokott. Természetesen használta „az én szociális munkásom” kifejezést, és mindig egyenrangúként lehetett megbeszélni vele az ötleteket ügyének előbbre mozdításairól.

Szabályos nyomozással sikerült kideríteni, hogy az apa Magyarországra visszatérte után itt újranősült, és hogy a magyar özvegy még él. A szívszorítóan magányos december végét követően összejött a találkozás az elhalt, soha nem ismert apa özvegye és az osztrák „fiú” között. Akár egy ponyvaregényben: az özvegy a néhai apa Amerikából visszatelepült legjobb barátjával, az aktuális élettárral jelent meg a találkozáson (akivel annak idején Ausztriába szöktek a háborúban elkövetett viselt dolgaikért), és aki néhány hét múlva meghalt. Norbert először hallott apjáról pozitív történeteket. Bár a börtön „eltitkolódott”, a találkozóknak sajnos nem lett folytatása. Az asszonyban – és a férfiban is – nyilván felmerült, hogy nem egyszerű ide-

genrendészeti aktus volt Norbert kitiltása. A találkozónak azonban volt egy fontos eredménye, nevezetesen az, hogy kiderült: Németországban vannak féltestvérei Norbertnek. Tűnemenyes család, a végre anyanyelven folytatható levelezésen és telefonon kívül boldog kisgyerekek kedves lapokon üdvözlük az újonnan felbukkant nagybácsit. Az igazi hozadék azonban az, hogy kiderült: a német feleség rájött, hogy az apa még 1949-ben Magyarországon kötött házasságát nem bontották fel, így nősült és ezért beperelte bigámiáért. A pert megnyerte, a házasságot érvénytelenítették, és a német gyerekek Norbertéhez hasonló állampolgársági zűrzavara rendbe jött. (Az ügy jelen fázisában polgári per folyik Ausztriában Norbert szülei házasságának érvénytelenítéséért, és az egyértelmű osztrák állampolgárság esetében a kiutasítás érvénytelenné válik. Egy kicsit előreszaladtam a történetben, az utóbbi fejlemények már nem is tartoznak igazán a dolgozat mondanivalójához.)

Norbert megélhetése meglehetősen bizonytalan Magyarországon. A hajléktalanok munkanélküli támogatását eddig megkapta és gyakran küldött pénzt a barátnő is. Az egyik ilyen pénzküldemény beváltásánál ellopták tőle a frissen kapott forintot a bank előtt. Észrevette, hogy ki volt a tolvaj, és feljelentést tett a kerületi rendőrségen. A tettes egy kétgyerekes prostituált, M., akinek élettársa éppen a börtönben volt, és a prostitúciót zsebeléssel egészítette ki. Norbert ekkor először látta, hogyan működik a magyar rendőrség, elhűlve nézte, hogyan hallgatnak ki egy utcalányt. Csekély angol, német szókincsű magyarázatával az asszony sajnálatot is ébresztett a férfiban, aki visszavonta feljelentését. A nő megígérte, hogy apránként visszatér a pénzét, és ezt az ígéretet Norbert el is hitte. Természetesen csalódott. Néha jött egy kis pénz, aztán egy darabig ebédre váltotta M. a tartozást. Aztán az is kezdett elmaradni, mert pangott az üzlet. A nő napokig nem keresett, Norbert pedig sajnálta. Mivel otthonról már régen nem kapott pénzt – a küldemények egyre akadoznak –, minden sajnálata ellenére megkísérelte visszaszerezni a pénzét, fenyegetéssel. Ennek következménye az lett, hogy az asszony is megfenyegette, maffiabeli ismerőseivel. Az ügyben alighanem volt még néhány pengeváltás, mindenesetre Norbert egyre több ismerőst szerzett a stricik és prostik körében. Ez a világ sem ugyanaz, mint a hasonló osztrák – kellett megtudnia, de mindezzel együtt kezdte magát kiismerni az erőviszonyokban.

5. Az Innovációs Iroda

És itt kapcsolódik történetünkhöz az Innovációs Iroda. Ez egy nyugat-európai gazdag állam pénzét fordíthatja olyan magyarországi civil kezdeményezések támogatására, amelyeket szigorúan nem kormányzati intézmények (NGO) működtetnek a HIV/AIDS ellátásban, prevenciós céllal. Az Iroda ernyőszervezetként kívánt működni. Ám a kilencvenes évek elejének elég szegényes a repertoárja a civil kezdeményezések fenti területén, és ez arra indította a rendszeres időközönként Magyarországra látogató nyugat-európai képviselőt, hogy újabb programok beindítását kapacitálja magyar munkatársaival.

Ötletként merült fel, hogy a prostituáltak számára egy olyan segítő intéz-

ményt hozzanak létre, amely lehetővé tenné, hogy a családsegítő központokhoz hasonlóan, ingyenesen és bárki által szabadon igénybe vehetően személyes szociális szolgáltatásokat nyújtsanak, és emellett módjuk legyen egészségügyi segítség igénybevételére is. A tervek szerint a hangsúly a szociális szolgáltatásokon lett volna. Az alapelvek a következők voltak:

- meg kellene erősíteni a prostituáltakat abban, hogy mind mentális, mind fizikai egészségüket karbantartsák és így életminőségük javulhasson;

- teljes körű támogatást kellene biztosítani számukra szociális téren, jogait és ellátási lehetőségeiket világossá téve;

- a speciális foglalkozást és életvitelt figyelembe véve, nemcsak a szociális jogokról szerettek volna felvilágosítást nyújtani, hanem a HIV/AIDS, a droghasználat, valamint a nemi betegségek terjedésének területén „harm reduction” típusú felvilágosító, informáló, tanácsadó munkát is kellett volna végezni a leendő intézmény szociális munkásainak.

Az iroda magyar vezetője szakértőket keresett a terv formába öntéséhez, ami egyelőre egy olyan tervezet megírását jelentette, amelyben a szociális és egészségügyi szempontok egyaránt megjelentek volna. Olyan szociális munkást kerestek, aki jártas a HIV-fertőzöttekkel kapcsolatos szociális munkában és az általános szociális munkában egyaránt.

Szociális munkásunk pedig ilyen. Általános szociális munkában jártas, a HIV-fertőzöttekkel kapcsolatos szociális munkát pedig oktatási gyakorlata kapcsán, főként a szakirodalomból ismerte, alighanem ezért kérte fel az Iroda őt a tervtanulmány megírására. Egy olyan „drop-in-center” típusú intézményt képzeltek el, amely a speciális igényekre reagálhatott volna.

Kiindulópontként azt kellett meghatározni, hogy melyek lennének azok a speciális szükségletek, amelyekre egy leendő intézményt a leginkább érdemes felépíteni. Hiszen a kerület családsegítő központja elvileg nyitva áll a prostituáltak számára is, akiknek jó része a kerületben lakik. Az ott dolgozó szociális munkásokról azonban kiderült, hogy bár sok ügyfelükről tudják, hogy a szexiparban keresik meg a pénzt, de amikor a családsegítő ügyfeleiként jelennek meg náluk, ezt szinte mindig eltitkolják. Pedig a problémáik hasonlóak, mint a másutt dolgozó családanyáké. Iskola, lakás, társas kapcsolatok nehézségei. Sokszor azonban nem lehet segíteni, mert sem abba nem lehet belelátni, hogy milyen veszélyeztető tényezők merülnek fel az asszonyok életében a munkájuk kapcsán (hiszen erről a családsegítőt nem informálják, az intézmény más típusú problémákat „hív”), de a munkatársi gárda nincs is felkészülve arra, hogy a fokozott fizikai veszélyeztetés kivédésére felkészítse, megtanítsa ezen ügyfeleit, akik többnyire nem is tájékozottak a prostitúcióból eredő gondjaikat. A családsegítő mégiscsak a más, szokványos, „tisztas” polgári foglalkozásokkal, a munkanélküliséggel, a nincstelenséggel, a magárahagyottsággal küszködők helye.

Az Iroda vezetője is szeretett volna belelátni a prostituáltak világába, hogy megrendelését a program felépítésére jobban meg tudja fogalmazni. Kiderült azonban, hogy nem olyan egyszerű interjúkat készíteni az utcán várakozó lányokkal. A kívülálló számára ily módon szinte becserkészhetetlenek. Nagy a bizalmatlanság.

6. És akkor jött az ötlet, hogy kellene egy összekötő „szakértő”...

A szociális munkás Norberttel kapcsolatos célkitűzéseinek hangsúlyos pontja volt ebben a szakaszban – tehát az Irodától érkezett felkérés idején –, hogy valami önbecsülést fokozó, értelmes elfoglaltságot segítsen találni a férfinak, aki azzal töltötte akkoriban napjait, hogy rózsa Budapest utcáit, alighanem arról fantáziálva, hogyan védi meg igazát a Strasbourgi Nemzetközi Bíróságon. Magas pártfogói nem törődtek már vele, Ausztriából ritkultak a levelek és a pénzküldemények is rendszertelenebbé váltak. Az újonnan megtalált németországi féltestvéréhez nem mert elmenni, hiszen ahhoz pénz kellett volna, meg annak valamelyes bevallása, hogy felnőtt életének nagyobb fele a rács mögött telt el.

A tétova munkakeresési kísérletek nem hoztak eredményt. Itt volt viszont az M.-mel való intermezzo nyomán kialakulófélben lévő kapcsolatrendszer a prostituáltakkal, akiknek Norbert alighanem valami titkoszolgálatos, gazdag idegen lehet. Hiszen viszonylag jó ruhákban jár, drága cigarettákat szív és még megvan az osztrák útlevele (igaz, már lejárt), de általában azzal igazolja magát a magyar rendőrök felszólítására, mert a magyar útlevél magyartudás nélkül mindig problémákat okozott. Érti is egy kicsit a stricik, prostik világát, hiszen Ausztriában elég sokat mozgott hasonló körökben a szabad éveiben. A nyelvi problémák is áthidalhatók voltak alkalmi tolmácsokkal. Nem létesített sem alkalmi, sem tartós kapcsolatot velük, mert nem akart. Viszont adott néha kölcsön, és végül M.-től is lenyelte, hogy a pénze elveszett, hiszen ott a két gyerek meg a nehéz élet. Sőt, M.-et is beajánlja kliensnek – ez a történet azonban eltérítene eredeti mondanivalónktól, attól tehát, hogyan kapcsolódik össze egy ügyfélen és az őt segítő szociális munkáson keresztül két szociális munkát szolgáltató civil szervezet.

El-eljár a környék szórakozóhelyeire, fontolgatja, hogy esetleg futtatásba kezd, de azt is látja, hogy ehhez egyelőre kevés a helyismerete.

Mindezt tudva, a szociális munkás elmeséli Norbertnek az Iroda terveit és kikéri a véleményét. Hosszan beszélnek erről, és az Iroda vezetőjét is felkeresik, ahol Norbert ugyancsak kifejtheti a tapasztalatait a prostituáltak és stricik viszonyáról, arról, hogy ha egy tanácsadó jellegű központot akarnak felállítani, először a striciknek kell nyújtani valamit, talán olyasmit, hogy a nem kívánt tetoválásokat eltüntetik. Csak a stricik megnyerése után lehet közeledni a prostikhoz. Arról is beszél, milyen önszerveződéseket, „kölcson-pénztárakat” látott működni ebben a körben Ausztriában. A lányoknak is beszél arról, hogy érdekelné-e őket ilyesmi. Az Iroda vezetője ezután már a szociális munkás nélkül is találkozik Norberttel. Az Irodával való kapcsolatról Norbert mindig beszámol a szociális munkásnak, és büszke arra, hogy szakértői díjat is kap.

Az eddig is kedvelt figura most fontosabbá és érdekesebbé vált a lányok körében, hiszen például interjúkat szervezett, amelyeket a szokásos óradíj szerint fizettek számukra a beszélgetőpartnerek, ami pangó üzlet esetén nem számított rossz pénznek. Az Iroda eme információk alapján alaposabban

megfontolhatta terveit, és a szociális munkás is ezeket az információkat és interjúkat használta fel elképzeléseinek illusztrálására.

Egy nehezen megközelíthető tartomány vált megközelíthetővé a szociális munkás számára azzal, hogy hajléktalan ügyfele késznek mutatkozott egy másik kirekesztett csoport érdekében a segítségére lenni. Ennek hozadéka az volt a kliens számára, hogy feketén-fehéren bizonyítani tudta: ő valóban olyan, mint amilyennek beállította magát a beszélgetésekben, tehát a szociális kérdések iránt érdeklődő ember, aki ha teheti, segíti azokat, akiknek erre szükségük van. Azt szerette volna elérni, hogy lássák: a gazdagok alkalmi meglopása nem vonhat le semmit az ő személyisége értékéből, hiszen ő alapvetően segítőkész, szociálisan érzékeny ember, ezt mutatta be az együttműködéssel. A szociális munkás előtt bizonyítani akart valami olyasmit, amiről tudta, hogy az annak fontos. Erre mód nyílt, és ettől kezdve nem volt szükség arra, hogy különböző történetekkel kelljen bizonyítani a „jó” mivoltát.

Az Iroda ugyan nem lett és nem is lesz szabályos munkaadó – mert sajnos a project egyetlen szépséghibája, hogy anyagiak híján nem indult be –, a tervezés időszakában azonban Norbert számára fontos énerősítő funkciójuk volt ezeknek a beszélgetéseknek, közreműködésével pedig az Iroda információ bázisa jelentősen megnövekedett.

7. Összefoglalás

Milyen általánosan használható következtetések vonhatók le ebből a történetből? Mit tanulhatnak a kollégák belőle?

Aki szociális munkát végez, az tapasztalatból úgyis tudja, hogy a kliensek gyakran megbízhatóbb információkkal rendelkeznek az őket körülvevő világról, mint a mégiscsak kívülálló szakemberek. Ez jól is van így, hiszen a szakembereknek éppen azért kell kívülállóknak lenniük, hogy rálátásuk legyen a helyzetekre, ne legyenek annyira elmerülve benne, mint az ügyfeleik. A közös munka kapcsán a szociális munkás a helyzet elemzésének, kikutatási lehetőségeinek átgondolásával, az alternatív cselekvési módok felvázolásával esetleg valamilyen motiváció felkeltésével „vezet”. A kliensre vonatkozó információk legfőbb forrása – mint tudjuk – természetesen a kliens.

Mennyiben segíti azonban a szociális munka folyamatát az olyasfajta kapcsolat, mint amelyet a fentiekben vázoltunk? S amelyben laikus segítőként és kollégaként, megváltozott szerepben dolgozunk együtt ügyfelünkkel? Amikor egy másik szervezet kvázi munkatársként használja fel kliensünk „szaktudását”? Nem veszélyezteti-e a már felépített kapcsolatot egy ilyen helyzet? Nem kell-e félni esetleg attól a szociális munkásnak, hogy kiderül, valamit jobban tudnak nála?

Amint azt megkísértem leírni, nem hogy nem kellett félni a tekintélyvesztéstől, hanem a kliens határozott érdekének tűnt, hogy felhasználja azokat a készségeket, amelyeket csak nagyon nehezen lehetett kibontakoztatnia speciális helyzetében, nehezen lehetett egy olyan „settinget” előállítani, ahol bemutathatja, hogy milyen embernek is akarja láttatni magát. Az általános érdeklődésre talán ez tarthat leginkább igényt: érdemes kutakodni a külön-

böző intézménytípusok között, és találni olyat, ahol klienseink jobban otthon vannak, mint mi. A kifejezetten aszimmetrikus viszony valamelyest szimmetrikusabbá válhat, és ennek egyértelmű hozadéka, hogy a sokszor nehezen elfogadható segítő kapcsolat oly módon válik mégis elfogadhatóvá, hogy a segített fél jelentősen aktivizálódik saját ügyében.

IRODALOM

- Compton, B.–Galaway, B.: Social Work Processes. The Dorsey Press, Chicago, Illinois, 1984. pp. 307–344.
- Pincus, A.–Minahan, A.: Social Work Practice. F. E. Peacock Publishers Inc. Itaca, Illinois, 1979. pp. 219–222.
- Turner, F. (ed): Social Work Treatment. The Free Press, 1986. pp. 645–658.

SZÁSZ ANNA

Öregnek lenni Magyarországon

Tanulmányok a hazai idősellátásról

Az öregedés és maga az öregség világprobléma – elsősorban az életkor meghosszabbodása miatt, és főként a fejlett és közepesen fejlett országokban.

Különösen sok gondot okoz ez akkor, ha az öregséggel együtt jár a betegség, az elmagányosodás, a nélkülözés, sőt a szegénység.

A gazdagabb országokban az idősök egy számottevő rétege fogyasztóként jelenik meg. Speciális igényeit – utazás, üdülés, különböző hobbik, a megváltozott életformához illő otthonok – ki kell elégíteni. Sőt, az igényeknek, még mielőtt maguk az idősök megfogalmazták volna, elébe kell menni. Ezt a törekvést – valamint azt, hogy az időskorra is megőrizhető a testi-lelki-szellemi egészség és állóképesség – volt hivatva hangsúlyozni a hetvenöt éves John Glenn részvétele a közelmúltban végrehajtott űrutazásban.

Nálunk az idősök helyzete merőben más, miként azt az *Idősellátás Magyarországon – Brit-magyar kutatási modellek* című, a British Council támogatásával, a Szociális Innováció Alapítvány kiadásában megjelent tanulmánykötet (szerkesztette: Lévai Katalin) egyik idevágó passzusában olvashatjuk:

„Társadalmunkban az öregséghez csupa negatív sztereotípiák kapcsolódik... Magyarországon nincsenek hagyományai az idős korra való tudatos felkészülésnek és a veszteségek feldolgozásának. Így hiányzik a nyugdíjba vonulás utáni élet szerepváltására való felkészítés, az egész napokat kitöltő, önmegvalósítást jelentő elfoglaltság rendszerének kialakítása...”

Az idősöket sújtó előítéleteket, a velük szemben elkövetett mulasztásokat még hosszan sorolhatnánk. Az egyik, ha nem éppen a legsúlyosabb, hogy a létező szocializmusban az állami nyugdíjon kívül az öregkorra való *egzisztenciális felkészülésnek* nem voltak meg sem a hagyományai, sem a feltételei. Az államilag garantált nyugdíjak pedig, amelyeket a mai viszonyoktól tökéletesen eltérő szociális struktúrában, merőben más bér- és árviszonyok közepette állapítottak meg, a szociális ellátás formáját öltötték, akár a gyes vagy a gyed, nem pedig egy olyan járandóságát, amelyet az ember az élete munkájával, a bérével-fizetésével arányos járulék befizetésével megszerzett.

A nyugdíjnak ez a fajta megítélése máig él. Ha jóhiszeműek vagyunk, mondhatjuk, hogy ez a szemlélet áll a jelenlegi kormány nyugdíjmelési gyakorlata mögött. Ha kevésbé vagyunk jóhiszeműek, akkor cinizmusra gyanakodhatunk. Arra, ami be is következett, hogy a nyugdíjasok – még ha nem

is a legelesettebb rétegről van szó – nem képesek az érdekeiket kellő eréllyel és eredménnyel képviselni.

A kötetben megjelent tanulmányok az Egerben és Debrecenben, valamint a főváros két kerületében, a III.-ban és a XIII.-ban az idősek ellátására kialakult intézményrendszerek vizsgálatát összegzik. A kiválasztás szempontjai a kötetből nem derülnek ki. Vélhetőleg szerepet játszottak a területek adottságai – a két fővárosi kerület a legnépesebb és társadalmi rétegzettségüket tekintve a nagymértékben differenciáltak közé tartozik. Eger valószínűleg az időskorú lakosságnak a hazai városokénál jóval meghaladó aránya miatt – közel 20 százalék, szemben az átlag 14 százalékkal – vált egy ilyen kutatás számára fontos tereppé. Debrecen pedig feltehetően a KLTE Szociológiai Tanszékének működése következtében. De minden bizonnyal motiválta a kiválasztást a kutatóteam személyi összetétele, tevékenységi köre, a témához való kapcsolódásának módja. A team tagjai: dr. Hegyesi Gábor (Bárczi Gusztáv Gyógyypedagógiai Tanárképző Főiskola, dr. Lévai Katalin (KLTE), dr. Talyigás Katalin, Kárpáti Éva (Magyar Zsidó Szociális Segély Alapítvány), dr. Gáthy Vera, dr. Széman Zsuzsa (MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Intézete), Vajdovichné dr. Visy Erzsébet (VÁTI).

Az idősekről készült felmérések, szociális térképek egyértelműen helyzetük romlását tanúsítják. A XIII. kerületben 1992-től 1998-ig az átmeneti szociális segélyben részesülők száma gyakorlatilag megháromszorozódott, ennél nagyobb arányban nőtt a közgyógyellátási igazolványban részesülők száma. Lakásfenntartási támogatást 1993-ban valamivel több mint nyolcszázan, 1998-ban közel ezernyolcszázan kaptak. Gyanítható, hogy a támogatottak számát nem a ténylegesen rászorulóknak, hanem az önkormányzat pénzügyi lehetőségei szabják meg.

A III. kerület időseiről 1995-ben, majd egy évvel később ugyanazon körben ezer főről készült szociális térkép az eleve rossz szociális helyzet „drasztikus romlását jelezte... az idősek nyugdíjuk 64 százalékát rezsire és gyógyszerre fordították. Ez életkörülményeik radikális rosszabbodásához vezetett, amit súlyosbított, hogy sokuk szorult valamilyen szociális vagy egészségügyi segítségre...”

A rendszerváltozás előtt az idősellátás, néhány egyházi-karitatív szervezet működését leszámítva, alapvetően állami-önkormányzati feladat volt. Alapstruktúrája a 80-as évek közepe táján kialakult. Kiépültek a területi gondozási központok, amelyek összefogják és irányítják az idősekkel kapcsolatos tevékenységet (étkeztetés, házi gondozás; a kezdetben ÖNO-knak, Öregek Napközi Otthonának nevezett, később nyugdíjas kluboknak átkeresztelt intézmények a legtöbb helyen ugyancsak a területi gondozási központok irányítása alá tartoznak). Inkább csak mutatóba épülnek meg a garzonlakásokból álló nyugdíjas házak, amelyekben az önálló életvitel a gondozással, egészségügyi ellátással párosul. Működnek örökös férőhelyhiánnyal küszködő szociális otthonok az ellátatlanok, a szociálisan és egészségileg rászorultak számára.

„Személyes szolgáltatásban az időskorú népesség 4 százaléka részesült. Az idősotthoni ellátás a 60 éven felüliek mindössze 2 százaléka számára volt hozzáférhető. Az ellátórendszer hiányosságai miatt a kórházak belgyógyászati osztályain az ágyak 40 százalékát még az elmúlt években is idősek

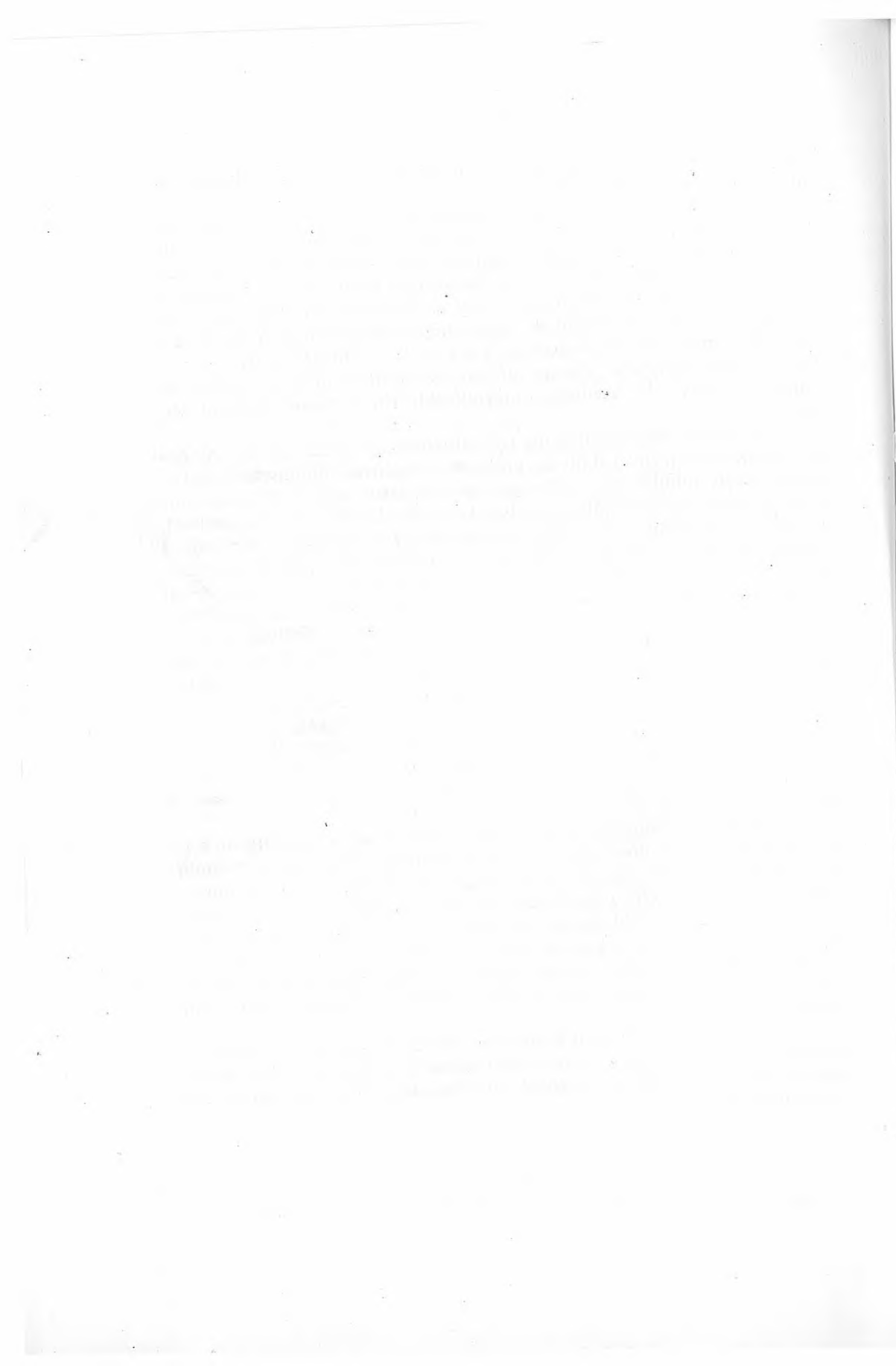
foglalták el tartósan” – írják tanulmányukban Hegyesi Gábor–Talyigás Katalin–Vajdovichné Visy Erzsébet.

A helyzet változását jelzi, hogy növekedett ugyan az ellátásra szorulóknak száma, az ellátórendszer azonban a korábbihoz képeset többszereplőssé vált. Beléptek, ha nem is mindenütt, a karitatív szervezetek, alapítványok, mint például a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, az Egri Karitás, a Magyarországi Zsidó Szociális Segély Alapítvány, vagy az Óbudai Lakótelepi Egyesület által alapított RÁSE (Rászorultak Megsegítésére Alapítvány). A közelmúltban pedig a nonprofit szervezeteken kívül az idősgondozásban (is) megjelentek a piaci szereplők. Ilyenek például az Egerben működő Herbárium Alapítvány, vagy a III. kerületben működő IMS (International Medical Service).

Az idősellátás mindemellett ma is konfliktusokkal terhelt terület. Az önkormányzati intézményeket olyan aprólékos, időigényes adminisztrációra kötelezik, amely mintha még a központi tervutasításos rendszerből köszönné vissza: a gondozottakkal való személyes kapcsolatok elől veszi el a türelmet, energiát és időt. Magyar betegség, hogy hiába egy és ugyanazon gondozásra szoruló személyről van szó, külön intézményrendszerbe tartozik az egészségügyi, és megint másíkba a szociális gondozás. S ez annak ellenére van így, hogy a gondozónők többsége egészségügyi képzettségű. A közelmúltban megszüntették az ápolást a belgyógyászati osztályokon, sok helyütt azonban nem építették ki az otthoni ápoláshoz szükséges hálózatot. Kétszeres kárt okoznak a kicsinyes és ostoba állami intézkedések. A 3000 forintos alkalmi jövedelmek megadóztatása a gondozóközpontok úgynevezett tiszteletdíjas aktívái, a még mozgásképes nyugdíjasok lába alól húzta ki a talajt, így ők a kismértékű kiegészítő jövedelmük elvesztése miatt a későbbiekben maguk is szociális segélyre szorulnak. Feszültségek keletkeznek a piaci és a nempiaci szervezetek között, hiszen azonos tevékenységet végző alkalmazottaikat eltérő módon honorálják.

A hiányokat, problémákat, konfliktusokat a tanulmányok szerzői nem söprik a szőnyeg alá. Az idősellátás általuk leírt állapota kellőképp nyugtalanító. Két mozzanat van, ami mérsékelt bizakodásra adhat okot: az egyik, hogy a gondozásban részt vevők a korábbihoz képest önmagukkal szemben igényesebbek, igénylik a továbbképzést, valamint a kontrolljukat szolgáló szupervíziót. A másik, hogy ez a kutatás nem egyirányú, a kutatók és az intézményekben dolgozók között informális kapcsolatrendszer alakult ki. Ennek folyamányaként pedig megszületett az idősellátásban általánosan alkalmazható normarendszer.

A kutatást a British Council kezdeményezte és támogatta. A kutatók képzésében, a célok és módszerek kialakításában a londoni Szociális Munka Nemzeti Intézete, az NISW és annak vezetője, John Warwick tevőlegesen közreműködött.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Diósi Ágnes – szociográfus, író

Dögei Ilona – szociológus

Király Klára – szociológus

Kiss Róbert – közgazdász

Lévai Katalin – szociológus

Murányi István – szociológus

Pik Katalin – szociológus

Szász Anna – újságíró

Tisztelt Szerzőink! Kérjük, a pontatlanságok elkerülése végett nevük mellett tüntessék fel, hogy milyen minőségükben említhetjük Önöket.

A szerkesztőség